UCHWAŁA NR XV/114/2025
RADY MIEJSKIEJ W LIDZBARKU WARMIŃSKIM

z dnia 27 marca 2025 r.

w sprawie przyjęcia Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami miasta Lidzbark Warmiński na lata 2025- 2028.

Na podstawie art. 87 ust. 3 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz. U. z 2024 r. poz. 1292 z póź.zm) po uzyskaniu pozytywnej opinii Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Olsztynie, Rada Miejska w Lidzbarku Warmińskim uchwala, co następuje:

§ 1. Przyjmuje **s**ię Gminny Program Opieki nad Zabytkami miasta Lidzbark Warmiński na lata 2025- 2028 stanowiący załącznik do niniejszej uchwały.

§ 2. Wykonanie uchwały powierza się Burmistrzowi.

§ 3. Uchwała wchodzi w życie po upływie 14 dni od jej ogłoszenia w Dzienniku Urzędowym Województwa Warmińsko - Mazurskiego.

Przewodnicząca Rady
Miejskiej

Dorota Michalak

Załącznik do uchwały Nr XV/114/2025
Rady Miejskiej w Lidzbarku Warmińskim
z dnia 27 marca 2025 r.

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI MIASTA LIDZBARK WARMIŃSKI NA LATA 2025-2028

OPRACOWANIE:
Marta Danielska, Jakub Danielski
gez2.wroclaw@gmail.com

GRUDZIEŃ 2024

Spis treści

1. Wstęp 3
2. Podstawa prawna opracowania Gminnego programu opieki nad zabytkami 3
3. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce 4
4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego 10
4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami 10
4.2. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu 14
5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego 18
5.1. Relacje Gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie miasta 18
5.2. Charakterystyka krajobrazu kulturowego Miasta Lidzbarka Warmińskiego ze wskazaniem obszarów i obiektów o szczególnym znaczeniu 25
5.2.1. Charakterystyka miasta 25
5.2.2. Zarys historii miasta na tle historii Warmii 26
5.2.3. Rozwój przestrzenny miasta 28
5.3. Dziedzictwo materialne i zabytki o najwyższym znaczeniu dla miasta Lidzbark Warmiński 30
5.3.1. Stan zachowania zabytków 45
5.3.2. Zabytki ruchome 47
5.3.3. Zabytki w zbiorach muzealnych 49
5.4. Dziedzictwo niematerialne 50
5.5. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony 59
5.5.1. Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków 60
5.5.2. Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków 63
5.5.4. Pomnik historii 63
5.5.5. Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego 64
5.6. Zabytki w gminnej ewidencji zabytków 67
5.6.1. Stanowiska archeologiczne w gminnej ewidencji zabytków 69
6. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego miasta – analiza SWOT 71
7. Założenia programowe oraz zasady oceny realizacji Gminnego programu opieki nad zabytkami 73
8. Instrumentarium realizacji Gminnego programu opieki nad zabytkami 77
9. Źródła finansowania Gminnego programu opieki nad zabytkami 78
9.1. Dotacje 78
9.2. Źródła zewnętrznego finansowania – krajowe 81
9.2.1. Programy operacyjne Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego 83
9.3. Źródła zewnętrznego finansowania – pozostałe 84
10. Bibliografia 87
11. Spis tabel i zdjęć 88
12. Załączniki 89

1. Wstęp

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Miasta Lidzbark Warmiński na lata 2025-2028 (zwany dalej GPOnZ) stanowić będzie element polityki samorządowej, pozwalający na podejmowanie zaplanowanych działań dotyczących inicjowania, wspierania, koordynowania badań i prac z dziedziny ochrony zabytków i krajobrazu kulturowego oraz upowszechniania i promowania dziedzictwa kulturowego. Jako materiał bazowy może być wykorzystywany przez środowiska badawcze i naukowe, właścicieli i posiadaczy obiektów zabytkowych oraz osoby zainteresowane kulturą i dziedzictwem kulturowym. Opracowanie służyć będzie rozwojowi miasta poprzez dążenie do poprawy stanu zachowania zabytków, eksponowania walorów krajobrazu kulturowego, wykorzystania zabytków na potrzeby społeczne, gospodarcze i edukacyjne.

W GPOnZ wskazano działania skierowane na poprawę stanu zabytków, ich adaptację i rewaloryzację oraz zwiększenie dostępności do nich mieszkańców i turystów. Dokument uwzględnia uwarunkowania prawne, zewnętrzne oraz wewnętrzne w zakresie ochrony materialnego i niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Wskazane w nim kierunki działania, tzw. priorytety, szczegółowo opisują zakres oraz cel danego zamierzenia. Realizacja celów zawartych w GPOnZ poprawi w lokalnej społeczności świadomość wspólnoty kulturowej, wzmocni lokalne wartości oraz wspólne korzenie.

W dokumencie określono również źródła finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach wraz z jego otoczeniem. Finansowanie może odbywać się ze źródeł publicznych (np. budżet państwa, budżet własny miasta, budżet jednostek samorządowych – powiatu i województwa, środki unijne, inne źródła zagraniczne), a także ze źródeł prywatnych (osób fizycznych, organizacji pozarządowych –stowarzyszeń, fundacji, osób prawnych itp.).

Niniejsze opracowanie stanowi kontynuację Programu opieki nad zabytkami Miasta Lidzbark Warmiński na lata 2013-2016 przyjętego Uchwałą Nr OR.BR.0007.6.2013.EK Rady Miejskiej w Lidzbarku Warmińskim z dnia 23 stycznia 2013 r. oraz Gminnego programu opieki nad zabytkami Miasta Lidzbark Warmiński na lata 2020-2023 przyjęty Uchwałą Nr XXIV/172/2020 Rady Miejskiej w Lidzbarku Warmińskim z dnia 24 czerwca 2020 r. GPOnZ został zaktualizowany w zakresie potencjału dziedzictwa kulturowego i źródeł finansowania oraz dostosowany do zmieniających się realiów dotyczących opieki nad zabytkami w części analizy SWOT, celów i działań.

2. Podstawa prawna opracowania Gminnego programu opieki nad zabytkami

Podstawę prawną opracowania GPOnZ stanowi ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2024 r. poz. 1292 z późn. zm), która mówi o obowiązku sporządzania przez samorządy wojewódzkie, powiatowe oraz gminne na okres czterech lat programu opieki nad zabytkami.

W świetle ustawy, ochrona zabytków to aktywność administracji publicznej, która ma na celu stworzenie sprzyjających okoliczności prawnych, finansowych i organizacyjnych służących zachowaniu, zagospodarowaniu i utrzymaniu zabytków, zapobieganie zagrożeniom, niszczeniu, niewłaściwemu użytkowaniu, uszczupleniu zasobów zabytków, a także kontroli stanu zachowania i przeznaczenia zabytków oraz uwzględnianie tych zadań w kształtowaniu polityki planistycznej i środowiskowej. Terminem „opieka nad zabytkami" ustawa obejmuje działania właścicieli zabytków, które tworzą warunki dla naukowego badania zabytków, prowadzenia przy nich prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych, zabezpieczenia i utrzymania ich samych oraz ich otoczenia w jak najlepszym stanie oraz popularyzowania i upowszechniania wiedzy o nich.

W ustawie określono kwestie związane z ochroną i zarządzaniem dziedzictwem kulturowym, a szczególnie zagadnienia tworzenia krajowego programu ochrony i opieki nad zabytkami, organizację organów ochrony zabytków (zadania i kompetencje w zakresie ochrony zabytków wykonuje Generalny Konserwator Zabytków w imieniu ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego oraz wojewódzcy konserwatorzy zabytków działający w imieniu wojewodów), zakres i formy ochrony zabytków którymi są: wpisanie do rejestru zabytków, wpisanie na Listę Skarbów Dziedzictwa, uznanie za pomnik historii, utworzenie parku kulturowego oraz ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego, a także zasady finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków. Zapisy ww. ustawy, zwłaszcza w punktach dotyczących form ochrony zabytków, są komplementarne do zapisów ustaw o samorządzie terytorialnym (o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz o ochronie przyrody). Ponadto ustawa dookreśla zakres zadań dotyczących ochrony zabytków i opieki nad nimi administracji samorządu gminnego i powiatowego.

Art. 87 ust. 2 cytowanej ustawy wyznacza cele opracowania GPOnZ, w szczególności są to:

1. Uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej.
2. Zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania.
3. Wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego.
4. Podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami.
5. Określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków.
6. Podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

3. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce

Zabytki zostały objęte w Polsce ochroną zadeklarowaną jako konstytucyjny obowiązek państwa i każdego obywatela. Znaczenie dziedzictwa kulturowego dla rozwoju cywilizacyjnego oraz zadania państwa w zakresie jego ochrony określają artykuły 5 i 6 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej. Dookreślenie konstytucyjnego obowiązku państwa wraz z podziałem kompetencji na poszczególne organy administracji publicznej i instytucje państwowe następuje na poziomie ustawodawstwa zwykłego.

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r., która zastąpiła ustawę o ochronie dóbr kultury z 1962 r., powiązała ochronę zabytków z ochroną szeroko pojmowanego dziedzictwa kulturowego, umieszczając to zagadnienie w kontekście naszego uczestnictwa w kulturze i historii całej Europy. Nowe prawo zostało dostosowane do zasad obowiązujących w Unii Europejskiej.

Obowiązujące uregulowania prawne, dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, zostały zawarte w:

- **Konstytucji RP** (Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. – Dz. U. z 1997 r. Nr 78 poz. 483 z późn. zm.) w przepisach:

– **Art. 5**: „Rzeczpospolita Polska (…) strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju”.

– **Art. 6 ust. 1**: „Rzeczpospolita Polska stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju”; **ust. 2**: „Rzeczpospolita Polska udziela pomocy Polakom zamieszkałym za granicą w zachowaniu ich związków z narodowym dziedzictwem kulturalnym”.

– **Art. 86**: „Każdy jest obowiązany do dbałości o stan środowiska i ponosi odpowiedzialność za spowodowane przez siebie jego pogorszenie. Zasady tej odpowiedzialności określa ustawa”.

- **Ustawie z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami** (Dz. U. z 2024 r. poz. 1292 z późn. zm.), która jest głównym aktem prawnym regulującym zasady ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce. Przy opracowaniu programu opieki nad zabytkami należy uwzględnić przepisy tej ustawy, takie jak:

– **Art. 3**, który definiuje podstawowe pojęcia użyte w ustawie: zabytek, zabytek nieruchomy, zabytek ruchomy, zabytek archeologiczny, instytucja kultury wyspecjalizowana w opiece nad zabytkami, prace konserwatorskie, prace restauratorskie, roboty budowlane, badania konserwatorskie, architektoniczne, archeologiczne, historyczny układ urbanistyczny lub ruralistyczny, historyczny zespół budowlany, krajobraz kulturowy, otoczenie zabytku.

W tym miejscu należy wyjaśnić pojęcie zabytku. Zabytek jest to nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły, które są dziełem człowieka lub związane są z jego działalnością. Stanowią one świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

– **Art. 4**, który objaśnia, że ochrona zabytków polega w szczególności na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu: „zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie; zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków; udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków; przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę; kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków; uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska”.

– **Art. 5**, który określa, w sposób otwarty, kwestię opieki nad zabytkami: „opieka nad zabytkiem sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza polega, w szczególności, na zapewnieniu warunków: naukowego badania i dokumentowania zabytku; prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku; zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie; korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości; popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii kultury”.

– **Art. 6**, który klasyfikuje w układzie rzeczowym przedmioty ochrony i zarazem stanowi szczegółową definicję zabytku:
„1. Ochronie i opiece podlegają, bez względu na stan zachowania:
1) zabytki nieruchome będące, w szczególności:
a) krajobrazami kulturowymi,
b) układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi,
c) dziełami architektury i budownictwa,
d) dziełami budownictwa obronnego,

e) obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi,
f) cmentarzami,
g) parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni,
h) miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;
2) zabytki ruchome będące, w szczególności:
a) dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej,
b) kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje,
c) numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami,
d) wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego,
e) materiałami bibliotecznymi, o których mowa w art. 5 ustawy z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (…),
f) instrumentami muzycznymi,
g) wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi,
h) przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;
3) zabytki archeologiczne będące, w szczególności:
a) pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa,
b) cmentarzyskami,
c) kurhanami,
d) reliktami działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.
2. Ochronie mogą podlegać nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej".

– **Art. 7**, który określa formy ochrony zabytków:
1) wpis do rejestru zabytków.

Rejestr zabytków znajdujących się na terenie województwa prowadzi wojewódzki konserwator zabytków. Do rejestru wpisuje się zabytek nieruchomy na podstawie decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków z urzędu bądź na wniosek właściciela zabytku nieruchomego lub użytkownika wieczystego gruntu, na którym znajduje się zabytek nieruchomy. Do rejestru może być również wpisane otoczenie zabytku wpisanego do rejestru, a także nazwa geograficzna, historyczna lub tradycyjna tego zabytku. Wpis do rejestru historycznego układu urbanistycznego, ruralistycznego lub historycznego zespołu budowlanego nie wyłącza możliwości wydania decyzji o wpisie do rejestru wchodzących w skład tych układów lub zespołu zabytków nieruchomych. Wpisanie zabytku nieruchomego do rejestru ujawnia się w księdze wieczystej danej nieruchomości na wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków, na podstawie decyzji o wpisie do rejestru tego zabytku. Wpisy do rejestru są wolne od opłat (art. 9). Skreślenie z rejestru zabytków następuje na wniosek właściciela zabytku lub użytkownika wieczystego gruntu, na którym znajduje się zabytek nieruchomy, lub z urzędu, na podstawie decyzji Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego (art. 13). Na podstawie tej decyzji wojewódzki konserwator zabytków występuje z wnioskiem o wykreślenie wpisu z księgi wieczystej i z katastru nieruchomości. Informacja o skreśleniu ogłaszana jest w wojewódzkim dzienniku urzędowym. Wykreślenia wolne są od opłat (art. 14). Zabytek ruchomy wpisuje się do rejestru na podstawie decyzji wydanej przez

wojewódzkiego konserwatora zabytków – na wniosek właściciela tego zabytku (art. 10). Wojewódzki konserwator zabytków może wydać decyzję o wpisie z urzędu – w przypadku uzasadnionej obawy zniszczenia, uszkodzenia lub nielegalnego wywiezienia zabytku za granicę.
1a) wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa;
2) uznanie za pomnik historii;
3) utworzenie parku kulturowego;
4) ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

– **Art. 16 ust. 1**: „Rada gminy, po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków, na podstawie uchwały, może utworzyć park kulturowy w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej".

– **Art. 17**, który określa zakazy i ograniczenia na terenie parku kulturowego dotyczące: prowadzenia robót budowlanych oraz działalności przemysłowej, rolniczej, hodowlanej, handlowej lub usługowej; zmiany sposobu korzystania z zabytków nieruchomych; umieszczania tablic, napisów, ogłoszeń reklamowych i innych znaków niezwiązanych z ochroną parku kulturowego, z wyjątkiem znaków drogowych i znaków związanych z ochroną porządku i bezpieczeństwa publicznego, z zastrzeżeniem art. 12 ust. 1; zasad i warunków sytuowania obiektów małej architektury; składowania lub magazynowania odpadów.

– **Art. 18**: „1. Ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami uwzględnia się przy określaniu ustaleń strategii rozwoju województw, planów zagospodarowania przestrzennego województw, planu zagospodarowania przestrzennego morskich wód wewnętrznych, morza terytorialnego i wyłącznej strefy ekonomicznej, analiz i studiów z zakresu zagospodarowania przestrzennego powiatu, strategii rozwoju gmin, strategii rozwoju ponadlokalnego, planów ogólnych gmin, miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, miejscowych planów odbudowy albo decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.
2. Określając ustalenia strategii, analiz, planów i studiów, o których mowa w ust. 1, w szczególności:
1) uwzględnia się krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;
2) określa się rozwiązania niezbędne do zapobiegania zagrożeniom dla zabytków, zapewnienia im ochrony przy realizacji inwestycji oraz przywracania zabytków do jak najlepszego stanu;
3) ustala się przeznaczenie i zasady zagospodarowania terenu uwzględniające opiekę nad zabytkami."

– **Art. 19**: „1. Określając ustalenia planu ogólnego gminy, miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego oraz miejscowego planu odbudowy, uwzględnia się w szczególności ochronę zabytków nieruchomych:
1) objętych formami ochrony, o których mowa w art. 7, wraz z ich otoczeniem;
2) ujętych w wojewódzkiej lub gminnej ewidencji zabytków.

1a. W decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego uwzględnia się w szczególności ochronę:
1) zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia;
2) innych zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków.

1b. W uchwale określającej zasady i warunki sytuowania obiektów małej architektury, tablic i urządzeń reklamowych oraz ogrodzeń uwzględnia się w szczególności:
1) ochronę zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia;
2) ochronę zabytków nieruchomych, innych niż wymienione w pkt 1, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków;
3) wnioski i rekomendacje audytów krajobrazowych oraz plany ochrony parków krajobrazowych.
2. W przypadku gdy gmina posiada gminny program opieki nad zabytkami, ustalenia tego programu uwzględnia się przy określaniu ustaleń planów, o których mowa w ust. 1.
3. W miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego ustala się, w zależności od potrzeb, strefy ochrony konserwatorskiej obejmujące obszary, na których obowiązują określone ustaleniami planu ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków."

– **Art. 20**, który mówi o konieczności uzgadniania projektów i zmian planów zagospodarowania przestrzennego województwa oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego z wojewódzkim konserwatorem zabytków w zakresie kształtowania zabudowy i zagospodarowania terenów.

– **Art. 21**: „Ewidencja zabytków jest podstawą do sporządzania programów opieki nad zabytkami przez województwa, powiaty i gminy".

– **Art. 22**: „1. Generalny Konserwator Zabytków prowadzi krajową ewidencję zabytków w formie zbioru kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się w wojewódzkich ewidencjach zabytków.
2. Wojewódzki konserwator zabytków prowadzi wojewódzką ewidencję zabytków w formie kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się na terenie województwa.
3. Włączenie karty ewidencyjnej zabytku ruchomego niewpisanego do rejestru do wojewódzkiej ewidencji zabytków może nastąpić za zgodą właściciela tego zabytku.
4. Wójt (burmistrz, prezydent miasta) prowadzi gminną ewidencję zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomych z terenu gminy.
5. W gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte:
1) zabytki nieruchome wpisane do rejestru;
2) inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków.
3)* inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.
**Utracił moc z dniem 18.05.2023 r. w zakresie, w jakim ogranicza prawo własności nieruchomości przez dopuszczenie ujęcia nieruchomości jako zabytku nieruchomego w gminnej ewidencji zabytków, bez zapewnienia właścicielowi gwarancji ochrony prawnej przez dokonaniem takiego ograniczenia, na podstawie wyroku TK z dnia 11 maja 2023 r. sygn. akt P 12/18 (Dz. U. poz. 951).*
6. Właściwy dyrektor urzędu morskiego prowadzi ewidencję zabytków znajdujących się na polskich obszarach morskich w formie zbioru kart ewidencyjnych".

– **Art. 81**: „1. W trybie określonym odrębnymi przepisami dotacja na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków może być udzielona przez organ stanowiący gminy, powiatu lub samorządu województwa, na zasadach określonych w podjętej przez ten organ uchwale.

2. Dotacja, w zakresie określonym w art. 77, może być udzielona w wysokości do 100% nakładów koniecznych na wykonanie przez wnioskodawcę prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków."

– **Art. 89**, który wskazuje, że „organami ochrony zabytków są:

1) minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje Generalny Konserwator Zabytków;
2) wojewoda, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje wojewódzki konserwator zabytków".

- **Ustawie z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym** (Dz. U. z 2024 r. poz. 609 z późn. zm.), gdzie w art. 7 ust. 1 pkt 9 zostały określone zadania własne gminy: „zaspokajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty należy do zadań własnych gminy. W szczególności zadania własne obejmują sprawy (…) kultury (…) oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami". Pośrednio do ochrony zabytków odnoszą się zadania obejmujące kwestie: ładu przestrzennego, gospodarki nieruchomościami, ochrony środowiska i przyrody oraz gospodarki wodnej, gminnych dróg, ulic, mostów, placów oraz organizacji ruchu drogowego, bibliotek gminnych i innych instytucji kultury, kultury fizycznej i turystyki, zieleni gminnej i zadrzewień, cmentarzy gminnych, utrzymania gminnych obiektów i urządzeń użyteczności publicznej oraz obiektów administracyjnych, promocji gminy.

Istotne uregulowania prawne dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami znajdują się w innych obowiązujących ustawach i rozporządzeniach, w tym w:

- **Ustawie z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym** (Dz. U z 2024 r., poz. 1130).

Dnia 7 lipca 2023 r. została przyjęta zmiana ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym. Głównym celem reformy jest zwiększenie elastyczności i integralności systemu planowania, uproszczenie procedur oraz poprawa ładu przestrzennego w kraju. Dlatego wprowadzone zostały nowe narzędzia – plan ogólny a także zintegrowany plan inwestycyjny. Zmieniają się też zasady wydawania decyzji o warunkach zabudowy.

Plan ogólny, który docelowo zastąpi dotychczasowe studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, ma charakter aktu prawa miejscowego, co oznacza, że zawarte w nim ustalenia są wiążące dla organów gminy na etapie procedowania planów miejscowych oraz w procesie wydawania decyzji o warunkach zabudowy. Plan ogólny uchwala się obligatoryjnie dla całego obszaru gminy.

Każda gmina jest zobowiązana do uchwalenia takiego planu najpóźniej do 31 grudnia 2025 r. Założeniem ustawodawcy jest wprowadzenie określonej, przejrzystej struktury takiego dokumentu przy zachowaniu jego zwięzłej formy, czytelnej dla każdego odbiorcy. W planie ogólnym będą musiały znaleźć się dwa obligatoryjne elementy tj.: (i) strefy planistyczne i (ii) gminne standardy urbanistyczne. Gmina będzie mogła ponadto fakultatywnie określić (i) obszary uzupełnienia zabudowy oraz (ii) obszary zabudowy śródmiejskiej.

Znowelizowane przepisy przewidują także uproszczony tryb uchwalenia albo zmiany miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego. Będzie możliwe tylko w ściśle określonych w ustawie przypadkach. Postępowanie uproszczone będzie zatem wyjątkiem od reguły – zasadniczo ma być ono wykosztowywane przy dokonywaniu zmian w planach już uchwalonych a nie przy uchwalaniu nowych planów.

- **Ustawie z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska** (Dz. U. z 2024 r. poz. 54);
- **Ustawie z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody** (Dz. U. z 2023 r. poz. 1336 z późn. zm.);
- **Ustawie z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami** (Dz. U. z 2024 r. poz. 1145);
- **Ustawie z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej** (Dz. U. z 2024 r. poz. 87);
- **Ustawie z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie** (Dz. U. z 2023 r. poz. 571);

- **Rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 sierpnia 2018 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków** (Dz. U. z 2021 r. poz. 81);
- **Rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem** (Dz. U. z 2021 r. poz. 56);
- **Rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 16 sierpnia 2017 r. w sprawie dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków** (Dz. U. z 2023 r. poz. 2425);
- **Rozporządzeniu Ministra Kultury, Dziedzictwa Narodowego i Sportu z dnia 16 kwietnia 2021 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków** (Dz. U. z 2021 r., poz.731);
- **Rozporządzeniu Ministra Kultury z dnia 12 maja 2004 r. w sprawie odznaki „Za opiekę nad zabytkami"** (Dz. U. z 2004 r. Nr 124, poz. 1304 z późn. zm.) ze zmianą Rozporządzenia Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 3 lutego 2006 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie odznaki „Za opiekę nad zabytkami" (Dz. U. z 2006 r. Nr 24 poz. 181);
- **Rozporządzeniu Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych** (Dz. U. z 2004 r. Nr 212, poz. 2153);
- **Rozporządzeniu Ministra Kultury z dnia 9 lutego 2004 r. w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczanego na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków** (Dz. U. z 2004 r. Nr 30, poz. 259);
- **Rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 18 kwietnia 2011 r. w sprawie wywozu zabytków za granicę** (Dz. U. z 2011 r. Nr 89, poz. 510);
- **Rozporządzeniu Ministra Kultury z dnia 1 kwietnia 2004 r. w sprawie nagród za odkrycie lub znalezienie zabytków archeologicznych** (Dz. U. z 2004 r. Nr 71, poz. 650).

Zasady ochrony zabytków znajdujących się w muzeach i bibliotekach zostały określone w:

- **Ustawie z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach** (Dz. U. z 2022 r. poz. 385);
- **Ustawie z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach** (Dz. U. z 2022 r. poz. 2393).

4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

GPOnZ odwołuje się do dokumentów, które połączono na trzech poziomach: ogólnokrajowym, regionalnym (wojewódzkim) oraz lokalnym.

GPOnZ w swoich działaniach programowych nawiązuje do polityki krajowej szczególnie w zakresie poprawy stanu zabytków poprzez przekazywanie środków z budżetu miasta,

wykorzystywania dziedzictwa kulturowego w promocji miasta, poprawy przepływu informacji pomiędzy miastem, organami ochrony zabytków oraz mieszkańcami, a także udostępnianiem informacji o zasobie zabytkowym miasta. Ważnym elementem jest również wspieranie działań z zakresu utrzymywania lokalnych tradycji kulturowych oraz wprowadzenie elementów lokalnego dziedzictwa do procesu edukacji oraz działań kulturalnych.

GPOnZ zbieżny jest ze strategicznymi celami państwa w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami. Cele te wymienione są w następujących dokumentach:

- **Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2023-2026**

Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2023-2026 został przyjęty przez Radę Ministrów w dniu 01.12.2023 r.

Dokument ten wyznacza kierunki działań administracji rządowej oraz podległych jej służb i instytucji w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. Opracowany został w Departamencie Ochrony Zabytków Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego na użytek generalnego konserwatora zabytków.

Program ma na celu realizację przepisu art. 84 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Jest głównym dokumentem strategicznym niezbędnym do realizacji ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, zainicjowanym i opracowanym przez ministra do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, określającym cele administracji rządowej oraz podległych jej służb i instytucji w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, a także środki służące do realizacji wyznaczonych celów.

Celem programu jest zapewnienia efektywnej ochrony i opieki nad zabytkami poprzez m.in. ochronę i zarządzanie zabytkami o wyjątkowej wartości, podnoszenie wiedzy o zasobach zabytkowych kraju, cyfryzację i podniesienie jakości prowadzonych postępowań administracyjnych czy zwiększenie zastosowania nowych technologii.

Najważniejsze cele programu:

Ochrona i zarządzanie zabytkami o wyjątkowej wartości poprzez m.in.:

- model i system wartościowania zabytków;
- plany zarządzania dla pomników historii;
- wsparcie procesu tworzenia planów ochrony parków kulturowych;
- system bezpieczeństwa zabytków;
- projektowanie konserwatorskie.

Cyfryzacja i podniesienie jakości prowadzenia postępowań administracyjnych poprzez m.in.:

- cyfryzację procesu inwestycyjno-budowlanego w zakresie ochrony zabytków;
- opracowanie i realizację programu szkoleń specjalistycznych dla pracowników wojewódzkich urzędów ochrony zabytków.

Zwiększenie zastosowania nowych technologii w ochronie zabytków poprzez m.in.:

- wdrożenie i rozwój programu wsparcia zarządzania dziedzictwem archeologicznym (AZP+);
- digitalizację i udostępnianie zasobu archiwalnego;
- rozwój portalu zabytek pl.

Edukacja i podnoszenie świadomości społecznej wartości dziedzictwa kulturowego poprzez m.in.:

- włączenie edukacji ochrony zabytków do programów nauczania w szkołach;
- kampanie społeczno-edukacyjne dotyczące zagrożeń dla dziedzictwa kulturowego;
- wsparcie merytoryczne służb mundurowych oraz organów wymiaru sprawiedliwości w sprawach dotyczących przestępczości przeciwko zabytkom.

Wzmacnianie narzędzi ochrony zabytków wobec zmian klimatycznych poprzez m.in.:

– wsparcie procesu tworzenia gminnych programów opieki nad zabytkami;
– warsztaty konserwatorskie – praktyka prac konserwatorskich;
– wzmacnianie kompetencji zawodów rzemieślniczych;
– inwestycje w obiektach zabytkowych – szkolenia dla samorządów.

- **Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 r.)**

Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 r.) zwana SOR została przyjęta Uchwałą Nr 8 Rady Ministrów z dnia 14 lutego 2017 r. Jest to aktualizacja Strategii Rozwoju Kraju 2020, przyjętej Uchwałą Nr 157 Rady Ministrów z dnia 25 września 2012 r.

SOR jest strategicznym instrumentem zarządzania polityką rozwoju realizowaną przez instytucje państwa, która określa wskaźniki ich realizacji, wskazuje sposób ich osiągania oraz określa najważniejsze projekty służące realizacji celów SOR.

Zadania powiązane z obszarem ochrony zabytków zostały uwzględnione w następujących obszarach:

1) Obszar e-państwo – kierunek interwencji:

– Budowa i rozwój e-administracji – orientacja administracji państwa na usługi cyfrowe.

Wyznaczony projekt strategiczny: Digitalizacja i rozwój kultury cyfrowej – kontynuacja procesów związanych z digitalizacją, przechowywaniem i udostępnianiem różnego typu zasobów dziedzictwa cyfrowego w Polsce (muzealnych, bibliotecznych, archiwalnych, audiowizualnych i zabytków), w tym do celów ponownego wykorzystywania, w ramach którego digitalizację należy rozumieć jako nowoczesną formę konserwacji i zabezpieczania najcenniejszych zasobów kultury.

2) Kapitał ludzki i społeczny – kierunek interwencji:

– Wzmocnienie roli kultury dla rozwoju gospodarczego i spójności społecznej.

Działania do 2030 r.:

– Ochrona i promocja dziedzictwa narodowego – wykorzystanie potencjału dziedzictwa dla wzmacniania kapitału społecznego oraz poczucia tożsamości i wspólnoty; inwestycje w dziedzictwo narodowe (dobra kultury, nauki i sztuki, zabytki, rozwój sieci muzeów, wspieranie i promocja dziedzictwa kulturowego wpisanego na listę światowego dziedzictwa UNESCO).

– Wzmacnianie tożsamości, poczucia wspólnoty i więzi międzypokoleniowych, poprzez uczestnictwo i zwiększanie dostępu do instytucji i dzieł kultury na wszystkich poziomach funkcjonowania wspólnoty (lokalnym, regionalnym, narodowym), likwidacja „białych plam" w dostępie do kultury.

- **Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego (współdziałanie, kultura, kreatywność) 2030**

Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego (współdziałanie, kultura, kreatywność) 2030 zwana SRKS została przyjęta Uchwałą Nr 155 Rady Ministrów z dnia 27 października 2020 r. To kontynuacja i aktualizacja Strategii Rozwoju Kapitału Społecznego 2020. SRKS jest jednym z instrumentów realizacji Strategii na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju.

Głównym celem SRKS jest wzrost jakości życia społecznego i kulturalnego Polaków. Realizacja tego celu odbywa się przez wdrażanie kierunków interwencji zaplanowanych do realizacji w trzech zasadniczych obszarach, których kluczowe znaczenie znajduje również odzwierciedlenie w nowym podtytule SRKS: współdziałanie, kultura, kreatywność. Są to:

– obszar 1: Współdziałanie – społeczeństwo obywatelskie,
– obszar 2: Kultura – tożsamość i postawy obywatelskie,
– obszar 3: Kreatywność – potencjał kulturowy i kreatywny.

Pełniejszego wykorzystania wymaga wpływ wybranych zasobów i narzędzi z obszaru kultury i dziedzictwa narodowego na poziom kapitału społecznego, m.in. w wymiarze budowania tożsamości i kształtowania postaw obywatelskich. Wydarzenia, inicjatywy i zasoby o charakterze kulturalnym mogą wzmacniać poczucie wspólnoty i tożsamości, cementować środowiska lokalne, stwarzać

przestrzeń do poszukiwań i inspiracji oraz stanowić miejsce spotkań dla różnych grup wiekowych i zawodowych. Niski poziom kapitału społecznego oraz podziały społeczne utrudniają budowanie wspólnoty państwowej, a także wpływają na osłabienie więzi z państwem i jego instytucjami.

Znaczenie kultury dla rozwoju i jakości kapitału społecznego jest wieloaspektowe. Z jednej strony warunkuje ona zachowania i postawy, ustanawia kody i sposoby komunikowania oraz organizacji społeczeństwa, z drugiej zaś stanowi zasób materialnych i niematerialnych dóbr, które tworzą fundament tożsamości i spoiwo społeczności. Potencjał kulturowy determinuje więc w istotnym zakresie sposoby podejmowania decyzji, umożliwia budowanie atmosfery otwartości i wzajemnego zaufania. Dziedzictwo kulturowe, umożliwiając budowanie i utrwalanie wspólnej tożsamości, jest kluczowym elementem potencjału kulturowego i stanowi bezcenny zasób, który powinien być wykorzystany dla obecnego i przyszłego rozwoju.

Głównym celem SRKS jest wzrost jakości życia społecznego i kulturalnego Polaków.

Projekt zakłada trzy cele szczegółowe Strategii, które obejmują:

1. Zwiększenie zaangażowania obywateli w życie publiczne poprzez: usprawnienie mechanizmów wspierania i współpracy instytucji publicznych z obywatelami, rozwój i wzmacnianie zorganizowanych form aktywności obywatelskiej.
2. Wzmacnianie roli kultury w budowaniu tożsamości i postaw obywatelskich poprzez: tworzenie warunków oraz budowanie kompetencji dla wzmacniania uczestnictwa w kulturze, ochronę dziedzictwa kulturowego oraz gromadzenie i zachowywanie dzieł kultury, digitalizacja, cyfrowa rekonstrukcja i udostępnianie dóbr kultury, umacnianie tożsamości i postaw obywatelskich przez kulturę, wzmocnienie promocji kultury polskiej za granicą.
3. Wzmocnienie rozwoju społeczno-gospodarczego kraju przez sektory kultury i kreatywne poprzez: wzrost udziału sektorów kreatywnych w rozwoju gospodarczym kraju, rozwój kompetencji zawodowych na potrzeby branż kreatywnych, wzmocnienie potencjału kreatywnego społeczeństwa.

W ramach celu szczegółowego 2 SRKS wyróżniono ponadto następujące priorytety:

2.1. Tworzenie warunków oraz budowanie kompetencji dla wzmacniania uczestnictwa w kulturze.
2.2. Ochrona dziedzictwa kulturowego oraz gromadzenie i zachowywanie dzieł kultury.
2.3. Digitalizacja, cyfrowa rekonstrukcja i udostępnianie dóbr kultury.
2.4. Umacnianie tożsamości i postaw obywatelskich przez kulturę.
2.5. Wzmocnienie promocji kultury polskiej za granicą.

Poniżej zostały przedstawione projekty, które związane są pośrednio z ochroną dziedzictwa kulturowego oraz których okres realizacji wykracza powyżej 2021 r. Projekty strategiczne SOR przypisane do zakresu interwencji SRKS:

– Narodowy Program Wspierania Rozwoju Społeczeństwa Obywatelskiego – program obejmujący takie działania, jak: rozwój instytucji dialogu obywatelskiego, zniesienie barier rozwojowych dla organizacji społeczeństwa obywatelskiego, reformę systemu finansowania organizacji przez państwo, edukację obywatelską i historyczną oraz rozwój wolontariatu.

– Niepodległa – program budowania kapitału społecznego i wspólnoty obywatelskiej, zogniskowany wokół obchodów 100. rocznicy odzyskania niepodległości Polski, obejmujący m.in. kształtowanie postaw patriotycznych, budowanie pamięci zbiorowej i spójnego wizerunku Polski, włączanie obywateli do działania na rzecz dobra wspólnego.

– Pakiet dla Przemysłów Kreatywnych – ukierunkowany na wsparcie innowacyjnych produktów sektorów kultury i kreatywnych. Pakiet umożliwia budowanie przewagi konkurencyjnej w sektorze i przeciwdziała odpływowi kapitału kreatywnego. Proponowane działania obejmują m.in. wprowadzenie zachęt dla realizacji produkcji audiowizualnych w Polsce, wprowadzenie wakacji podatkowych dla firm z sektora kreatywnego, ustanowienie tzw. szybkiej ścieżki podatkowej dla międzynarodowych produkcji z segmentu audiowizualnego.

– Program Klub – program wspierający działalność klubów sportowych (skierowaną do dzieci i młodzieży), które stanowią lokalne centra aktywności społecznej oraz są miejscem aktywnego spędzania czasu, budowania więzi społecznych i rozwijania kompetencji, takich jak umiejętność pracy w grupie, wytrwałość czy pracowitość.
– Rozwój Czytelnictwa – projekt ma na celu poprawę stanu czytelnictwa w Polsce poprzez wzmacnianie roli bibliotek publicznych, szkolnych i pedagogicznych jako lokalnych ośrodków życia społecznego stanowiących centrum dostępu do kultury i wiedzy.

Wypracowana lista projektów strategicznych SRKS obejmuje m.in.:
– Rozwój turystyki kulturowej – projekt ma na celu realizację działań systemowych dotyczących zabytków znajdujących się na szlakach kulturowych i uznanych za Pomniki Historii, w tym dofinansowanie prac konserwatorskich oraz projektów wspierających proces upowszechniania dziedzictwa kulturowego i jego wartości, a także aktywizujących zaangażowanie społeczne w proces ochrony i opieki nad zabytkami. Celem projektu jest stymulowanie rozwoju społeczno-gospodarczego poprzez wzrost atrakcyjności turystycznej oparty na zasobach kulturowych.

4.2. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu

Przy sporządzaniu GPOnZ omówiono uwarunkowania zewnętrzne ochrony zasobów dziedzictwa i krajobrazu kulturowego Miasta Lidzbarka Warmińskiego wynikające z dokumentów na poziomie:

- wojewódzkim: Warmińsko-Mazurskie 2030. Strategia rozwoju społeczno-gospodarczego, Program wsparcia rozwoju kultury województwa warmińsko-mazurskiego do roku 2025, Plan zagospodarowania przestrzennego województwa warmińsko-mazurskiego, Program opieki nad zabytkami województwa warmińsko-mazurskiego na lata 2024-2027,
- powiatowym: Strategia Rozwoju Powiatu Lidzbarskiego na lata 2023-2030.

GPOnZ jest zgodny z celami, zasadami i kierunkami wyznaczonymi ww. dokumentach.

- **Warmińsko-Mazurskie 2030. Strategia rozwoju społeczno-gospodarczego**

Warmińsko-Mazurskie 2030. Strategia rozwoju społeczno-gospodarczego została przyjęta Uchwałą Nr XIV/243/20 Sejmiku Województwa Warmińsko-Mazurskiego z dnia 18 lutego 2020 r. i stanowi odpowiedź samorządu województwa na zmieniającą się sytuację polityczną kraju i warunki społeczno-gospodarcze oraz przestrzenne regionu.

Celem głównym Strategii województwa jest: „spójność ekonomiczna, społeczna i przestrzenna Warmii i Mazur z regionami Europy".

Cel ten realizowany jest przez następujące cele strategiczne:
1. Kompetencje przyszłości;
2. Inteligenta produktywność;
3. Kreatywna aktywność;
4. Mocne fundamenty.

W Strategii wyznaczono priorytety oraz cele strategiczne, które powiązane są z dziedzictwem kulturowym: Cel strategiczny: Inteligenta produktywność, w ramach którego uwzględniono m.in.: tworzenie nowych i udoskonalanie istniejących produktów turystycznych z wykorzystaniem nowych technologii, a także podniesienie jakości usług poprzez zastosowanie aplikacji, wizualizacji oraz wprowadzanie IT do obsługi ruchu turystycznego m.in. w muzeach, w terenie w tym na obszarach archeologicznych i cennych kulturowo oraz przyrodniczo.

- **Program wsparcia rozwoju kultury województwa warmińsko-mazurskiego do roku 2025**

Program wsparcia rozwoju kultury województwa warmińsko-mazurskiego do roku 2025 został przyjęty Uchwałą Nr 30/654/18/V Zarządu Województwa Warmińsko-Mazurskiego z dnia 10 lipca 2018 r.

Celem Programu jest określenie głównych zadań administracji samorządowej województwa oraz podległych mu jednostek w regionalnej polityki kulturalnej, w tym ochrony dziedzictwa kulturowego i rozwijanie regionalnej tożsamości w oparciu o dorobek pokoleń mieszkańców Warmii i Mazur.

Priorytetem Programu jest aktywizacja mieszkańców regionu jako twórców i odbiorców kultury poprzez:

- nieskrępowany rozwój twórczości i rozszerzanie oferty kulturalnej, którym towarzyszy rozwój infrastruktury kulturalnej;
- systematyczne zwiększanie uczestnictwa w kulturze mieszkańców regionu oraz turystów poprzez podnoszenie atrakcyjności oferty kulturalnej, rozwijanie edukacji kulturalnej, wspieranie aktywności społecznej i wykorzystanie nowych technologii;
- budowanie wizerunku regionu zgodnie z hasłem – „Warmia i Mazury. Zdrowe życie, czysty zysk" – także w odniesieniu do życia kulturalnego i zysków płynących z aktywności w wymiarze duchowym i materialnym.

W dokumencie wskazano trzy cele strategiczne rozwoju kultury w województwie warmińsko-mazurskim, w tym Cel I (infrastrukturalny): Ochrona zabytków i dziedzictwa kulturowego jako podstawy rozwoju i upowszechniania kultury oraz dostosowywanie infrastruktury kulturalnej (oraz zarządzani nią) do współczesnych standardów i trendów światowych. Do Celu I przypisano cele operacyjne, m.in.:

- Ochrona zabytków, a w nim działanie: „Realizacja programów opieki nad zabytkami województwa";
- Ochrona dziedzictwa kulturowego, a w nim działania: „Rozpoznawanie zasobów dziedzictwa kulturowego oraz prowadzenie projektów badawczych na jego temat" oraz „Popularyzacja dziedzictwa kulturowego (w tym z użyciem najnowszych technik)";
- Zwiększanie wykorzystania potencjału kulturowego regionu na potrzeby turystyki, a w nim działania, takie jak: „Tworzenie produktów turystyki kulturowej", „Tworzenie szlaków turystyczno-kulturowych obejmujących najciekawsze miejsca i obiekty zabytkowe w województwie".

- **Program Opieki Nad Zabytkami Województwa Warmińsko-Mazurskiego na lata 2024-2027**

Program Opieki Nad Zabytkami Województwa Warmińsko-Mazurskiego na lata 2024-2027 przyjęty został Uchwałą Nr V/858/23 Sejmiku Województwa Warmińsko-Mazurskiego z dnia 19 grudnia 2023 r.

Jego realizacja przyczyni się do poprawy stanu zachowania zabytków oraz wzmacniania tożsamości lokalnej i rozwoju społeczeństwa województwa warmińsko-mazurskiego.

Celem głównym określonym w Programie jest: ochrona i zachowanie zasobów dziedzictwa kulturowego oraz kształtowanie tożsamości regionalnej województwa warmińsko-mazurskiego.

W Programie wyznaczono cele szczegółowe wraz z kierunkami działań:

Cel szczegółowy: Poprawa stanu zachowania i ochrona zasobów dziedzictwa kulturowego.

Kierunki działań:

- Dążenie do poprawy stanu zachowania i utrzymania zabytków i ich otoczenia oraz krajobrazu kulturowego;
- Aktualizacja wiedzy na temat zasobów zabytkowych i ich stanu;

– Cyfryzacja i udostępnianie danych w zakresie materialnych i niematerialnych zasobów kulturowych regionu, przy użyciu nowoczesnych technologii;
– Wspieranie inicjatyw mających na celu obejmowanie opieką lub podnoszenia rangi opieki nad obiektami i obszarami o najcenniejszych wartościach dziedzictwa kulturowego, świadczących o specyfice i tożsamości województwa;
– Wspieranie finansowe prac remontowo-konserwatorskich i konserwacji obiektów zabytkowych.

Cel szczegółowy: Racjonalne wykorzystanie potencjału zasobów dziedzictwa kulturowego w polityce rozwoju województwa.

Kierunki działań:

– Wykorzystanie zasobów dziedzictwa kulturowego do rozwoju gospodarczego, w tym w szczególności turystyki;
– Rozwój działalności muzealnej;
– Promowanie i upowszechnianie wiedzy o regionie i jego dziedzictwie kulturowym i tożsamości kulturowej;
– Tworzenie warunków do szerokiej współpracy na rzecz ochrony dziedzictwa kulturowego;
– Wsparcie finansowe działań i inicjatyw wykorzystujących potencjał dziedzictwa kulturowego regionu;
– Uwzględnianie problematyki ochrony dziedzictwa kulturowego w regionalnych dokumentach planistycznych i programowo-strategicznych oraz innych dokumentach (m.in. planach ochrony parków krajobrazowych).

- **Plan zagospodarowania przestrzennego województwa warmińsko-mazurskiego**

Plan zagospodarowania przestrzennego województwa warmińsko-mazurskiego został przyjęty Uchwałą Nr XXXIX/832/18 Sejmiku Województwa Warmińsko-Mazurskiego dnia 28 sierpnia 2018 r. Jest to aktualizacja planu przyjętego Uchwałą Nr VII/164/15 przez Sejmik Województwa Warmińsko-Mazurskiego dnia 27 maja 2015 r.

Plan jako element regionalnego planowania strategicznego ma na celu równoważenie różnych sfer rozwoju województwa w przestrzeni, jednocześnie służy konkretyzacji przestrzennej celów sformułowanych w strategii rozwoju województwa warmińsko-mazurskiego i określa uwarunkowania przestrzenne do formułowanych programów rozwoju.

Główny cel polityki zagospodarowania przestrzennego województwa warmińsko-mazurskiego to: Ład przestrzenny i zrównoważony rozwój jako podstawa kształtowania polityki przestrzennej województwa.

Dla realizacji polityki przestrzennej w odniesieniu do środowiska przyrodniczego i kulturowego:

Obszar – Środowisko przyrodnicze i kulturowe

– działanie: Ochrona dziedzictwa kulturowego i kształtowanie tożsamości regionalnej.

Obszar – Infrastruktura społeczna

– działanie: Kształtowanie optymalnego modelu rozmieszczenia w przestrzeni obiektów kultury, sztuki i sportu, w celu zaspokojenia potrzeb i aspiracji mieszkańców regionu.

Obszar – Turystyka

– działanie: Wykorzystanie potencjału turystycznego województwa jako czynnika rozwoju społeczno-gospodarczego.

- **Strategia Rozwoju Powiatu Lidzbarskiego na lata 2023-2030**

Strategia Rozwoju Powiatu Lidzbarskiego na lata 2023-2030 została przyjęta Uchwałą Nr OR.0025.361.2023 Zarządu Powiatu Lidzbarskiego z dnia 6 grudnia 2023 r.

Strategia jest podstawowym dokumentem kierunkowym, określającym wizję, cele i kierunki rozwoju tego obszaru. Strategia jest dokumentem nawiązującym do idei zintegrowanego planowania

rozwoju, która znalazła swoje miejsce w polskim systemie prawnym w Ustawy z dnia 6 grudnia 2006 r. o zasadach prowadzenia polityki rozwoju.

Wyznaczona misja rozwoju: Tworzenie warunków zrównoważonego rozwoju powiatu lidzbarskiego w celu podnoszenia jakości życia jego mieszkańców. Integrowanie, wspieranie oraz kreowanie rozwoju powiatu lidzbarskiego odbywać się będzie poprzez efektywne wykorzystanie potencjału społecznego, gospodarczego, uzdrowiskowego, turystycznego, przyrodniczego i kulturowego w partnerstwie z samorządami gminnymi, sektorem biznesowym i pozarządowym.

Wyznaczona wizja rozwoju: Powiat lidzbarski – atrakcyjną przestrzenią do życia, pracy, rozwoju i wypoczynku, chroniący środowisko naturalne, spuściznę kulturową i historyczną, zapewniający warunki rozwoju kapitału społecznego i przedsiębiorczości, przyjazny dla turystów i otwarty na współpracę.

W oparciu o opracowaną diagnozę stanu aktualnego powiatu lidzbarskiego, określono zasadnicze obszary priorytetowe (kluczowe) rozwoju powiatu. Obszary te są najistotniejszymi polami działania powiatu i jednocześnie wytyczają kierunki prac na najbliższe lata. Dla każdego z obszarów priorytetowych sformułowany został cel strategiczny (w perspektywie do 2030 r.) z którego wynikają cele operacyjne. Dla ich urzeczywistnienia wyodrębniono kierunki działań (interwencji), które są uszczegółowieniem celów operacyjnych.

W obszarze zabytków można wskazać:

Cel strategiczny: Ochrona środowiska i krajobrazu.

Cel operacyjny: Poprawa ładu przestrzennego.

Kierunki działań:

- Działania na rzecz ochrony i kształtowania krajobrazu.
- Wspieranie działań rewitalizacji w mieście i na obszarach wiejskich.
- Poprawa dostępu/tworzenie infrastruktury publicznej i modernizacja obiektów na cele utworzenia infrastruktury publicznej m.in. infrastruktury kulturalnej, rekreacyjnej, sportowej, edukacyjnej, poprawiającej bezpieczeństwo, srebrnej gospodarki, ochrony środowiska.

Cel strategiczny: Wsparcie rozwoju lokalnej gospodarki i rynku pracy.

Cel operacyjny: Podnoszenie poziomu atrakcyjności turystycznej.

Kierunki działań:

- Tworzenie marki turystycznej powiatu z uwzględnieniem potencjału środowiskowego, dziedzictwa i kultury, w tym tworzenie nowych produktów turystycznych, miejsc atrakcyjnych turystycznie, infrastruktury turystycznej (ze szczególnym uwzględnieniem infrastruktury rowerowej) itp.
- Zachowanie dziedzictwa kulturowego, w tym renowacja i rewitalizacja obiektów zabytkowych i pomników historii.
- Działania na rzecz wzmacniania atrakcyjności środowiskowej powiatu i wykorzystanie turystyczne obszarów cennych przyrodniczo.
- Podnoszenie poziomu atrakcyjności oferty uzdrowiskowej oraz promocja walorów uzdrowiskowych.
- Wspieranie rozwoju bazy noclegowej i gastronomicznej.
- Stworzenie i aktualizowanie informacji na temat bazy noclegowej, gastronomicznej i kulturalnej powiatu (np. wspólny kalendarz imprez).
- Szeroko rozumiana promocja turystyczna powiatu w celu wypracowania konkurencyjnej pozycji na rynku krajowym i zagranicznym.

Cel strategiczny: Kształtowanie zrównoważonego rozwoju społecznego i integracji lokalnej.

Cel operacyjny: Rozwój oferty sportowej, rekreacyjnej i kulturalnej.

Kierunki działań:

- Wspieranie i realizacja inicjatyw, mających na celu rozwój i upowszechnianie kultury.
- Tworzenie zróżnicowanej i dostępnej oferty kulturalnej, organizowanie wydarzeń kulturalnych.
- Wspieranie i realizacja przedsięwzięć w zakresie edukacji kulturowej (dziedzictwa kulturowego i tradycji regionu).
- Inwestycje w poprawę infrastruktury ośrodków kultury.
- Ochrona zabytków.
- Wspieranie działań i inicjatyw samorządów, organizacji, instytucji itp. zmierzających do pozyskania środków na poprawę stanu obiektów zabytkowych znajdujących się na terenie powiatu.
- Rozwój i upowszechnianie kultury fizycznej (m.in. poprzez sport, rekreację, rehabilitację, turystykę).
- Rozbudowa bazy rekreacyjno-sportowej.
- Organizacja imprez i wydarzeń sportowo-rekreacyjnych.
- Promocja powiatu i jego walorów turystycznych.

W Strategii podkreślono, że Powiat pod kątem turystyki jest zróżnicowany terytorialnie i posiada różnorodne zasoby. Zdecydowanie najistotniejszy wpływ na atrakcyjność powiatu mają zabytki m.in Zamek Biskupów Warmińskich w Lidzbarku Warmińskim, jeden z najcenniejszych zabytków architektury gotyckiej w Polsce. W powiecie lidzbarskim znajduje się duży zasób zabytków i różnych obiektów zabytkowych, które na ogół wymagają dużych nakładów inwestycyjnych. Na dziedzictwo kulturowe składają się również: obiekty, muzea, obszary, które przybliżając tradycje regionalne, budują tożsamość kulturową regionu. Część z nich to miejsca o randze ogólnopolskiej. Powiat podejmuje aktywnie działania mające na celu zachowanie zabytków. Jednak w dalszym ciągu potrzeby w tym zakresie są duże.

5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

5.1. Relacje Gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie miasta

Poniżej omówiono obowiązujące dokumenty na poziomie miasta, które dotyczą dziedzictwa kulturowego:

• Lokalny Program Rewitalizacji miasta Lidzbark Warmiński w ramach Ponadlokalnego programu rewitalizacji sieci miast Cittaslow

Lokalny Program Rewitalizacji miasta Lidzbark Warmiński w ramach Ponadlokalnego programu rewitalizacji sieci miast Cittaslow (LPR) został przyjęty Uchwałą Nr XI/81/2019 Rady Miejskiej w Lidzbarku Warmińskim z dnia 8 lipca 2019 r.

LPR jest dokumentem strategicznym z elementami operacyjnymi, mającym swoje podstawy w diagnozie istniejących problemów w sferze społecznej, gospodarczej, środowiskowej, przestrzenno-funkcjonalnej i technicznej. W ramach programu rewitalizacji będą realizowane cele strategiczne i operacyjne wpisujące się w strategiczne dokumenty o zasięgu europejskim, krajowym, regionalnym oraz lokalnym. Wykaz najważniejszych dokumentów strategicznych wraz z ich celami.

Zasadniczym celem działań LPR jest ożywienie gospodarcze i społeczne, a także zwiększenie potencjału turystycznego i kulturalnego, w tym nadanie obiektom i terenom zdegradowanym nowych funkcji społecznych (w tym kulturalnych, edukacyjnych i rekreacyjnych) oraz gospodarczych, a także powiązane z nimi i przeprowadzane w tym samym czasie: rozwiązywanie problemów społecznych oraz podniesienie atrakcyjności inwestycyjnej terenów rewitalizowanych. Oznacza to, iż projekty

realizowane w ramach LPR powinny przyczyniać się do tworzenia miejsc pracy oraz przeciwdziałania wykluczeniu społecznemu.

Wizja LPR: Lidzbark Warmiński w 2024 roku jest miastem ożywionym społecznie i gospodarczo, o zwiększonym potencjalne kulturalnym i turystycznym. Wyprowadzone ze stanu kryzysowego obszary rewitalizacji posiadają przestrzeń do aktywizacji społecznej, publicznej i gospodarczej, podnosząc jakość życia osób wykluczonych lub zagrożonych wykluczeniem społecznym.

Nadrzędnym celem opisanych działań rewitalizacyjnych jest: wspieranie włączenia społecznego i walka z ubóstwem, lepsza jakość życia społeczności zamieszkującej obszary problemowe.

Ponadto określono cele szczegółowe. W obszarze dziedzictwa kulturowego można wskazać:

1. Wzrost kapitału społecznego mieszkańców miasta.
– Wzrost aktywności kulturalnej mieszkańców;
– Budowanie tożsamości lokalnej mieszkańców w oparciu o historię i regionalne tradycje.
2. Ochrona dziedzictwa kulturowego:
– Zabezpieczenie i ochrona zabytków i obiektów dziedzictwa kulturowego.
3. Rewitalizacja i modernizacja przestrzeni publicznej:
– Zachowanie i rewitalizacja budynków oraz obiektów o walorach historycznych, kulturowych, architektonicznych i urbanistycznych;
– Poprawa jakości przestrzeni publicznej dla mieszkańców i turystów;
4. Renowacja i modernizacja substancji budowlanej oraz wzmocnienie funkcji mieszkaniowej:
– Zachowanie, rewaloryzacja i modernizacja substancji budowlanej, w szczególności budynków o wartościach i znaczeniu historycznym, architektonicznym, artystycznym lub przestrzenno-funkcjonalnym.
5. Poprawa warunków dla rozwoju edukacji, nauki i kultury:
– Rewitalizacja obiektów związanych z edukacją, nauką i kulturą.

W LPR wyznaczono zintegrowane przedsięwzięcia (ZP). Duży wpływ na dziedzictwo kulturowe ma ZP nr 2.

Nazwa zintegrowanego przedsięwzięcia nr 2: Jestem stąd-integracja społeczno-kulturalna mieszkańców w oparciu o tożsamość miasta.

Obszar objęty ww. ZP zlokalizowany jest w ścisłym centrum miasta i w większości znajduje się w strefie ochrony konserwatorskiej A pod ścisłym nadzorem Warmińsko-Mazurskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Przed transformacją obszar ten stanowił centrum społeczno-gospodarcze i kulturalne miasta.

Tytuł projektu 2.1. Aktywizacja społeczno-zawodowa poprzez modernizację amfiteatru oraz budowę Centrum Rzemiosł i Kultury Warmińskiej, lokalizacja: ulica Plac Młyński (Centrum Rzemiosł i Kultury Warmińskiej) – projekt zrealizowano.

Tytuł projektu 2.2. Zagospodarowanie suchej fosy. Zagospodarowanie „suchej fosy" stworzy nowe możliwości wypoczynku i rekreacji dla mieszkańców oraz turystów. Zagospodarowanie terenu będzie zachęcało mieszkańców do spędzania czasu wolnego na świeżym powietrzu. Cały obszar fosy znajduje się w strefie „A i W" ochrony konserwatorskiej i archeologicznej; lokalizacja: ul. Wiślana/Krzywa – projekt zrealizowano.

Tytuł projektu 2.3. Zabezpieczenie murów obronnych. Ważnym celem projektu jest wzmocnienie identyfikacji mieszkańców i budowania trwałego poczucia tożsamości i więzi mieszkańców z historyczną zabudową miejską. Projekt uporządkuje przestrzeń społeczną przez co wzmocni również potencjał turystyczny, mury zlokalizowane są w ciągu spacerowym pomiędzy Kościołem pw. św. Piotra i Pawła a Wysoką Bramą oraz w bezpośrednim sąsiedztwie planowanej budowy Bulwaru nad Łyną. Ponadto projekt będzie kontynuacją renowacji murów obronnych, których

I etap został zrealizowany ze środków RPO Warmia i Mazury 2007-2013 z osi Rewitalizacja. W ramach działań realizowanych przez Ośrodek Aktywizacji Zawodowych uczestnicy szkoleń dot. obsługi turystycznej będą oprowadzać turystów m.in. po fortyfikacjach miejskich w tym niniejszego muru; lokalizacja: ul. Dębowa i Plac Kościelny – projekt zrealizowano.

Tytuł projektu 2.4. Modernizacja energetyczna budynków wielorodzinnych w obszarze rewitalizowanym. Planuje się kompleksową modernizację energetyczną budynków wielorodzinnych na terenie obszaru rewitalizacji (ul. Prosta 15, ul. Kasprowicza 9, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 18- własnośćwspólnot mieszkaniowych, w których gmina ma swoje udziały. Renowacja zabytkowej tkanki w najbardziej reprezentacyjnej części miasta podniesie potencjał gospodarczy tego miejsca; lokalizacja: ul. Prosta 15, ul. Kasprowicza 9, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 18 – projekt zrealizowano.

Wykaz uzupełniających przedsięwzięć:

Obszar – Ochrona dziedzictwa kulturowego

1. Projekt: Renowacja obiektów dziedzictwa kulturowego na cmentarzu komunalnym w Lidzbarku Warmińskim. Uzasadnienie: 1.Utrwalenie substancji historycznej, przywrócenie parametrów technicznych i usunięcie przyczyn zniszczeń oraz konserwacja elementów zespołu cmentarza komunalnego w Lidzbarku Warmińskim: stacje Drogi Krzyżowej, w tym Golgota, Pieta i Grób Pański, ogrodzenie zespołu cmentarza komunalnego wraz z bramą od ulicy Krasickiego, 28 nagrobków i krzyży – projekt zrealizowano.
2. Przebudowa alejek cmentarnych – projekt zrealizowano.
3. Rewaloryzacja kompozycji zieleni historycznego założenia cmentarnego – projekt zrealizowano.
4. Stworzenie zaplecza sanitarnego dla turystów, osób odwiedzających groby swoich bliskich i dla obsługi cmentarza w istniejącej kaplicy cmentarnej; Podmiot realizujący: Gmina Miejska Lidzbark Warmiński – projekt zrealizowano.
2. Projekt: Renowacja murów obronnych przy kościele pw. św. Piotra i Pawła. Uzasadnienie: Mur obronny w części znajdującej się przy kościele podmywany jest przez wody rzeki Łyny statykę i liczne uszczerbki Renowacja będzie odbywała się wg wytycznych Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Podmiot realizujący: Parafia Rzymskokatolicka pw. św. Piotra i Pawła – projekt zrealizowano.
3. Projekt: Renowacja Zabytkowych Organów w średniowiecznym Kościele pw. św. Piotra i Pawła. Zakres zadań: dezynfekcja i czyszczenie organów; prace konserwatorskie instrumentów; konserwacja prospektu organowego. Podmiot realizujący: Parafia Rzymskokatolicka pw. św. Piotra i Pawła – projekt zrealizowano.
4. Projekt: Renowacja wieży kościoła pw. św. Piotra i Pawła. Zakres zadań: dezynfekcja i odtruwanie od drzewojadów; wymiana elementów stalowych; wyśmiana pokrycia dachowego; naprawa i uzupełnienie konstrukcji. Podmiot realizujący: Parafia Rzymskokatolicka pw. św. Piotra i Pawła.
5. Projekt: Szlaki kulturowe Lidzbarka Warmińskiego. Projekt z zakresu dziedzictwa kulturowego podzielony na dwa zadania wykorzystujące potencjał i predyspozycje obszaru Warmii. Dotyczący dwóch szlaków tematycznych, prezentujących walory kulturowe i elementy dziedzictwa kulturowego Warmii. I Zadanie: „Największa bitwa wojsk napoleońskich na terenie RP" – bitwa pod Heilsbergiem. II Zadanie – „Trójkąt Lidzbarski-szlak po historycznych fortyfikacjach". Podmiot realizujący: Stowarzyszenie „Dom Warmiński.

Obszar – Budowanie tożsamości regionalnej i kultura.

1. Projekt: Osada staropruska Lecbarg. Zakres zadań: przygotowanie terenu – budowa replik wczesnośredniowiecznych (VIII-XIII w.) elementów; utworzenie stałego miejsca warsztatów nauki ginących zawodów, takich jak: ciesielstwo, układanie dachu ze strzechy, budowa domów z naturalnych surowców, szkutnictwo, kowalstwo; powstanie stoczni szkutnictwa historycznego zajmującej się budową replik słowiańskich, pruskich i nordyckich łodzi klepkowych i dłubanek; utworzenie warsztatów zajmujących się w skansenie pokazami produkcji (o charakterze edukacyjnym)

oraz wytwórczości kopii zabytków archeologicznych (o charakterze komercyjnym) w zakresie: jubilerstwa, obróbki bursztynu, garncarstwa, tkactwa, kowalstwa, mincerstwa, snycerstwa, produkcji dziegciu, skórnictwa, rogownictwa; utworzenie podłoża do organizacji międzynarodowych, historycznych imprez wczesnośredniowiecznych i średniowiecznych umożliwiających dalszy rozwój i promocję Lidzbarka Warmińskiego na arenie polskiej i międzynarodowej, prezentujących historię miasta, regionu oraz Polski, która w zakładanym okresie rekonstrukcji. Podmiot realizujący: Wolni Prusowie – projekt niezrealizowany.

2. Projekt: XIX-wieczna wioska rzemieślnicza z czasów Napoleona. Zakres działań: stworzenie stałego miejsca, upamiętniającego wydarzenia z 1807 r. Pod Lidzbarkiem Warmińskim odbyła się wtedy największa bitwa w kampaniach napoleońskich na obecnych terenach Polski; przygotowanie terenu-budowa umocnień – reduta, okopy – budowa replik XIX-wiecznych i wcześniejszych zabudowań gospodarczych chat, kuźni, stolarni, zakładu tkackiego itp. które docelowo, mogłyby tworzyć wizję XIX-wiecznej wioski rzemieślniczej; utworzenie stałego miejsca warsztatów – nauki ginących zawodów; utworzenie podłoża do organizacji międzynarodowych, historycznych imprez XIX-wiecznych, napoleońskich – Bitwa pod Heilsbergiem. Podmiot realizujący: Stowarzyszenie Przyjaciół Ziemi Lidzbarskie – projekt niezrealizowany.

3. Projekt: Cyfrowe Archiwum Lokalne. Zakres: Projekt będzie polegał na stworzeniu cyfrowego archiwum, gdzie mieszkańcy udostępnią materiały z życia miasta z dawnych lat. Wszystkie dokumenty będą skanowane, grupowane i udostępnianie w formie cyfrowej dla zainteresowanych. Baza będzie tworzona z dokumentów, które będą dostarczone do biblioteki, a będą stanowiły o historii materialnej i niematerialnej naszych mieszkańców. Zakładamy, że materiały które znajdują w archiwach prywatnych i zakładowych będą przyniesione do biblioteki w celu ich zachowania dla potomnych. Są to zdjęcia, zaświadczenia, oświadczenia, protokoły, spisy dokumentów i inne mówiące o historii ziemi lidzbarskiej. Część będzie udostępniona przez Internet – projekt niezrealizowany.

5. Projekt: Produkty promujące Lidzbark Warmiński. Zakres: Projekt przebiegać będzie w formie case study, którego tematem będzie stworzenie produktów z dziedziny designu i rzemiosła przez artystów oraz projektantów regionu, dostosowanych do produkcji w działającej na terenie Lidzbarka Warmińskiego Spółdzielni Socjalnej Rokosz. Podmiot realizujący: Spółdzielnia socjalna Rokosz – projekt niezrealizowany.

6. Projekt: Po nas coś zostanie-śpiewnik warmiński. Zakres: W 2008 r. – w 700. rocznicę nadania praw miejskich Lidzbarkowi Warmińskiemu odbył się koncert, podczas którego wykorzystano utwory napisane i zaśpiewane przez mieszkańców miasta. Były to utwory o tematyce ściśle związanej z Warmią, Lidzbarkiem Warmińskim, z krajobrazem i historią Warmii, z konkretnymi miejscami w przestrzeni miejskiej Lidzbarka Warmińskiego. Podmiot realizujący: Stowarzyszenie „Dom Warmiński" – projekt niezrealizowany.

7. Projekt: Ocalić od zapomnienia. Tradycyjne metody wytwórstwa czepca warmińskiego. Zakres: projektu planowana jest organizacja warsztatów wytwórstwa: tradycyjnych czepców warmińskich. Celem warsztatów jest przekazanie tej dziedziny rękodzieła ludowego młodym pokoleniom i ocalenie go przed zaginięciem. Podmiot realizujący: Zespół Tańca Ludowego Perła Warmii.

8. Projekt: Letnia Biblioteka u Księcia Biskupa. Zakres: Projekt zakłada stworzenie plenerowej biblioteki z wykorzystaniem zbiorów Miejskiej Biblioteki Pedagogicznej i terenu przyległego do zabytkowego pawilonu, w którym biblioteka ma swoją siedzibę. Biblioteka plenerowa i czytelnia funkcjonować będą w sezonie turystycznym – od czerwca do września w latach 2016-2020. Podmiot realizujący: Oranżeria Kultury w Lidzbarku Warmińskim

9. Projekt: Ogrody Sztuki w Oranżerii. Zakres: Projekt zakłada różnorodne działania artystyczno-literackie; w tym wykłady, koncerty, warsztaty skupiające się na z różnych dziedzin sztuk i ogrodu, Do projektu zaangażowani będą profesjonaliści z zakresu sztuk plastycznych, historii sztuki, historii ogrodów, hortiterapii, a także profesjonalni i amatorscy muzycy. Koncerty oraz warsztaty będą

odbywać się we wnętrzach zabytkowego pawilonu ogrodowego lub/i w przynależącym do budynku terenie ogrodów barokowych. Podmiot realizujący: Oranżeria Kultury w Lidzbarku Warmińskim
10. Projekt: Wykłady Czwartkowe. Zakres: Projekt zakłada realizację wykładów o tematyce głównie nawiązującej do dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego regionu Warmii i Mazur. Wykładom towarzyszyć będą wystawy, warsztaty oraz debaty przeznaczone dla różnych grup wiekowych. Podmiot realizujący: Oranżeria Kultury w Lidzbarku Warmińskim.

Obszar – Rewitalizacja/modernizacja/adaptacja istniejącej zabudowy.

1. Projekt: Rewitalizacja dawnego dworca kolejowego w Lidzbarku Warmińskim. Zakres: Projekt zakłada remont budynków po byłym dworcu PKP. W ramach remontu wykonana zostanie termomodernizacja budynków z odtworzeniem dawnego wyglądu. Podmiot realizujący: Gmina Miejska Lidzbark Warmiński – projekt zrealizowany częściowo.
2. Projekt: Modernizacja amfiteatru miejskiego poprzez jego rozbudowę o zadaszenie membranowe. Zakres: Projekt zakłada modernizację amfiteatru miejskiego poprzez wyposażenie go w tymczasowe zadaszenie membranowe sceny wraz z widownią. Podmiot realizujący: Gmina Miejska Lidzbark Warmiński – projekt niezrealizowany.
3. Projekt: Odtworzenie zabytkowego Ratusza. Zakres: Odbudowa budynku zgodnie z zaleceniami Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków na podstawie istniejącego, który został wybudowany na przełomie XIX i XX, a 1903 r. podaje się jako oficjalna datę rozpoczęcia działalności. Podmiot realizujący: Gmina Miejska Lidzbark Warmiński – projekt niezrealizowany.
4. Projekt: Ratusz serce miasta. Zakres: Odbudowa nieistniejącego budynku w centrum starego miasta, który przez lata pełnił rolę Ratusza miejskiego. Należałoby wykonać badania archeologiczne w 2/3 działki na której usytuowany był Ratusz, (jedna trzecia działki już jest przebadana) zaprojektować budynek Ratusza na podstawie istniejących materiałów źródłowych. Wybudowanie i przeznaczenie budynku na Galerię Sztuki Współczesnej na parterze i na piętrze miejsce na warsztaty twórcze i pomieszczenia na mechaniczne lalki, które wzorowane będę na np. „Koziołkach" w Poznaniu, czy smoczych jamach w Luksemburgu. Takie elementy jakby teatr lalek wychodzące z okien będą ciekawą atrakcją turystyczną jak również wpisują się w element dziedzictwa regionu. Podmiot realizujący: Gmina Miejska Lidzbark Warmiński – projekt niezrealizowany.
6. Projekt: Stary Ratusz miejscem edukacji historyczne. Zakres: Projekt polega na uzupełnieniu istniejącej infrastruktury i zwiększenia możliwości Grupy Wileński Muszkieterski Pułk w kształtowaniu sfery edukacji i kultury w Mieście Lidzbark Warmińskim. W ramach projektu przewiduje się: 1. Stworzenie wystawy nawiązującej do 1807 r. i bitwy pod Heilsbergiem w pomieszczeniach Domu środowisk Twórczych w Lidzbarku Warmińskim. 2. Zlecenie uszycia kolejnych strojów historycznych wraz z oporządzeniem na potrzeby rozwoju grupy aby można było rekrutować kolejnych chętnych i aktywizować historycznie mieszkańców. 3. Stworzenie mobilnej platformy wystawienniczej aby docierać z ekspozycją na teren „starego miasta" tak by mogło zobaczyć ją jak najwięcej mieszkańców i turystów. 4. Opracowanie i udostępnienie oferty edukacyjnej dla dzieci i młodzieży związanej z zabawami XIX wiecznej Europy. Tak by przyciągnąć również ten segment odbiorców poza okresem wakacyjnym. Podmiot realizujący: Gmina Miejska Lidzbark Warmiński – projekt niezrealizowany.
7. Projekt: Rewitalizacja gościńca Wysoka Brama. Zakres: Konserwacja i rewitalizacja obiektu zabytkowego „Wysoka Brama", który teraz nie jest wykorzystywany turystycznie i gospodarczo. Poszerzenie oferty turystycznej przez przystosowanie obiektu do prowadzenia działalności turystycznej i kulturalnej. Podmiot realizujący: PRIMI BIS Sp. z o.o. – projekt zrealizowany.

Obszar – Poprawa estetyki przestrzeni publicznej.

Projekt: Zabytki i sztuka nowoczesna wyznacznikiem współczesności! Zakres: W ramach przedmiotowego projektu planowana jest organizacja warsztatów tworzenia murali miejskich w infrastrukturze miasta Lidzbark Warmiński. Stworzenie projektu powstania murali miejskich, które

wpisały by się w krajobraz miasta nadając mu nowoczesny wygląd jednocześnie nie ingerując w klasyczny układ zabudowy miejskiej – projekt niezrealizowany.

W Programie wskazano i opisano jednostki zajmujące się krzewieniem kultury, takie jak: Lidzbarski Dom Kultury, Młodzieżowy Dom Kultury im. Ireny Kwinto, Miejska Biblioteka Pedagogiczna oraz Miejska Biblioteka Publiczna im. M. Kromera, Dom Środowisk Twórczych „Ratusz", Muzeum Warmińskie w Lidzbarku Warmińskim.

Opisano dziedzictwo kulturowe oraz opisano kilka obiektów wpisanych do rejestru zabytków.

- **Plan ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych dla Miasta Lidzbark Warmiński**

Plan ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych dla Miasta Lidzbark Warmiński został opracowany w 2018 r. Z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków został uzgodniony dnia 23 października 2018 r. Ostatnia aktualizacja została wykonana w dniu 27.03.2024 r.

Plan został wykonany zgodnie z Rozporządzeniem Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych.

Ochrona zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych polega na planowaniu, przygotowaniu i realizacji przedsięwzięć zapobiegawczych, dokumentacyjnych, zabezpieczających, ratowniczych i konserwatorskich, mających na celu ich uratowanie przed zniszczeniem, uszkodzeniem lub zaginięciem.

- **Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Lidzbark Warmiński**

Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego zostało przyjęte Uchwałą Nr XXXVI/281/2009 z dnia 15 kwietnia 2009 r. Rady Miejskiej w Lidzbarku Warmińskim, zmienione: Uchwałą Nr XXXIX/308/2017 Rady Miejskiej w Lidzbarku Warmińskim z dnia 14 czerwca 2017 r. oraz Uchwałą Nr LIX/435/2022 Rady Miejskiej W Lidzbarku Warmińskim z dnia 28 września 2022 r.

Studium jest narzędziem kształtowania polityki przestrzennej samorządu. Głównym zadaniem Studium jest określenie polityki przestrzennej miasta, wpisanej w politykę przestrzenną państwa oraz ogólnych kierunków i zasad zagospodarowania przestrzennego miasta. Studium ma także za zadanie sformułowanie lokalnych uwarunkowań, celów i programów rozwoju, tym samym jest dokumentem wytyczającym ogólną politykę przestrzenną miasta i jednocześnie posiada charakter wytycznych do sporządzenia miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego.

Studium szczegółowo określa zasadę objęcia ochroną obiektów i obszarów prawnie chronionych wpisanych do rejestru zabytków województwa warmińsko-mazurskiego oraz posiadających wartości zabytkowe, a znajdujących się w ewidencji Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Olsztynie.

W przypadku obiektów i obszarów wpisanych do rejestru zabytków, w tym zespołu staromiejskiego oraz nawarstwień kulturowych miasta Lidzbark Warmiński prowadzenie działań inwestycyjnych wymaga uzyskania pozwolenia Warmińsko-Mazurskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, a działalność inwestycyjna w ich otoczeniu wymaga uzyskania pozwolenia Warmińsko-Mazurskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. W przypadku obiektów i obszarów posiadających wartości zabytkowe, a znajdujących się w ewidencji Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Olsztynie prowadzenie działań inwestycyjnych wymaga uzyskania uzgodnienia z WKZ w Olsztynie. Wszelkie inwestycje budowlane oraz działania mogące prowadzić do zmiany wyglądu budynków lub obszarów wpisanych do rejestru zabytków historycznych lub mogące naruszać ich ekspozycję (w tym montaż wszelkiego rodzaju urządzeń technicznych, tablic i reklam) wymagają uzyskania pozwolenia WKZ (zgodnie z przepisami o ochronie i opiece nad

zabytkami). Pozwolenia WKZ wymagają także prace budowlane i konserwatorskie prowadzone w obrębie średniowiecznego układu urbanistycznego wpisanego do rejestru zabytków.

Studium ustala też zakres ochrony konserwatorskiej zabytków architektury, zabytków archeologicznych, parków zabytkowych oraz cmentarzy dawnych, zabytków techniki oraz krajobrazu kulturowego:

– w odniesieniu do zabytków architektury, zabytków techniki ochronie podlega kształt i rodzaj pokrycia dachów, artykulacja i sposób opracowania elewacji (w tym stolarki otworowej jako jednego z elementów wystroju elewacji), a w konkretnych przypadkach także wystrój wnętrz;

– w odniesieniu do zabytków archeologicznych ochronie podlegają nawarstwienia kulturowe miasta Lidzbark Warmiński, a wszelkie prace ziemne podejmowane na ich terenie należy poprzedzić badaniami archeologicznymi lub prowadzić pod nadzorem archeologicznym, na które należy uzyskać pozwolenie WKZ (na warunkach ustalonych przez WKZ w odniesieniu do konkretnego zamiaru inwestycyjnego);

– w odniesieniu do zabytkowych parków i cmentarzy ochroną należy objąć drzewostan, elementy małej architektury, nagrobki, ogrodzenia, kompozycję przestrzenną;

Zgodnie z opracowanym Studium rewaloryzacji śródmieścia m. Lidzbarka ustanawia się:

– strefę ochrony konserwatorskiej „A", obejmującą rejon Starego Miasta;

– strefę ochrony archeologicznej „W".

Ochrona polega na utrzymaniu zasadniczych elementów (kwartałów) zabudowy, utrzymaniu istniejącej substancji zabytkowej i o wartościach kulturowych oraz podlega ustaleniom konserwatorskim odnośnie charakteru i skali nowej zabudowy. Wszelka działalność inwestycyjna na tym obszarze winna być zgodna z projektem rewaloryzacji w granicach zgodności z projektowanym układem komunikacyjnym na obrzeżu Starego Miasta, oraz uzgodniona z WKZ w Olsztynie. Wszelka działalność inwestycyjna na tym obszarze powinna być poprzedzona w zależności od potrzeb badaniami archeologicznymi lub badaniami konserwatorskimi, na które należy uzyskać pozwolenie WKZ w Olsztynie.

W granicach strefy ochrony archeologicznej wszelkie roboty ziemne wymagają pozwolenia WKZ w Olsztynie. Ponadto na terenie miasta występują obiekty archeologiczne znajdujące się w ewidencji WKZ w Olsztynie, objęte ochroną konserwatorską. Wszelkie roboty ziemne w obrębie tych obiektów wymagają wyprzedzającego rozpoznania archeologicznego terenu. Zakres rozpoznania archeologicznego, badania sondażowe lub pełne badania archeologiczne należy prowadzić po uzyskaniu pozwolenia WKZ w Olsztynie.

W strefie ochrony konserwatorskiej „B" obejmującej tereny przedmieść ustalony został wymóg dostosowania zabudowy do skali i wyrazu architektonicznego wartościowej zabudowy istniejącej. Występujący w tej strefie sposób zabudowy, ogrody przydomowe, małe domy mieszkalne winien być kontynuowany, świadczy bowiem o charakterze miasta.

Ustala się ochronę sylwety miasta, poprzez wprowadzenie strefy ochrony krajobrazu „K" i strefę ochrony ekspozycji „E" – w strefach tych obowiązuje zakaz wprowadzania dominant przestrzennych przesłaniających widok na miasto oraz „konkurujących" z jego historycznymi dominantami takimi jak zamek, kościoły czy wieża ciśnień.

Wprowadzono też zasady lokalizacji nowej zabudowy wynikające z ochrony ekspozycji obiektów zabytkowych oraz zachowania krajobrazu kulturowego:

– lokalizację nowej zabudowy należy wyznaczać z zachowaniem historycznych linii zabudowy (strefa „B" ochrony konserwatorskiej) lub na podstawie wyprzedzających badań archeologicznych (strefa „A" ochrony konserwatorskiej), sposobu zabudowy miasta i poszczególnych posesji;

– w odniesieniu do nowej zabudowy obowiązuje zasada dostosowania do sąsiadujących obiektów historycznych o tej samej funkcji pod względem gabarytów, wysokości, bryły (w tym kierunku

kalenicy, spadku połaci dachowych) oraz pokrycia dachów, formy architektonicznej, materiałów budowlanych (dachówka ceramiczna, cegła, kamień, tynki o tradycyjnej fakturze, drewno);
– w przypadku nowej zabudowy obowiązuje zasada ochrony ekspozycji historycznej zabudowy i poszczególnych budynków historycznych.

5.2. Charakterystyka krajobrazu kulturowego Miasta Lidzbarka Warmińskiego ze wskazaniem obszarów i obiektów o szczególnym znaczeniu

Krajobraz kulturowy jest indywidualnym wizerunkiem miejsca, łączącym elementy przyrody, klimatu i ukształtowania terenu oraz zachodzących na tym terenie procesów politycznych, gospodarczych, społecznych i kulturowych, związanych z działalnością człowieka. Ujawnia się poprzez dziedzictwo materialne – kształtujące krajobraz przyrodniczy na przestrzeni dziejów oraz dziedzictwo niematerialne – zwyczaje, przekaz ustny, wiedza i umiejętności, także związane z nimi przedmioty i przestrzeń kulturowa, które są przekazywane z pokolenia na pokolenie i odtwarzane przez ludzi w relacji z ich środowiskiem, historią i stosunkiem do przyrody. Krajobraz kulturowy jest źródłem poczucia tożsamości i ciągłości. Jego ochrona jest najistotniejszym czynnikiem kształtowania tożsamości i osobowości mieszkańców, by mogli identyfikować się ze swoim miastem i siedliskiem oraz zrozumieć jego historię.

Materialne dziedzictwo kulturowe to cały dorobek materialny wszystkich pokoleń, jakie zamieszkiwały teren miasta. Są to zarówno tereny zieleni komponowanej, rozwiązania przestrzenne, powstałe przez stulecia budowle i zastosowane w nich rozwiązania architektoniczne, jak również zabytki ruchome w nich zgromadzone oraz zabytki archeologiczne.

Na krajobraz kulturowy Miasta Lidzbark Warmiński wpłynęło jego znaczenie w czasach historycznych – Lidzbark od poł. XIV do końca XVIII w. był stolicą i największym miastem historycznej Warmii. Był siedzibą senatorów Prus Królewskich, stanowił centrum polityczne, kulturalne i religijne, istotnie wpływając na gospodarczy rozwój regionu. Był stolicą dzielnicy znajdującej się w rękach biskupów, która jako część państwa polskiego, zachowywała autonomię polityczną. Po rozbiorach pozostał ostoją katolicyzmu. Tak silna tożsamość społeczna spowodowała, że nawet po utracie autonomii mieszkańcy, zarówno Niemcy, jak i Polacy przez wiele podkreślali swą niezależność i odrębność oraz czuli przywiązanie do dawnych związków Warmii z Polską. Dzięki temu, zachowało się na niej więcej spuścizny regionalnej związanej z tradycjami polskimi. Warmia wraz z Lidzbarkiem jest kojarzona zarówno z Zakonem Krzyżackim, jak i z wybitnymi przedstawicielami polskiej i światowej elity intelektualnej minionych wieków (Mikołaj Kopernik, Marcin Kromer, Stanisław Hozjusz, czy Ignacy Krasicki.

5.2.1. Charakterystyka miasta

Miasto Lidzbark Warmiński położone jest w północnej części województwa warmińsko-mazurskiego, w powiecie lidzbarskim.

Miasto stanowi siedzibę władz powiatu lidzbarskiego oraz gminy miejskiej Lidzbark Warmiński i gminy wiejskiej.

Miasto leży na pograniczu Niziny Sępopolskiej i Pojezierza Olsztyńskiego, w dorzeczu Łyny oraz jej prawobrzeżnego dopływu Symsarny.

Zgodnie z podziałem J. Kondrackiego miasto Lidzbark Warmiński usytuowane jest na pograniczu trzech mezoregionów: Niziny Sępopolskiej, Pojezierza Olsztyńskiego i Wzniesień Górowskich. W związku z występowaniem powyższych mezoregionów obszar miasta jest

zróżnicowany pod względem krajobrazu. Dominują między innymi liczne wzniesienia i obniżenia terenu, a także faliste i płaskie tereny.

Na obszarze miasta występują następujące formy ochrony przyrody:
– Obszar Chronionego Krajobrazu Doliny Dolnej Łyny (OChK Doliny Dolnej Łyny),
– Obszar Chronionego Krajobrazu Doliny Symsarny (OChK Doliny Symsarny),
– pomnik przyrody: głazy przy ul. Pięknej, pomnik przyrody nr 1157.

5.2.2. Zarys historii miasta na tle historii Warmii

Pierwsze ślady osadnictwa na terenach obecnego województwa warmińsko-mazurskiego pochodzą z XIV-XIII tysiąclecia p.n.e. Docierały tu pierwsze, koczownicze grupy ludności, zajmujące się łowiectwem. Około IV-V w. p.n.e. mieszkały tu ludy prebałtyjskie, z których z czasem zaczęły formować się plemiona zwane później Prusami. Wzmianki o nich pojawiają się w 150 r. n.e., a podziały plemienne omawia kronika Piotra z Dusburga (1326 r.).

Od końca X w. ziemie Prusów próbowali podporządkowywać sobie władcy Polski, Mazowsza, Pomorza i Rusi. Równolegle przedsiębrano misje chrystianizacyjne, bez sukcesu. Wyprawy zbrojne skutkowały odwetem ze strony Prusów. Eskalacja konfliktu zaowocowała osadzeniem na pograniczu polsko-pruskim Krzyżaków, którzy podjęli systematyczny podbój ziem pruskich, z zamiarem utworzenia własnego państwa – do 1283 r. podporządkowali sobie całe Prusy. Jeszcze w 1243 r. na podbijanych ziemiach powołano cztery diecezje: chełmińską, pomezańską, warmińską i sambijską. Krzyżacy przejęli władzę w trzech spośród nich, diecezja warmińska wraz z Lidzbarkiem zachowała dużą samodzielność. Panowanie państwa krzyżackiego zakończył pokój toruński w 1466 r. W wyniku jego ustaleń ziemię chełmińską, Warmię i Żuławy włączono w granice Królestwa Polskiego, zaś region Prus Górnych – jako lenno polskie, pozostał w Prusach Zakonnych pod władzą Wielkiego Mistrza. Równolegle z podbojem ziem pruskich Zakon, ale też biskupi warmińscy rozpoczęli systematyczną kolonizację podbitych terenów, a jej największa intensywność przypadła na przełom XIII/XIV w. Osadnicy przybywali z krajów niemieckich, Śląska, Pomorza, Mazowsza oraz Polski. Ludność pruska często była przesiedlana, głównie na tereny Warmii, Pomezanii oraz Sambii.

Ślady pradziejowego osadnictwa na terenie obecnego miasta Lidzbark Warmiński i okolic pochodzą ze schyłki II i I w. p.n.e. Pierwszymi odnotowanymi mieszkańcami terenu byli Prusowie; Lidzbark uważany jest za część Warmii lecz część badaczy wskazuje iż założony został na ziemi staropogezańskiej. Jako warmiński ośrodek administracyjny i osadniczy usytuowany został na miejscu staropruskiego grodu-Heilsberg to dawna Plica Bartha.

Pierwsza wzmianka o istnieniu pruskiej osady Lecbarg pochodzi z 1241 r. – gród opanowali Krzyżacy. Warownia została rozbudowana i wzmocniona, ale już w 1242 r. została odbita i zniszczona przez Prusów. W 1251 r., na mocy układu z Zakonem teren Lidzbarka otrzymało biskupstwo warmińskie. Biskup Anzelm w 1260 r. odbudował gród, lecz w wyniku drugiego powstania pruskiego utracił go ponownie na okres 1261-1273.W 1274 r. gród powrócił do rąk Krzyżaków. Po 1355 r. Jan z Miśni, ówczesny biskup warmiński, przeniósł stolicę diecezji z Ornety do Lidzbarka – miasto stało się siedzibą biskupów warmińskich w okresie 1350-1795.Biskup warmiński posiadał podwójną władzę – był ordynariuszem diecezji i zarządcą świeckiej domeny.

W 1308 r. Lidzbark uzyskał prawa miejskie, do miasta napłynęli osadnicy niemieccy i Polacy ze Śląska. Miasto stało się centrum administracji i sadownictwa dla biskupiej Warmii.

W XIV w. gród rozwijał się bardzo dynamicznie. W latach 1348-1400 wybudowano zamek. Dwór lidzbarski miał ogromny wpływ na życie kulturalne regionu, a nawet kraju. W 1357 r. ukończono budowę murów obronnych, w mieście był ratusz, szpital i kościół, a pod koniec wieku – wodociąg z ujęciem wody na Górze Okartowej. Lidzbark był ośrodkiem rzemiosła i handlu (m.in.

lnem). Istniały tu trzy folusze: sukienniczy, szewski i białoskórniczy, kuźnia miedzi, młyn, tartaki, garbarnia i szlifiernia. Miasto słynęło też z piwowarstwa. Dzięki tygodniowym i rocznym targom rozwijał się handel. Korzystne przywileje i opieka biskupów sprawiały, że szybko rosła zamożność mieszkańców. Lidzbark był w tym czasie jednym z najzamożniejszych i najludniejszych ośrodków Warmii.

Po klęsce pod Grunwaldem miasto uznało zwierzchność króla polskiego. Ówczesny zwierzchnik Warmii biskup Henryk IV Vogelsang, po restytucji władz krzyżackich, utracił panowanie nad diecezją. W latach 1411-1413 Lidzbark był rezydencją wielkiego mistrza Henryka von Plauen, którego władza upadła w 1414 r. w trakcie „wojny głodowej", która spowodowała liczne zarazy, głód i znaczne straty demograficzne. Potem powrócił biskup i Warmia uzyskała swobodę w zarządzaniu. W 1 poł. XV w. osiedlali się tu licznie przybysze ze Śląska: Polacy i zniemczeni Łużyczanie, także trwały migracje wewnętrzne.

Przystąpienie Lidzbarka do Związku Pruskiego doprowadziło do konfliktu z biskupem Franciszkiem Kuhschmalzem; w 1453 r. podpisano pismo stanów, wypowiadające posłuszeństwo biskupowi – musiał opuścić Warmię. W 1454 r. w akcie inkorporacji ziem pruskich Warmia wraz z Lidzbarkiem włączona została w granice Polski. O praktycznej realizacji traktatu zdecydowała jednak dopiero wojna trzynastoletnia i pokój toruński (19.10.1466 r.) Odtąd stany warmińskie obradowały na oddzielnych zjazdach dając początek sejmikowi warmińskiemu, obradom przewodniczył biskup, zaś delegaci z Lidzbarka prowadzili sekretariat. W latach 1466-1519 nastąpił duży napływ ludności z Mazowsza, Ziemi Chełmińskiej i Lubawskiej oraz Prus Książęcych.

Krzyżacy, którzy usiłowali odzyskać utracone tereny, trzykrotnie bezskutecznie oblegali miasto w latach 1519-1521. Po upadku państwa zakonnego w 1525 r., Prusy Książęce stały się lennem Polski, na Warmii zaczął się długi okres spokoju. Rozpoczęło się odbudowywanie kraju. Ludność pruska podczas wojen krzyżackich prawie całkowicie uległa wyniszczeniu, pozostali ulegli polonizacji. W latach 1520-1525 miała miejsce kolejna akcja osiedleńcza – tym razem przybywali chłopi z Ziemi Chełmińskiej i Mazowsza, także z Kujaw i Pomorza. Przewagę wśród mieszkańców stanowiła ludność polska, o czym świadczyć może ufundowanie w 1579 r. „polskiego" kościoła pw. Św. Stanisława. Usuwanie skutków wojen i akcja osadnicza trwały do końca XVI w.

Warmia nie poddała się reformacji, Lidzbark pozostał miastem katolickim. Istniało postanowienie, iż innowiercy na terenie Warmii mogą przebywać tylko jeden dzień. Ważna była postawa biskupów, zwłaszcza Stanisława Hozjusza. W 1586 r. założono klasztor św. Katarzyny, działały bractwa kościelne i stowarzyszenia religijne, których celem była również działalność charytatywna. Szczególnie aktywne były szczególnie bractwa Bożego Ciała, rotarianie, kapłańskie, różańcowe, św. Józefa i św. Jakuba.

Kolejny kryzys nastąpił w czasie wojen szwedzkich. W 1656 r. Lidzbark, jak i cała Warmia, okupowany był przez elektora brandenburskiego Fryderyka Wilhelma. W latach 1703-1704 król szwedzki Karol XII na zamku urządził swoją siedzibę – tu zapadła decyzja o powołaniu na tron polski Stanisława Leszczyńskiego. Diecezja warmińska miała obowiązek utrzymać siedmiotysięczną armię szwedzką, co – wraz z licznymi kontrybucjami – doprowadziło do upadku gospodarczego regionu. Nieszczęść dopełniła sroga zima 1708 r. i epidemia dżumy w latach 1709-1710. To wszystko spowodowało znaczne straty demograficzne. W latach 1708-1717 nastąpił ostatni etap dosiedleń, głównie z Polski, ale też pojawili się uciekinierzy z Prus.

W 1772 r., w wyniku I rozbioru Polski, Warmia weszła w skład Prus. Podzielona została na powiaty: braniewski i lidzbarski, wcielone do departamentu królewieckiego. Lidzbark stał się siedzibą powiatu miejskiego, zrzeszającego 12 miast warmińskich. Utworzono trzy powiaty sądowe; braniewski, lidzbarski i olsztyński; na ich czele stali justycjariusze podlegli wójtowskiemu sądowi biskupiemu w Lidzbarku. W 1795 r. siedzibę biskupstwa przeniesiono do Fromborka. Ostatnim

rezydentem zamku był Ignacy Krasicki. Autonomia biskupstwa została zlikwidowana, a dobra biskupie przejęło państwo. Nastąpiła stagnacja, wręcz degradacja ośrodka.

Dnia 10 czerwca 1807 r. pod miastem rozegrała się bitwa, w której Francuzi pod dowództwem Napoleona pokonali sprzymierzone oddziały prusko-rosyjskie. W latach 1816-1818 rozebrano bramy miejskie. W XIX w. Lidzbark stał się siedzibą garnizonu; pojawienie się nowej grupy mieszkańców przyczyniło się od otwarcia pierwszego na Warmii kościoła ewangelickiego.

Miasto ponownie zaczęło się rozwijać w 2 połowie XIX w., choć np. jeszcze w latach 1866-1896 siedziba starostwa znajdowała się w Dobrym Mieście. Do jego wzrostu przyczyniła się trwająca od 1899 r. budowa węzła kolejowego, łączącego linie do Cynt przez Górowo Iławeckie (1899 r.), Czerwonki (1899 r.), Ornety (1905 r.), Sątop Samulewa (1905 r.) oraz Bartoszyc (1916 r.). Związana z tym była rewolucja techniczna przynosząca miastu inwestycje przemysłowe – powstały elektrownia, odlewnie żeliwne, młyny zbożowe. Działały szkoły i wiele urzędów.

W 1914 r. Rosjanie okupowali miasto przez pięć dni; do 1919 r. działał duży obóz jeniecki. Przebywali w nim Rosjanie, Brytyjczycy, Serbowie, Rumuni, Francuzi, Włosi, Belgowie. Jeńców zatrudniono przy budowie drogi do Bartoszyc

Po 1933 r. w całych Prusach Wschodnich wzrosło poparcie dla nazistów. W 1937 r. w Lidzbarku miała miejsce tzw. „wojna różańcowa" – brutalny napad policji na poczty z chorągwiami podczas procesji Bożego Ciała.

W 1945 r. Lidzbark wrócił do Polski, stał się siedzibą powiatu. Po przejściu Armii Czerwonej został w 80% zniszczony. Sowieci wywieźli dwie linie kolejowe, do Ornety i Sątop Samulewa. Przetrwał gotycki zamek biskupi, jeden z najcenniejszych zabytków na północy kraju. Miejsce Niemców, a także Warmiaków, którzy wyemigrowali na zachód po 1956 r., zajęli przesiedleńcy z Kresów oraz napływowa ludność z centrum Polski. W 1958 r. przesądzono o zaniechaniu odbudowy starówki, a następnie w jej miejscu wystawiono gomułkowskie blokowiska, zacierające historyczną postać Lidzbarka. Dokonano również wyburzeń istniejących jeszcze budowli zabytkowych, zwłaszcza osiemnasto- i dziewiętnastowiecznych. Od 1999 r. Lidzbark jest stolicą powiatu w województwie warmińsko-mazurskim.[1]

5.2.3. Rozwój przestrzenny miasta[2]

Lokacja miasta Lidzbarka nastąpiła w 1308 r., zapewne w nawiązaniu do dawniej istniejącego osiedla pruskiego. Warunki terenowe były dogodne: miasto zostało zlokalizowane na końcowym odcinku niemal trójkątnego wzniesienia otoczonego z trzech stron zakolem rzeki Łyny i łagodnie ku niej opadającego. Zapewniało to korzystne warunki obronne, gdy od strony płn. przekopano rów, łączący oba ramiona Łyny, której wody zasilały fosę. Miasto stanowiło rodzaj wyspy oblanej wodami rzeki.

W obrębie tego zamkniętego trójkąta rozplanowano miasto z uwzględnieniem warunków terenowych. Na środku znalazł się prostokątny Rynek z ratuszem w środku. Z rogów Rynku wychodziło 6 szerszych ulic i 2 małe uliczki, zasadniczo pod kątem prostym. Równolegle do murów miejskich od strony płn., wsch. i płd. biegły obwodnice odciążając główne ulice. Teren we wsch. części miasta jest nieco niższy niż w regionie Rynku, stąd też od strony wsch. i znajdującej się tam Bramy Młyńskiej dojazd odbywał się przez dawną ul. Zamkową. Ulica Zamkowa odgrywała rolę głównej arterii we wsch. części miasta aż do Rynku, skąd w kącie płn.-zach. wychodziła pryncypalna ulica ob. Powstańców Warszawy biegnąca do Bramy Wysokiej. Z Rynku biegły dwie ulice

[1] https://sztetl.org.pl/pl/miejscowosci/l/1012-lidzbark-warminski/96-historia-miejscowosci/69036-historia-miejscowosci

[2] Biskup M., Rozwój przestrzenny Lidzbarka Warmińskiego, Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 4, 481-496, 1961

w kierunku płd. (dzisiejsza ul. Mickiewicza i Kasprowicza), zmierzające do placu w płd. części miasta, gdzie stał gotycki kościół farny pw. św. Apostołów Piotra i Pawła (wykończony po 1350 r., przebudowany ok. 1500 r. na halowy), otoczony cmentarzem z niewysokim murem, w którym w miejscu bramy znajdowała się dzwonnica, postawiona na wprost wylotu dzisiejszej ul. Mickiewicza, stanowiąc jej zamknięcie. Płn. część miasta nosiła nazwę Nowego Miasta (Neustadt) i została przyłączona do zabudowy miejskiej dopiero po 1308 r. (dzisiejsza ul. Hoża, dawn. Vordere Neustadt).

Mury obronne miasta (ukończone do 1357 r.), otaczające całe miasto, najsilniejsze były na odcinku płn. z uwagi na brak naturalnego zabezpieczenia. W murach znajdowały się 3 większe bramy: w płn.-zach. stronie – dwuczęściowa Wysoka Brama z barbakanem, w płd.-zach. – Brama Kościelna (albo ul. Dobromiejska) i od płn.-wsch. – Brama Młyńska. W strefie płd., za terenem kościoła parafialnego znajdowała się furta, naprzeciw mostu na Łynie, przez który prowadziła najkrótsza droga z miasta do zamku biskupiego, określana mianem Zamkowej. Zasadniczo najpoważniejszą rolę odgrywały 3 główne bramy, przez które przechodziły najważniejsze arterie komunikacyjne z płd. (Dobre Miasto) i zach. (Orneta) oraz wsch. (Bartoszyce, Jeziorany).W samym mieście, zamkniętym w obrębie linii obronnych, nie zachodziły istotne zmiany, aż do pocz. XIX w. Jedynie w latach 1618-1619 powstał kościół polski św. Stanisława, na terenie cmentarza kościoła św. Apostołów Piotra i Pawła.

Miasto posiadało kilka mostów na Łynie: za Bramą Kościelną i Młyńską, oraz most na płd. od furty Zamkowej. Przez ten ostatni przechodził od 2 poł. XIV w. rurociąg dostarczający miastu świeżej wody do picia (tzw. Röhrenbrücke, dziś Most Kopernika). Mosty te jednocześnie łączyły miasto z przedmieściami, na których znajdowały się stodoły, które ulegały one zniszczeniu w czasie działań wojennych (1520 r.), lub na skutek pożarów (1584 r.). Poza Bramami Kościelną i Młyńską, na prawym brzegu Łyny znajdowały się przedmieścia – Kościelne i Młyńskie. Szczególną rolę odgrywało Przedmieście Młyńskie z uwagi lokalizacji młyna zamkowego i miejskiego wraz z foluszami i hamiernią. Płd.-wsch. strona na prawym brzegu Łyny była zajęta przez zamek biskupi, usytuowany wraz z przedzamczem w widłach Łyny i Symsarny. Nie podlegała ona miastu, podobnie jak obszar na zach. od Mostu Kopernika. Na miejscu istniejącego tam folwarku założono w poł. XVII w. ogrody biskupie z oranżerią, przebudowaną w stylu klasycznym.

Na wsch. od zamku, na prawym brzegu Symsarny, znajdował się już przed 1384 r. szpital miejski i kościół św. Ducha, zburzony w latach 70. XV w. W 1543 r. szpital został połączony ze szpitalem miejskim dla zakaźnie chorych pw. św. Jerzego, istniejącym już zapewne w 1 poł. XIV w., a położonym wraz z cmentarzem przed Bramą Młyńską, przy drodze wiodącej do Markajmów. W 1582 r. szpital częściowo przeniesiono na teren miasta w pobliże dziedzińca parafialnego. Na jego miejscu pozostała kaplica św. Jerzego i szpital dla mężczyzn. Obok kaplicy św. Jerzego znajdowała się kaplica pod wezwaniem św. Katarzyny – dla ludności pruskiej. Została ona przyłączona do szpitala św. Jerzego w 1582 r.

W końcu XVIII i pocz. XIX w. rozwój przestrzenny miasta szedł w kierunku płn.-zach. i płd.-wsch. Poza Wysoką Bramą powstała nowa dzielnica – w okolicach dzisiejszych ulic Konstytucji i Lipowej. W latach 1821-1823 stanął tam pierwszy na Ziemi Warmińskiej kościół ewangelicki. Druga nowa dzielnica powstała na płd. od Bramy Młyńskiej wzdłuż dzisiejszej ul. Kardynała Stefana Wyszyńskiego. Zabudowano także Przedmieście Kościelne wzdłuż ob. Placu Kościelnego na płd.-zach. od miasta.

Na terenie miasta, po 1772 r. większa część murów obronnych została zburzona, z wyjątkiem poważniejszych fragmentów w części płn. i zach. Mur części płn. w znacznym stopniu zaadaptowano dla budynków mieszkalnych. W 1817 r. zburzono Bramę Kościelną, w 1818 r. – Bramę Młyńską. W 1825 r. zburzono kościół św. Stanisława, na którego miejscu stanęła szkoła parafialna oraz mieszkania dla duchownych. W 1847 r. nastąpiło całkowite przyłączenie do miasta Przedmieść

Młyńskiego i Kościelnego, jak również terenu zamku biskupiego. Zabudowa objęła tereny na lewym brzegu Łyny i na płd. od zamku, w znacznym stopniu okolice Placu Młyńskiego wzdłuż ul. Kardynała Stefana Wyszyńskiego.

Najsłabiej rozwijała się zabudowa części płn., gdzie jeszcze w 1858 r. założono cmentarz. Jednakże od końca XIX w., w związku z budową dworca kolejowego (1899 r.), zabudowa objęła teren między dzisiejszymi ulicami Lipową, Spółdzielców i Kościuszki. Dzielnica ta uzyskała bezpośrednie połączenie ze Starym Miastem na skutek osuszenia fosy i usypania grobli od wylotu ul. Hożej do ul. Konstytucji (tzw. Wagnerdamm).

Na terenie samego Starego Miasta poważną zmianę w rejonie Rynku spowodował wielki pożar z 1865 r., którego ofiarą padł ratusz i zach. pierzeja Rynku z podcieniami – zachowały się jedynie dwa domy. Ratusz i podcienia zostały rozebrane. W 1868 r. zburzono obwarowania Wysokiej Bramy i część murów, zachowały się jedynie przedbramie oraz mury na północy, przy których w 1903 r. wybudowano nowy ratusz.

Młyn przy Placu Młyńskim, przy którym w pocz. XX w. zbudowano elektrownię, spłonął w 1914 r. Odbudowany został w 1915 r. bez respektowania jego dawniejszej postaci. Teren dawnego ogrodu biskupiego z podniszczoną oranżerią w 1933 r. przekazano katolickiej gminie parafialnej na cmentarz. W 1928 r. do terytorium miasta przyłączono wieś Neuhof, położoną w kierunku zachodnim (dzisiejsza ulica Wiejska). Obszar miejski liczył wówczas 3 898 ha.

Odbudowa miasta po zniszczeniach I wojny światowej w swych założeniach była akcją zaplanowaną z dużym rozmachem, prowadzoną pod kuratelą państwa i z jego pomocą finansową. Głównym założeniem było uporządkowanie oblicza miasta i nadania mu charakteru atrakcyjnego i nowoczesnego. W latach 20. i 30. XX w. podjęto działania zmierzające do poprawy warunków mieszkaniowych przez rozwój taniego, jednorodzinnego budownictwa. Realizowano głównie idee osiedli – ogrodów, które utrzymują swoje walory w postaci prostoty rozwiązań i harmonii z otaczającym je krajobrazem. Przykładem jest osiedle Zydląg położone we wschodniej części miasta przy drodze wyjazdowej do Bartoszyc, przy ulicach Sosnowa, Cicha, S. Konarskiego, Smolna, Morska, Kwiatowa i Poznańska. Małe domy wznoszone z dostępnych materiałów, proste bryły, oszczędne w detalu tworzyły układy powtarzalnych budynków jedno- i wielorodzinnych, powstających na zasadzie modułowej – co znamienne jest dla modernizmu. Dobrze zachowany zespół budownictwa z okresu międzywojennego przetrwał również przy ulicach: Nowa, J. Słowackiego, Wiejska, przy ul. Gen. J. Bema, Przystaniowa (d. M. Kalinowskiego). Osiedla te objęte są strefą B ochrony konserwatorskiej.

W 1945 r. w wyniku działań wojennych aż 80% zabudowań Lidzbarka Warmińskiego zostało spalonych i zrujnowanych. Najgorzej przedstawiały się kwartały przyrynkowe oraz ul. Długa (Powstańców Warszawy) i ul. Kościelna – skupiające wartościową architekturę barokową. Ocalały pozostałe zabytki z zamkiem i kościołem parafialnym oraz zasadniczy kształt średniowiecznego miasta, w tym dwa domy przymurne z XV w. w zach. pierzei rynku.

5.3. Dziedzictwo materialne i zabytki o najwyższym znaczeniu dla miasta Lidzbark Warmiński

Krajobraz kulturowy miasta jest materialną spuścizną historii regionu. Ukształtowany został przez warunki naturalne – dobre gleby i łagodny klimat sprzyjający rozwojowi rolnictwa, przez szereg wydarzeń historycznych oraz wielowiekową przynależność do państwa polskiego i biskupiego – katolicyzm. Istotnym czynnikiem kulturotwórczym było ścieranie się wpływów pruskich, niemieckich i polskich.

• **UKŁAD URBANISTYCZNY STAREGO MIASTA**[3]

Historyczny układ urbanistyczny to przestrzenne założenie miejskie zawierające zespoły budowlane, pojedyncze budynki i formy zaprojektowanej zieleni, rozmieszczone w układzie historycznych podziałów własnościowych i funkcjonalnych, w tym ulic lub sieci dróg. Lidzbark Warmiński wyszedł z II wojny światowej w 80% zniszczony, zniszczeniu i późniejszej degradacji uległa znaczna część zabytkowej zabudowy. Jednak układ urbanistyczny historycznego miasta pozostaje czytelny do dzisiaj i podlega ochronie prawnej na obszarze 50-200 m od murów miejskich.

Założenie urbanistyczne starego miasta w Lidzbarku Warmińskim pochodzi z XIV w. Jest typowe dla rozplanowań miast średniowiecznych: prostokątny rynek, z którego naroży wychodzą prostopadle ulice. Główna arteria komunikacyjna to ul. Powstańców Warszawy, znajdująca przedłużenie w ul. Wysoka Brama oraz obiegowe ulice biegnące dawniej wzdłuż murów miejskich – ul. Hoża, dawniej kończąca się bramą, obecnie posiadająca swoje przedłużenie w ul. Kopernika. Pewne odchylenie od typowości – rynek nie leży w centrum – wynika z ukształtowania terenu ścieśnionego w zakolu Łyny i opadającego ku rzece.

Obszar centrum obejmujący najstarsze ulice i ciągi komunikacyjne, od Starostwa Powiatowego, poprzez zabudowę amfiteatru, Zamku Biskupów Warmińskich, Cmentarza, Ogrodów I. Krasickiego, murów obronnych, starego ratusza i dworca kolejowego objęty jest strefą A ochrony konserwatorskiej.

• **ARCHITEKTURA I BUDOWNICTWO**

Wśród najcenniejszych zabytków architektury i budownictwa znajdują się zespoły architektoniczne oraz ich otoczenie, które podlega ochronie.

I. Architektura obronna i rezydencjonalna

Mury obronne[4] – poł. XIV w., rozbudowa – XV-XVI w., znaczna rozbiórka – XVIII-XIX w. Obwód murów obronnych miał kształt nieregularny, dostosowany do lekkiego wzniesienia i zakola rzeki Łyny, która chroniła miasto od płd., częściowo od zach. i wraz z zamkiem biskupim od wsch. Dzięki ciasnemu łukowi rzeki zewnętrzne obwarowania ograniczały się jedynie do strony płn., gdzie przekopano fosę i usypano ziemny wał. Łączna długość murów wynosiła około 1000 m, biegły wzdłuż ob. ulic Hożej, J. Kasprowicza, M. Reja i M. Kajki. Ich wysokość pierwotnie sięgała 5 m, a po rozbudowie w XV w. dochodziła do 7 m. Płn. i zach. strona obwodu wzmocniona została basztami wykuszowymi, otwartymi od strony miasta. W murach wzniesiono trzy bramy miejskie: Młyńską łączącą przedzamcze płn. zamku z miastem, Wysoką z przedbramiem dobudowanym
w XV w. – od płn.-zach. i Kościelną (zwaną Dobromiejską) – od płd.-zach. Ponadto istniała furta zwana Zamkową.

Do dziś zachowała się część kurtyny płn. obwarowań miejskich z basztą wykuszowi (poddane rewitalizacji)oraz efektowne przedbramie Bramy Wysokiej w płn.-zach. części starego miasta. Mury miejskie objęte są ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków, podobnie: dawna baszta obronna, ob. dom ul. Hoża 9 (XIV w., XIX w.), domy z fragmentami murów obronnych: ul. Hoża 9a (szach., pocz. XIX w.), ul. Hoża 9b (szach., XVIII w.), ul. Hoża 11a (XVIII w.) oraz dom z fragmentami baszty, ul. Hoża 13a (XIV-XVIII w., XIX w.).

[3] Biskup M., Rozwój … ibidem

[4] Czubiel L., Domagała T., Zabytkowe ośrodki miejskie Warmii i Mazur, Olsztyn 1969

Zdjęcie nr 1. Brama miejska „Wysoka”, ul. Wysokiej Bramy 2

Wysoka Brama, ul. Wysokiej Bramy nr 2 – jest to dawne przedbramie bramy, przy której znajdował się niegdyś barbakan (usunięty w 1868 r.). Gotycka budowla powstała XIV w., górna część przemurowana została około 1850 r. Pięciokondygnacyjna budowla murowana z cegły, na rzucie wąskiego prostokąta zakończonego wielobocznymi basztami, z ostrołucznym przejazdem pośrodku przyziemia. Elewacja frontowa przepruta jest czterema kondygnacjami niewielkich wtórnych okien zamkniętych łukiem odcinkowym i ostrołucznymi blendami o tynkowanych wnętrzach: dwie kondygnacje blend wysokich i kondygnacja ostrołucznych biforiów. W zwieńczeniu ściany – ostrołuczny fryz arkadkowy. Budynek przykryty jest stromym dachem wielopołaciowym krytym dachówką ceramiczną. W ostatnich latach dokonano generalnego remontu obiektu.

Zdjęcie nr 2, 3. Zamek biskupów warmińskich

Zamek biskupów warmińskich – pomnik historii[5], jest przykładem monumentalnej gotyckiej architektury obronnej, zawierającej walory reprezentacyjne. Wywodzi się z krzyżackiej tradycji zamków konwentualnych. Wyróżnia się zwartą bryłą, pomieszczeniami typu klasztornego (refektarz, kapitularz, dormitoria, kaplica), typowymi dla średniowiecza elementami obronnymi oraz rozbudowanym zapleczem gospodarczym. Spośród ocalałych budowli o tym modelu zamek w Lidzbarku Warmińskim w największym stopniu spełnia kryterium zachowania autentyzmu i integralności substancji zabytkowej. Jako jedyny zachował oryginalną strukturę budowlaną bryły i wnętrz wraz z cennymi polichromiami z XIV i XV w. związanymi ze środowiskiem artystycznym dworu cesarskiego w Pradze. Architektura łącząca walor obronny (bryła, mury obronne), reprezentacyjny (wieżyczki narożne, krużganki arkadowe, wnętrza drugiej kondygnacji z bogatymi sklepieniami) i mieszkalno-użytkowy prezentuje wysoką wartość rozwiązań technologicznych, technicznych i artystycznych charakterystycznych dla swej epoki.

[5] Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 20 kwietnia 2018 r. w sprawie uznania za pomnik historii „Lidzbark Warmiński – zamek biskupów warmińskich”
https://nid.pl/pl/Informacje_ogolne/Zabytki_w_Polsce/Pomniki_historii/Lista_miejsc/miejsce.php?ID=3750

Rezydowali tu najwybitniejsi przedstawiciele elity kościelnej i państwowej Polski. W XVI w. biskupami warmińskimi były osoby ze środowiska intelektualnego budowanego przez Jagiellonów. W wiekach XVII-XVIII na zamku rezydowali biskupi z rodzin królewskich i magnackich. Najsłynniejszą postacią związaną z zamkiem był Mikołaj Kopernik, który spędził tu pierwsze lata dorosłego życia po ukończeniu studiów.

Obiekt zaczęto wznosić ok. 1350 r., jako regularne, czteroskrzydłowe założenie charakteryzujące się poziomym podziałem funkcjonalnym: składy w piwnicach, użytkowy i służebny parter, reprezentacyjna druga kondygnacja z apartamentami biskupa, kaplicą i salami przeznaczonymi na działalność dworu biskupiego, administracyjną i publiczną. Budowę ukończono za rządów bpa Henryka Sorboma (1373-1401), który wcześniej był sekretarzem cesarza Karola IV – jego czeskim kontaktom zawdzięczać należy najprawdopodobniej zespół malowideł na krużgankach, noszących cechy stylowe kręgu Mistrza Teodoryka i Mistrza z Emaus, jednych z najznaczniejszych postaci gotyckiego malarstwa Europy Środkowej.

Zamek przez wieki podlegał zmianom wynikającym z konieczności budowlanych, użytkowych i z upodobań estetycznych. W czasie odbudowy ze zniszczeń po pożarze w 1442 r. wprowadzono wieżyczki narożne, nastąpiła częściowa zmiana dyspozycji wnętrz i wymiana sklepień. Ukształtowany w wiekach XIV-XV zasadniczy zrąb struktury gotyckiej pozostaje niezmienny do dziś. Po kolejnym pożarze (1559 r.) wzniesiono zachowane do dziś więźby dachowe. W wiekach XVII-XVIII przeprowadzono inwestycje utrwalone do dziś w kolejnych fazach przekształceń zamku (np. portale kamienne na krużgankach fundowane przez Szymona Rudnickiego i Stefana Radziejowskiego, kompleksowe wyposażenie kaplicy zamkowej z lat 1751-1760 sfinansowane przez Adama Stanisława Grabowskiego). Ostatnim przedrozbiorowym mieszkańcem zamku był Ignacy Krasicki – publicysta i poeta, który dbał o wyposażenie i ogrodowe otoczenie siedziby.

W XIX w. zamkiem zajęły się pruskie konserwatorskie, m.in. Ferdynand von Quast i Conrad Steinbrecht. Po 1859 r. architekt Eduard Jester przeprowadził adaptację obiektu na ochronkę, a w latach 1927-1936 Karl Hauke kompleksowo zrewaloryzował zamek. Prace te prowadzono ze świadomością wartości autentyzmu substancji zabytkowej. W 1945 r. zamek uniknął zniszczenia i zaraz po wojnie został objęty opieką przez polskie władze. Od 1964 r. jest siedzibą oddziału Muzeum Warmii i Mazur. Poddawany był pracom badawczym i konserwatorskim. W latach 2010-2016 miały miejsce kompleksowe prace m.in. piwnic, krużganków wraz z malowidłami, więźb, dachów oraz elewacji.

Zamek usytuowany jest na podłużnym klinie terenu pomiędzy rzekami Łyną i Symsarną, oddzielonym korytem Łyny od zespołu staromiejskiego Lidzbarka Warmińskiego. Otaczają go pozostałości systemu obwarowań. Od płd. poprzedza go parcham i most wiodący z przedzamcza.

Budowla wzniesiona jest z cegły, na kamiennym fundamencie i cokole, na rzucie zbliżonym do kwadratu (47,6 x 49,2 m). Cztery skrzydła nakryte wysokimi dachami otaczają wewnętrzny dziedziniec. Bryła kubiczna i zwarta, jedynie naroża są akcentowane przez wyodrębnione elementy architektoniczne: wysoką wieżę i zdobione blendami wieżyczki nadwieszone nad koroną murów. Płaskie elewacje artykułowane są przez ostrołukowe otwory okienne, przede wszystkim przez duże, wysokie, rytmicznie rozmieszczone okna pomieszczeń reprezentacyjnych drugiej kondygnacji. Przejazd bramny z kamiennym ostrołukowym portalem – jedyne wejście do zamku – umieszczono na osi w elewacji płd. Wieżyczki są zdobione przez dekoracyjnie ukształtowane, tynkowane blendy.

Dziedziniec obiegają otwarte, dwukondygnacyjne krużganki arkadowe. Ich drugą kondygnację wyróżniają ośmioboczne kamienne filary arkad, sklepienie trójpodporowe o dynamicznym rysunku przebiegu żeber i bogaty zespół malowideł gotyckich dekorujących wszystkie ściany w dwóch strefach kompozycyjnych (sceny figuralne i iluzjonistyczne motywy architektoniczno-ornamentalne).

Wnętrza ukształtowane są zależnie od funkcji. Wnętrza kondygnacji reprezentacyjno-mieszkalnej wyróżniają się wysokością, skalą (ze wspaniałą salą tzw. wielkiego refektarza), bogactwem zespołu gotyckich sklepień, detalem architektonicznym (m.in. z gotyckimi wspornikami maswerkowymi i z przedstawieniami symbolicznymi), zespołem portali gotyckich i nowożytnych oraz dekoracją malarską ścian. Wystrój zamku omówiony został w rozdziale poświęconym zabytkom ruchomym.

Wpisem do rejestru zabytków chroniony jest cały zespół obejmujący zamek z suchą fosą, pałac biskupa Grabowskiego, ob. Hotel Krasicki (XV-XVII w.) wraz dwoma skrzydłami zabudowań gospodarczych na podzamczu (XV w., XVII-XIX w.), ob. Hotel Krasicki z figurą św. Katarzyny (1756 r.), a także bastion zamkowy (k. XVI, XVII-XIX), baszta w zespole fortyfikacji zamku (XV w.), ob. Hotel Krasicki, fortyfikacje (XV w., k. XVI w., XVII-XIX w.) oraz park zamkowy – pozostałości w postaci układu fos (XVI w.).

Zdjęcie nr 4, 5. Letni pałac biskupi „Oranżeria”

Letni pałac biskupi „Oranżeria”, ob. „Oranżeria Kultury” – Miejska Biblioteka Pedagogiczna, ul. Krasickiego 2 – obiekt zlokalizowany na niewielkim wzgórzu, na terenie dawnych ogrodów biskupich, utworzonych w XV w. na prawym brzegu rzeki Łyny. Budowla powstała w XVII w., jako letnia rezydencja bpa Jana Stanisława Zbąskiego, zniszczona została w czasie wojen szwedzkich. Odbudowana została za rządów biskupa Teodora Andrzeja Potockiego (1711-1723): pawilon złożony z podłużnej sali z fontanną i dwóch narożnych pokoi. Rozbudowano go w 1770 r. w formie klasycystycznej, z inicjatywy bpa Ignacego Krasickiego. Z jego inicjatywy powstał też park z promenadami, sztucznymi kaskadami, pomnikami, obsadzony różnorodnymi gatunkami drzew i kwiatów. Pałac przebudowany został w XIX i XX w., w 1969 r. odsłonięto fragment malowideł – alegoria czterech pór roku.

Jest to wydłużona, parterowa budowla z wyższą partią środkową zawierającą we wnętrzu ośmioboczną salę przykrytą kopułą. Dachy części skrajnej czterospadowe, środkowy – wielospadowy. Elewacje dłuższe symetryczne, płytkozryzalitowane, z trójkątnym szczytem wieńczącym ryzalit

środkowy. Ściany tynkowane, elewacje szczytowe i środkowy ryzalit – boniowane, w partiach skrajnych, między osiami wysokich, prostokątnych okien – półkolumny. Detal architektoniczny i roślinny wypracowany w tynku (festony w płycinach nadokiennych, opaski okienne). Okna prostokątne, w częściach skrajnych fasady – wysokie, wielopodziałowe oraz w części środkowej – zamknięte łukiem okrągłym; nad nimi – okulusy. Budynek poprzedzają reprezentacyjne schody.

II. ARCHITEKTURA SAKRALNA

Architektura sakralna stanowi jeden z najcenniejszych elementów krajobrazu kulturowego miasta. Wśród kościołów najważniejszy jest kościół parafialny, doskonale wpisujący się w – wyróżniający dla regionu warmińsko-mazurskiego – typ budowli z czerwonej cegły licowej, o rodowodzie gotyckim. Równie cenny jest kościół ewangelicki zrealizowany wg projektu jednego z najwybitniejszych architektów niemieckich – Karla Friedricha Schinkla. Mieści się on w grupie dość jednorodnych kościołów ewangelickich o cechach klasycystycznych, wzniesionych na Warmii i Mazurach w pierwszej tercji XIX w. (Orneta, Wielbark, Dobre Miasto). Zaprojektowane one zostały w Berlinie, w urzędzie do spraw budowlanych, na którego czele stał Schinkel. Realizacja w Lidzbarku jest o tyle dla Schinkla nietypowa, że jest to kościół drewniany.

Zdjęcia 6, 7. Kościół parafialny (kolegiata) św. Apostołów Piotra i Pawła, Plac Kościelny 1

Kościół parafialny (kolegiata) św. Apostołów Piotra i Pawła, Plac Kościelny 1[6] – pierwsze wzmianki o istnieniu kościoła pw. św. Apostołów Piotra i Pawła pochodzą z XIII w. Była to budowla drewniana, którą w 2 poł. XIV w. zastąpił kościół murowany. Wieżę wzniesiono pod koniec XIV w., podwyższono w XV w. i około 1530 r. Z końca XIV w. pochodzą kaplice boczne i zakrystia. Kościół wielokrotnie był odnawiany po pożarach z lat 1400, 1442,1497. W trakcie odbudowy prowadzonej po ostatnim pożarze nadano korpusowi kształt hali. W 1701 r. dodano barokową wieżyczkę na sygnaturkę oraz hełm na wieży. W latach 1870-1876 przeprowadzono gruntowną restaurację, w latach 1891-1896 dobudowano neogotyckie prezbiterium oraz kruchty od strony płn. i płd.

Jest to kościół późnogotycki, orientowany, murowany z cegły, trójnawowy, halowy, pięcioprzęsłowy, zbudowany na rzucie prostokąta o wymiarach 70 x 24 m. Od płd. – piętrowa zakrystia, po stronie zach. – pięciokondygnacyjna wieża, ozdobiona z zewnątrz blendami o zróżnicowanej formie. Hełm złożony jest z trzech proporcjonalnie coraz węższych latarń o daszkach dzwonkowatych, całość wieńczy rzeźba św. Michała Archanioła i chorągiewka z herbem Pilawa. Bliżej prezbiterium – smukła wieżyczka z latarnią i iglicą, a także sygnaturką z 1701 r. Korpus opięty jest uskokowymi szkarpami, ustawionymi w narożach ukośnie. Wnętrze świątyni nakrywają sklepienia gwiaździste wsparte na ośmiu filarach i czterech półfilarach przyściennych.

[6]Kubiszyn R., Lidzbark Warmiński – kościół pw. św. św. Piotra i Pawła: nasze zabytki, w: „Obserwator”, 2002, nr 19, s. 6

Do kościoła prowadzi dwukondygnacyjna barokowa brama z 1760 r. Wieńczy ją latarnia z chorągiewką z herbem biskupstwa warmińskiego oraz datą 1761 r. Na murze oddzielającym świątynię od plebani – dwanaście terakotowych figur apostołów, wykonanych w Monachium. Sześć z nich uległo zniszczeniu w czasie II wojny światowej; uzupełniono je w latach 1975-1979. Przy kościele od strony płn. zachowała się rzeźbiona figura Matki Boskiej z Dzieciątkiem z 1709 r. Cały zespół kościoła objęty jest wpisem do rejestru zabytków; ochrona obejmuje również ogrodzenie z XVIII-XIX w., budynek plebanii z pocz. XVIII w. i budynek gospodarczy plebanii z końca XIX w., a także budynek wikariatu z pocz. XX w., omówiony poniżej.

Zdjęcia nr 8,9. Kościół ewangelicki, ob. cerkiew prawosławna pw. Św. Apostołów Piotra i Pawła, ul. Wysokiej Bramy 4-6

Kościół ewangelicki, ob. cerkiew prawosławna pw. Świętych Apostołów Piotra i Pawła[7], ul. Wysokiej Bramy 4-6 – wybudowany w latach 1818-1823 ze środków Fryderyka Wilhelma III, wg projektu K. F. Schinkla, wykreślonego przez architekta C.T. Severina. Po drugiej stronie ulicy, na wprost wejścia do świątyni wzniesiono zespół piętrowych budowli mieszczących dom pastora, szkołę i siedzibę gminy ewangelickiej – budynki częściowo rozebrano, częściowo przebudowano na pocz. XX w. W latach 1877-1879 wykonano gruntowny remont kościoła, w 1881 r. – renowację: ozdobiono malowidłami kaplicę chrzcielną, wyremontowano wieże. Następny remont miał miejsce w latach 1927-1929 W 1945 r. kościół został przejęty przez Polski Autokefaliczny Kościół Prawosławny, który przekształcił go w cerkiew prawosławną Świętych Apostołów Piotra i Pawła. Przestrzeń ołtarzową oddzielono od nawy ikonostasem. Płyciny empor zamalowano kryjącą farbą olejną w dwu odcieniach koloru brązowego. Ostatni remont kapitalny miał miejsce w latach 2009-2012. W ostatnich latach wykonano renowację murów obronnych przy kościele pw. św. Piotra i Pawła. Została przeprowadzona renowacja zabytkowych organów (dezynfekcja i czyszczenie organów; prace konserwatorskie instrumentów; konserwacja prospektu organowego).

Kościół wzniesiony na kamiennej podmurówce, w konstrukcji drewnianej słupowo – ryglowej - szalowanej deskami. Ściany zdobione detalem charakterystycznym dla architektury murowanej, wykonanym z heblowanych desek pomalowanych farbami olejnymi z dodatkiem piasku – naśladownictwo kamienia: kostkowe konsole, gzymsy kordonowe.

Jest to trójnawowa, pięcioprzęsłowa bazylika emporowa, z płytkim, prosto zamkniętym prezbiterium od płn. i dwuwieżową fasadą od płd. Dach główny dwuspadowy, nawy kryte dachami pulpitowymi, wieże – daszkami namiotowymi. Fasada zwieńczona trójkątnym szczytem, wieże na planie kwadratu, o ścianach rozczłonkowanych czterema kondygnacjami triforiów. Zwieńczenie otworów akcentują półkoliste naczółki naśladujące kamienne klińce. Takie same tryforia oświetlają

[7] Chodkowska W., Dawny kościół ewangelicki w Lidzbarku Warmińskim projektu Karla Friedricha Schinkla, w:Zeszyty Naukowe Muzeum Budownictwa Ludowego, Park Etnograficzny w Olsztynku, Rok 5 (2014) Zeszyt 5, s. 25-45; T. Chrzanowski, Przewodnik po zabytkowych kościołach północnej Warmii, Olsztyn 1978, s. 98

bazylikowy korpus nawowy. Nawa przykryta stropem tynkowanym wspartym na łukowych belkach. Ściany wewnętrzne tynkowane, empory malowane, w nawie głównej – zdobiona rzeźbiarsko ambona.

Zdjęcia nr 10,11. Kościół Podwyższenia Krzyża, ul. Wiejska 113

Kościół Podwyższenia Krzyża, ul. Wiejska 113 – powstał w 1709 r., jako kaplica – wotum dziękczynne za odwrócenie epidemii dżumy. W 1729 r. dobudowano wieżyczkę na sygnaturkę. W latach 1787-1789 rozbudowano kaplicę wg projektu architekta z Bisztynka, Ernesta Masuhra (Mazura). W 1889 r. powstała kruchta płn. Świątynia poważnie zniszczona w 1945 r., remontowana i konserwowana w następnych latach; w 1993-1994 remont dachu, osłonięcie blachą miedzianą.

Kościół barokowy, murowany z cegły, tynkowany. Salowy, na rzucie prostokąta z prosto zamkniętym prezbiterium od zach. i kruchtą od płn. Ściany gładko tynkowane w narożach ujęte pilastrami; okna w wąskich opaskach zamknięte łukiem odcinkowym. W zwieńczeniu ścian – gzyms. W fasadzie wysoki kotarowy szczyt ujęty w spływy wolutowe, zwieńczony trójkątnym naczółkiem; ściana i szczyt rozczłonkowane pilastrami, wnękami, blendami i otworami drzwi i okien – w osi środkowej. Na dachu ośmiokątna wieżyczka z chorągiewką z datą 1789. Wnętrze nakryte stropem drewnianym, polichromowanym.

Wpisem do rejestru zabytków objęty jest kościół wraz z dwiema kaplicami i bramą (1709 r., 1789 r.) oraz cmentarz przykościelny z XVIII w.

Zdjęcie nr 12. Kaplica św. Katarzyny, ul. Bartoszycka 1

Kaplica św. Katarzyny, ul. Bartoszycka 1 – XVIII w., XIX w., niewielki budynek na rzucie prostokąta, murowany z cegły, przykryty dwuspadowym dachem krytym dachówką ceramiczną. Elewacje szczytowe zwieńczone schodkowymi attykowymi szczytami, rozczłonkowanymi lizenami przechodzącymi w wysokie sterczyny, miedzy którymi – ażurowe, ceglane murki attykowe.

Zdjęcie nr 13. Klasztor w zespole klasztoru Katarzynek, Plac Kościelny 2

Klasztor Katarzynek, obecnie dom parafialny, Plac Kościelny 2 – XIX w. Konwent zakonny w Lidzbarku Warmińskim założyła twórczyni Zgromadzenia Sióstr św. Katarzyny Dziewicy i Męczennicy, błogosławiona Regina Protmann (1552-1613). Był to jeden z czterech konwentów na Warmii powstałych za jej życia (Braniewo, Orneta, Reszel).

Budynek murowany z cegły, tynkowany, na kamiennej podmurówce. Wzniesiony na rzucie prostokąta, podpiwniczony, dwukondygnacyjny z użytkowym poddaszem, nakryty dachem naczółkowym. Fasada dziesięcioosiowa, zwieńczona wyładowanym gzymsem. Naroża i trzecia oraz czwarta oś (drzwi) ujęte są lizenami. Otwory drzwi umieszczone w portalach zamkniętych tympanonem. Parter fasady, wydzielony międzykondygnacyjnym pasem ściany ujętym w gzymsy – płytkoboniowany.

W zespole domu zakonnego ss. katarzynek znajdują się obiekty przy ul. Reja 2-4-6: domy mieszkalne: ul. Reja 2 (pocz. XVIII w., XIX w.), ul. Reja 4 (XIX w.), ul. Reja 6 (XIX w.) i oficyna mieszkalno-gospodarcza, ul. Reja 2 (ok. 1700 r., XIX/XX w.) – wpisane do rejestru zabytków.

Zdjęcie nr 14. Budynek wikariatu w zespole kościoła parafialnego, Plac Kościelny 3

Wikariat, Pl. Kościelny 3 – XIX w., budynek na rzucie prostokąta, murowany z cegły, tynkowany, podpiwniczony, dwukondygnacyjny, z użytkowym poddaszem, przykryty dachem naczółkowym krytym dachówką ceramiczną, z oknem w kształcie wolego oka w połaci frontowej. Ściana frontowa ośmioosiowa z otworami drzwiowymi umieszczonymi w trzeciej i szóstej osi. Kondygnacje rozdzielone międzykondygnacyjnym pasem ściany ujętym w gzymsy.

III. ZABYTKOWA ZABUDOWA MIEJSKA

Do 4 ćw. XVIII w. rozwój przestrzenny Lidzbarka Warmińskiego przebiegał stosunkowo wolno. Od 1772 r. stopniowo rozbiórce ulegały średniowieczne fortyfikacje miasta: najpierw bramy: Kościelna i Młyńska, potem mury od wsch. i zach. Znaczące zmiany w zabudowie staromiejskiej nastąpiły po pożarze w 1865 r., w czasie którego spłonął ratusz miejski i dziesięć spośród dwunastu domów w zach. pierzei rynku. W 1868 r. zburzono obwarowania Wysokiej Bramy i część murów, zachowały się jedynie przedbramie oraz mury na płn., przy których w 1904 r. wybudowano nowy ratusz.

W 1945 r. w wyniku działań wojennych zniszczeniu uległo ok. 80% zabudowań miasta, zwłaszcza kwartały przyrynkowe, skupiające wartościową architekturę barokową. W 1958 r. podjęto decyzję o zabudowaniu starówki współczesnymi domami i w następnych dziesięcioleciach na pozostałościach Starówki wzniesiono bloki mieszkalne. Wyburzono również wiele cennych zabytkowych budynków, między innymi osiemnastowieczne domy w rejonie Placu Młyńskiego oraz dziewiętnastowieczną pierzeję ul. Wysokiej Bramy.

Obecna zabytkowa zabudowa mieszkalna Lidzbarka Warmińskiego w rejestrze zabytków reprezentowana jest dość licznie. Najwięcej zabytkowych budynków pochodzi z XIX i pocz. XX w. Stosunkowo rzadko spotykane są budynki starsze, z XVIII w., np. ul. Reja 2 (pocz. XVIII-XIX w.), również w konstrukcji ryglowej (ul. Hoża 9a i 9b). Reliktem jest budynek nr 9 przy ul. Hożej, którego historia sięga XIV w., a obecny wygląd jest efektem przebudowy na przełomie XVIII/XIX w.

Budynki z XIX w. to w większości dwukondygnacyjne kamieniczki o 3-5 osiowych elewacjach, usytuowane kalenicowo. Detal architektoniczny ogranicza się do gzymsów międzykondygnacyjnych, nadokiennych i wieńczących, opasek okiennych, czasem pojawiają się lizeny lub boniowanie. Jest to skromny arsenał środków neoklasycystycznych (np. ul. Reja 4, 6, ul. Mickiewicza 9, 11, 13, Plac Wolności 13, ul. Ratuszowa 11, ul. Wysokiej Bramy 3, 5, 11, 21). Często brakuje detalu architektonicznego (ul. Hoża 11, 13, ul. Kajki 13, ul. Ratuszowa 2), lub jest uproszczony – w efekcie współczesnych modernizacji. Nieco większe i ciekawsze architektonicznie budynki pojawiają się w końcu XIX w. i na pocz. XX w. Stosunkowo rzadko posiadają więcej detalu. Ciekawie prezentują się trójkondygnacyjne kamienice przy ul. Konstytucji 3 Maja nr 2 i 4 – eklektyczne z elementami neorenesansu.

IV. BUDYNKI UŻYTECZNOŚCI PUBLICZNEJ

Ważnym elementem zabudowy miejskiej i cennym komponentem krajobrazu kulturowego są obiekty o funkcjach publicznych lub usługowych, zazwyczaj wyróżniające się formą oraz sposobem zagospodarowania otoczenia. Należą do nich przede wszystkim ratusze, poczty, hotele, zajazdy szkoły, szpitale, itp. Część tych obiektów straciła swoje historyczne funkcje. Ich adaptacja do nowych potrzeb pociągnęła za sobą daleko idące przekształcenia formy, czasami prowadzące do całkowitego zatarcia pierwotnego kształtu i funkcji. W Lidzbarku Warmińskim obiekty te nie są wpisane do rejestru zabytków, są ujęte w gminnej ewidencji zabytków. Ciekawsze z nich to:

Ratusz, ob. budynek administracyjny, ul. Ratuszowa 5, XIX/XX w. – eklektyczny z przewagą elementów neogotyckich. Murowany z cegły, dwukondygnacyjny, z narożnym wykuszem na rzucie kwadratu, wzniesionym nad poziom dachu – w formie wieżyczki z pseudokrenelażem nadwieszonym na fryzie arkadkowym – w zwieńczeniu i stromym namiotowym dachem. Sąsiadująca z wykuszem część fasady zwieńczona jest trójkątnym, schodkowym szczytem rozczłonkowanym wąskimi tynkowanymi blendami i lizenami przedłużonymi w słupkowe sterczyny. Kondygnacje ścian rozdzielone tynkowanym gzymsem, w przyziemiu otwory ostrołuczne; okna wraz z tynkowanymi płycinami okiennymi osadzone w ostrołucznych blendach; na piętrze otwory zamknięte łukiem odcinkowym. W zwieńczeniu części fasady – gzyms arkadkowy, pod szczytem – tynkowany fryz.

Remiza strażacka, ob. budynek gospodarczy, ul. Prosta 17, XIX/XX w. – budynek łączy elementy murowane z cegły – korpus osadzony na pozostałościach muru obronnego, z ryglowymi – trójkondygnacyjna wieża nakryta dwuspadowym dachem. Jest typowym przykładem historycznej zabudowy warmińskiej.

Zespół szpitala, ob. szpital powiatowy im. M. Skłodowskiej-Curie, ul. Bartoszycka 3 – szpital i sierociniec Fundacji Św. Józefa założony został w 1857 r. przez biskupa Ambrożego Geritza. Szpital został rozwiązany w 1877 r., sierociniec – w 1932 r. Obecna placówka powstała w 1904 r. Budynek prezentuje walory architektury funkcjonalnej z pocz. XX w. Ochronie w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego podlegają budynki: szpitalny, prosektoryjny, ob. gospodarczy, dwa budynki gospodarcze oraz budynek transformatora.

Zespół koszar artylerii i piechoty oraz kasyno, ul. Ornecka – okres międzywojenny, prezentuje typową zabudowę koszarową.

Szkoły – historia szkolnictwa w Lidzbarku sięga XIV w. Od tego czasu działały szkoły zamkowa i parafialna, doskonale funkcjonujące na przestrzeni wieków; z nich wywodzili się studenci wielu renomowanych uczelni. Protestantyzacja Warmii prowadzona przez władze pruskie doprowadziła do podziału na szkoły katolickie i ewangelickie; dodatkowo w czasie Kulturkampfu (lata 70. XIX w.) kościół katolicki stracił wiele placówek oświatowych i opiekuńczych. Mimo to ok. 1900 r. istniały w mieście dwie katolickie szkoły powszechne: szkoła dla chłopców – w budynku mieszczącym sale katechetyczne przy Placu Kościelnym i szkoła dla dziewcząt – przy klasztorze ss. Katarzynek (osobny budynek po 1900 r.). Zabytkowe szkoły na terenie miasta:

– budynek szkoły, ob. Szkoła podstawowa nr 1, ul. Szkolna 2-2a – w pocz. XX w. wzniesiono Katolicką Szkołę Ludową dla Chłopców i Dziewcząt, do której przeniesiono obie w/w szkoły. Obiekt otrzymał formę architektoniczną zbliżoną do zamku z wysoką wieżą, w ogrodzie stanęła kaplica. W latach 1939-1945 szkoła pełniła różne funkcje, jako szkoła podstawowa otwarta została w 1945 r. Obejmuje budynek szkolny z pocz. XX w. i budynek gospodarzy, ob. obserwatorium astronomiczne z k. XIX w.

– budynek szkolny, ob. biurowy, ul. Mazurska 2, koniec XIX w. Szkoła katolicka, po 1933 r. przemianowana na szkołę ewangelicką. Po wojnie budynek szkolny i przedszkolny.

– budynek szkoły, ob. Zespół Szkół i Placówek Oświatowych, ul. J. Wierzbickiego 3a, 1913 r.

– budynek szkoły, ob. Zespół Szkół Ogólnokształcących, ul. Krasickiego 4, modernistyczny, z 2 ćw. XX w.
– zespół budynków, ob. Zespół Szkół przy ul. Orła Białego, obejmujący budynki mieszkalne, ob. administracyjne i szkolne z końca XIX w., pocz. XX w. i z lat 20. XX w.

Zespół dworca kolejowego, ul. Kolejowa – obejmuje budynek dworca, budynek magazynowy, ob. usługowy z rampą, kuźnię kolejowa, ob. budynek gospodarczy, budynek mieszkalno-gospodarczy – wszystkie z końca XIX w. oraz kilka budynków mieszkalnych z tego samego okresu. Wszystkie obiekty prezentują skromną wersję budownictwa typowego dla zespołów kolejowych końca XIX w.

V. ZABYTKI TECHNIKI

Zdjęcie nr 15, Młyn (kaszarnia), Plac Młyński 5

Młyn (kaszarnia), Plac Młyński 5 – lidzbarski młyn i kaszarnia nad rzeką Łyną istniał tu już w XVI w. Obecny został zbudowany w 1915 r. Jest to budynek na rzucie prostokąta, murowany z cegły, tynkowany, trójkondygnacyjny, przykryty dwoma czterospadowymi dachami. Ściana frontowa sześcioosiowa, rozczłonkowana lizenami i prostokątnymi płycinami ujmującymi osie okienne. Trzecia kondygnacja wydzielona daszkiem okapowym. Wszystkie otwory zamknięte płasko.

Zdjęcie nr 16. Kolejowa wieża ciśnień, ul. Szwoleżerów

Kolejowa wieża ciśnień, ul. Szwoleżerów – 1912 r., użytkowana do 1992 r., ulega dewastacji. Murowana z cegły, z tynkowanym zbiornikiem. Wzniesiona na planie koła, korpus trójkondygnacyjny – osie okienne trzeciej kondygnacji umieszczone w smukłych blendach, zamkniętych łukiem odcinkowym. Zbiornik cylindryczny, jednokondygnacyjny, nadwieszony, nakryty dachem namiotowym.

Zdjęcie nr 17. Most drogowy, ciąg ulic Reja-Kopernika

Mosty – w Lidzbarku Warmińskim zlokalizowanych jest łącznie 16 mostów. W większości są odremontowane, w dobrym stanie technicznym. Najciekawsze, posiadające walory zabytkowe, to:
– most w ciągu ulic Reja-Kopernika, 4 ćw. XIX w. Trójprzęsłowy, murowany z ciosów granitowych, łuki przęseł obmurowane cegłą; wpisany do rejestru zabytków.
– most Kopernika łączący ul. Zamkową z Placem Kościelnym[8], nad Łyną, 1909 r., wybudowany w technologii żelbetu. Na moście od strony zach. umieszczona była kapliczka z popiersiem Mikołaja Kopernika, zdemontowana w 1939 r.; wówczas przeprowadzono remont mostu, który obecnie użytkowany jest, jako kładka dla pieszych. Ustrój nośny stanowi konstrukcja łukowa sklepiona.
– most łączący ulicę Krzywą z Placem Młyńskim, 4 ćw. XIX w. Dwuprzęsłowy, murowany z ciosów granitowych, łuki przęseł obmurowane cegłą.
– wiadukty kolejowe przy ul. Bartoszyckiej i ul. T. Kościuszki – z k. XIX w.

Elektrownie i urządzenia wodne – stopień wodny na Łynie istniał już w XIX w. i był wykorzystany do napędu koła wodnego. Około 1908 r. rozpoczęto budowę elektrowni wodnej. Przed II Wojną Światową pracowały w niej dwie turbiny w dwóch oddzielnych budynkach (1908 i 1915). W okresie II wojny Światowej uszkodzony został budynek mniejszy, uruchomiony ponownie w 1947 r. Elektrownię nr 1. wyremontowano i zmodernizowano w latach 1991-1993, elektrownię nr 2 – w latach 2000-2002.

Browar św. Jerzego, ul. Bartoszycka 7c, działał w latach 1880-1945.

• ZIELEŃ KOMPONOWANA

Obszary zieleni komponowanej to parki i ogrody, cmentarze, szpalery i aleje przydrożne. Założenia parkowe w większości powiązane są zespołami dworskimi tworząc wraz z nimi kompozycje architektoniczno-krajobrazowe, niejednokrotnie o unikalnej wartości. Lidzbark Warmiński nie posiada zbyt wielu obszarów zieleni komponowanej. Park towarzyszący pałacowi „Oranżeria" został zagospodarowany jako cmentarz. Współcześnie zagospodarowane zostały tereny nad rzeką Łyną i sucha fosa.

I. PARKI

Sucha fosa – teren między ulicami Krzywą i Wiślaną, pierwotnie oddzielający Zamek od przedzamcza. Znajdują się tam kamienne mury oporowe z okresu XV-XIX w. Obszar zagospodarowany został w 2018 r., jako teren rekreacyjno-parkowy. Celem było wyeksponowanie zabytkowych murów obronnych i kaskady wodnej oraz rozplanowanie elementów zieleni i małej architektury. Inwestycja objęła ukształtowanie terenu, utwardzenie powierzchni, oczyszczenie

[8] Mossor K., Tomczak B., Analiza przyczyn uszkodzenia zabytkowego mostu im. Mikołaja Kopernika w Lidzbarku Warmińskim, Nr 24 ARCHIVES OF INSTITUTE OF CIVIL ENGINEERING 2017

i uregulowanie skarp, wykonanie pasażu pod murami wraz ze schodami, odnowienie i modernizację balustrad i wzmocnienie ścian tarasów widokowych z dodatkowymi schodami z tarasu przy rondzie, utworzenie oczka wodnego, cieku otwartego i fontanny, wykonanie szeregu prac kanalizacyjnych, wykonanie oświetlenia i monitoringu, montaż ławek, siedzisk drewnianych, tablic informacyjnych, wykonanie ozdobnych nasadzeń.

Bulwar nad Łyną – teren wzdłuż rzeki, między dwoma mostami na rzece – na ul. Kopernika i na ul. Olsztyńskiej – w centrum miasta. Inwestycja zrealizowana w 2017 r. – powstał wielkopowierzchniowy obiekt rekreacyjno-wypoczynkowy. Prace objęły wzmocnienie linii brzegowej oraz zagospodarowanie zieleni. Powstały ścieżki piesze, rowerowe, fontanna i plac zabaw nawiązujący wyglądem do ślimaka będącego symbolem Cittaslow. Całości towarzyszą krzewy i drzewa oraz zorganizowana przestrzeń zielona. Znajdują się tu tablice informacyjne oraz trzy figury postaci związanych z Lidzbarkiem: biskupa Ignacego Krasickiego, Mikołaja Kopernika i Napoleona Bonaparte). Elementem projektu jest scena z widownią, umożliwiająca organizację małych koncertów.

II. CMENTARZE

Cmentarze stanowią ważny element krajobrazu kulturowego. Są elementem dziedzictwa materialnego – opatrzone cennymi zabytkami sztuki sepulkralnej, z zachowanym układem alejek i ścieżek cmentarnych, w otoczeniu starodrzewu. Równocześnie odnoszą się do dziedzictwa niematerialnego – jako przestrzenie ukształtowane wg reguł kulturowych związanych z religią i tradycją grzebania zmarłych. Przechowując pamięć o minionych latach, stają się pomnikami historii. W tym kontekście dbałość o miejsca ostatniego spoczynku jest konieczna, bez względu na charakter wyznaniowy cmentarza, czy podziały narodowościowo-społeczne. Obiekty te należy pielęgnować i eksponować w krajobrazie miejscowości, niezależnie od stanu zachowania – oznakować tablicami informacyjnymi.

Pierwsze cmentarze były bezpośrednio związane z kościołem i otaczającym go terenem. Ważne osobistości chowano w kryptach kościelnych, pozostałych grzebano na terenie przykościelnym. Przykładem cmentarza przykościelnego jest: cmentarz rzymsko-katolicki przy kościele pw. Podwyższenia Krzyża Świętego, ul. Wiejska 113, datowany na XVIII w. Cmentarz okalający kościół otoczony jest metalowym parkanem i żywopłotem. Od zach. zamknięty jest wysokim murem artykułowanym okrągłołucznymi blendami, z arkadową bramą flankowaną dwiema przeszklonymi niszami – pośrodku. Na krańcach muru – dwie barokowe kaplice (1709 r., 1789 r.) nakryte kopułowymi dachami. Teren cmentarza zagospodarowany ścieżką i trawnikami oraz kilkoma drzewami.

Historyczne cmentarze, stanowiące element świadomie komponowanego krajobrazu, z zachowanymi nagrobkami oraz krzyżami i kwaterami nagrobnymi to świadectwo czasów najnowszych, głównie XIX i XX w.

Cmentarz Leśny (Waldfriedhof), ob. cmentarz komunalny, ul. Kopernika – powstał w 1925 r. na miejscu dawnych ogrodów Ignacego Krasickiego. Inicjatorem jego założenia był proboszcz Alfons Buchholz, który pragnął zapobiec dewastacji ogrodów. Pierwotny układ nekropolii nie uległ zniekształceniu, choć po 1945 r. większość mogił uległa likwidacji. Obecnie cmentarz jest całkowicie zapełniony, jego rolę przejmuje nowy cmentarz komunalny położony za miastem. Cmentarz został wpisany w 2024 r. do rejestru zabytków. W ostatnich latach wykonano szereg działań takich jak: renowacja obiektów dziedzictwa kulturowego na cmentarzu poprzez utrwalenie substancji historycznej, przywrócenie parametrów technicznych i usunięcie przyczyn zniszczeń oraz konserwacja elementów zespołu cmentarza komunalnego w Lidzbarku Warmińskim: stacje Drogi Krzyżowej, w tym Golgota, Pieta i Grób Pański, ogrodzenie zespołu cmentarza komunalnego wraz z bramą od ulicy Krasickiego, 28 nagrobków i krzyży. Przebudowano także alejki cmentarne.

Cmentarz położony jest malowniczo na pagórkowatym, w całości zalesionym terenie. Groby rozlokowane są tarasowato na stokach pagórków i skarp, aleje przebiegają nieregularnie. Całość otacza mur z dwiema ozdobnymi bramami – od strony ul. I. Krasickiego i M. Kopernika. W kulminacyjnych punktach cmentarza rozlokowane są Stacje Drogi Krzyżowej, zwłaszcza istotne stacje 12 (monumentalna scena Ukrzyżowania w formie łuku triumfalnego), 13 (Pieta) i 14 (Złożenie do Grobu). Pozostałe stacje mają postać kapliczek kolumnowych z płaskorzeźbami, polichromowanymi przedstawieniami kolejnych scen Drogi Krzyżowej. Wszystkie wykonał w 1927 r. F. Drexler z Monachium.

Przy głównym rondzie cmentarza znajduje się pomnik poświęcony obywatelom polskim, ofiarom hitleryzmu i stalinizmu z lat 1939-1956. Poza historycznym układem istotnym elementem są dobrze zachowane nagrobki. Jednym z pierwszych był pomnik wielokrotnego rekordzisty świata w sportach lotniczych i weterana I wojny światowej Ferdynanda Schulza, który zginął w wypadku lotniczym w 1929 r. Zachowały się groby z drewnianymi krzyżami sygnowanymi przez rzeźbiarza Michaela Lipowa, także ozdobne, metalowe krzyże nagrobne przedwojennych proboszczów lidzbarskich. W dużym stopniu zachowany jest również starodrzew.

Cmentarz Żołnierzy Radzieckich, ul. Ornecka – poświęcony pamięci poległych żołnierzy Armii Czerwonej, którzy zginęli w 1945 r. podczas zimowej ofensywy. Założony w 1948 r., prace nad urządzaniem zakończono w 1970 r. Spoczywa tu 1972 żołnierzy, tylko 672 zidentyfikowanych – ich nazwiska widnieją w Imiennej Księdze Pochowanych. Znajdują się tu 34 zbiorowe mogiły o kształcie niewielkiego kopca – na każdym umieszczona jest betonowa poduszka nagrobna. Pośrodku cmentarza ustawiono pomnik „W hołdzie poległym żołnierzom Armii Radzieckiej". Cmentarz jest zaniedbany, wymaga kompleksowego remontu, prowadzone są tu pobieżne prace remontowe (np. 2002 r.).

Cmentarz rumuński – 1914 r. przy drodze do Sarnowa, w lesie, ok. 400 m od zakrętu. Spoczywają na nim szczątki 2500 jeńców z czasów I Wojny Światowej. Po zwycięstwie Niemców nad Rosjanami w bitwie pod Tannenbergiem powstał obóz jeniecki Heilsberg. Jednocześnie mogło tu być przetrzymywanych 15000 jeńców, kierowanych do pracy w rolnictwie i w zakładach przemysłowych. Wycieńczonych pracą zmarłych chowano na pobliskim cmentarzu w lesie. Pochowano tu w sumie ponad 2,5 tysiąca osób: Rosjan, Brytyjczyków, Serbów, Rumunów, Francuzów, Włochów, Belgów, oraz Niemców.

Miejsce pocmentarne – Stary Cmentarz Żydowski, ul. Leśna (XVIII/XIX w.) – założony ok. 1 km na płd. od centrum miasta – na przedłużeniu ob. ul. Leśnej. Użytkowanie zakończono ok. poł. XIX w. Brak śladów naziemnych po cmentarzu.

Miejsce pocmentarne – Nowy Cmentarz Żydowski, ul. Grunwaldzka – 1 poł. XIX w. Ok. 1,2 km na płd. od centrum miasta, przy drodze biegnącej do Gór Strzeleckich (dzisiejszej ul. Grunwaldzkiej), na płn. stoku wzgórza, na którym później wzniesiono wieżę ciśnień. W obrębie cmentarza założonego na planie wydłużonego czworokąta, znajdował się dom przedpogrzebowy wzniesiony w 1912 r., oraz szopa na karawan (1885 r.). Cmentarz ogrodzony był murem. Współcześnie nie zachowały się żadne ślady po nagrobkach.

5.3.1. Stan zachowania zabytków

Na terenie miasta Lidzbark Warmiński znajduje się 76 obiektów zabytkowych objętych ochroną prawną wynikającą z ujęcia ich w rejestrze zabytków województwa warmińsko-mazurskiego. Najcenniejsze: zamek biskupów warmińskich i sucha fosa, teren przedzamcza z pałacem biskupa Grabowskiego znajdujące się w zespole zamku biskupiego, letni pałacyk „Oranżeria" i park w jego zespole, trzy kościoły, Brama „Wysoka" z fragmentami murów miejskich, zespół klasztorny Sióstr Katarzynek oraz liczne domy i kamieniczki z XVIII, XIX i początku XX w. Zachowany jest również układ urbanistyczny starego miasta. Zniszczone kamienice podczas II Wojny Światowej zostały zastąpione zabudową z wielkiej płyty.

Stan zachowania zabytków ujętych w rejestrze jest dobry – władze wojewódzkie i władze miasta podjęły szereg działań rewitalizacyjnych w celu zachowania substancji zabytkowej.

Zamek w Lidzbarku Warmińskim – należy do najlepiej zachowanych zabytków architektury gotyckiej w Polsce. W latach 2009-2011 przeprowadzono I etap konserwacji – „Ratunkowe prace konserwatorskie krużganków zamku lidzbarskiego": naprawa dachu krużganków, odwodnienie i renowacja nawierzchni dziedzica, konserwacja ceglanych ścian oraz zegara słonecznego, konserwacja elementów kamiennych i drewnianej balustrady schodów na pierwsze piętro, a także konserwacja średniowiecznych polichromii odsłoniętych na ścianach i sklepieniach piętra krużganków oraz interdyscyplinarne badania malowideł. W latach 2014-2016 miał miejsce II etap prac remontowo-konserwatorskich – „Konserwacja i restauracja XIV-wiecznego zamku w Lidzbarku Warmińskim – perły architektury gotyckiej w Polsce". Prace objęły: remont dachów, prace konserwatorskie elewacji, wieżyczek i wieży, kontynuację prac konserwatorskich ścian oraz sklepień I piętra krużganków, modernizację instalacji sanitarnych, elektrycznej i odgromowej, adaptację piwnic skrzydła płn. na cele wystawowe, przebudowę i modernizację sieci zewnętrznych wod.-kan. oraz wykonanie drenażu międzymurzy wraz z badaniami archeologicznymi i architektonicznymi. Podjęto także szereg prac związanych z zabezpieczaniem zabytków ruchomych, digitalizacją zbiorów, projektami miękkimi.

Letni pałacyk „Oranżeria". W latach 2012-2015 zrealizowano projekt, poprzedzony pracami archeologicznymi i konserwatorskimi, którego założeniem była renowacja i rekonstrukcja zespołu pałacowo-parkowego: uczytelnienie dawnego układu ogrodu i odsłonięcie bryły pałacyku, a także utrwalenie substancji zabytkowej i poprawa estetyki. Podczas prac konserwatorskich w centralnej ośmiobocznej sali budynku odsłonięto malowidła figuralne. Pałacyk zaadaptowano na instytucję kultury – Oranżeria Kultury. Rewitalizacja objęła ogrody biskupie – na pałacowym wzgórzu odtworzono tarasy widokowe i kaskadowe schody.

Jeden z projektów mających na celu ochronę dziedzictwa kulturowego – „Historia i piękno – ogrody Biskupa Ignacego Krasickiego. Renowacja cmentarza komunalnego w Lidzbarku Warmińskim" – objął również cmentarz komunalny. Główne założenia projektu dotyczą prac zabezpieczających i konserwatorskich na zabytkach cmentarza: stacje Drogi Krzyżowej, mur i brama cmentarna oraz najbardziej charakterystyczne zabytkowe nagrobki, a także rewitalizacja zieleni cmentarza.

Modernizacji poddano budynki przedzamcza, które zaadaptowano do celów hotelowych – Hotel Krasicki (2010-2011): m.in. barokowy pałac bp. Grabowskiego oraz pochodzące z XIV w. magazyn solny i baszta prochowa. Odrestaurowane obiekty stały się częścią zespołu hotelowego, który składa się z trzech skrzydeł ustawionych po bokach kwadratowego placu. Każde zostało odnowione zgodnie ze stylem architektonicznym przeważającym w danej części. Dodatkową atrakcją jest fosa okalająca obiekt, do której woda dopływa z pobliskiej rzeki Symsarny.

W okolicach zamku w latach 2014-2019 zrewitalizowano amfiteatr miejski (1966 r.), przy którym zbudowano kamienicę – zaplecze dla sceny (garderoby, toalety itd.), a także miejsce spotkań artystów i lokalnej społeczności.

W ramach Lokalnego Programu Rewitalizacji Miasta Lidzbark Warmiński zrealizowano szereg inwestycji mających na celu rewitalizację centrum miasta w granicach wyznaczonych przez ulice: od płn.-zach. – Piłsudskiego, Świętochowskiego, od płn. – Konstytucji 3-go Maja, od płd. – Kopernika, Zamkowa, Orła Białego, od wsch. – Wyszyńskiego – Orła Białego, od zach. – rzeka Łyna. Na obszarze tym zlokalizowana jest zabudowa mieszkaniowa w znaczącej przewadze wielorodzinna o wartościach historycznych, większość obiektów usługowych instytucji administracji publicznej, w tym o znaczeniu lokalnym i ponadlokalny oraz obiekty o szczególnych walorach historycznych i architektonicznych – łącznie 93% zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków znajdujących się na terenie miasta.

Zrealizowany projekt rewitalizacji centrum starego miasta objął ulice: Plac Wolności, Powstańców Warszawy, Prostą, Ratuszową, budynek po Urzędzie Miasta: wymiana nawierzchni, zagospodarowanie zielenią i elementami małej architektury. Przebudowano ulice i most**:** Kopernika – od Zamkowej do mostu, Kasprowicza, Reja, Prosta, Kajki, Zamkowa – przebudowa polegała na całkowitej wymianie nawierzchni jezdni i chodników. W ramach Miejskiego Programu Poprawy Estetyki Budynków, właściciele domów mogą ubiegać się o dofinansowanie remontu, termomodernizacji lub innych przedsięwzięć. Działanie te realizowane są w formie konkursu. Od 2010 r. program pozwolił na remont 11 obiektów.

Zrewaloryzowane (2013 r.) zostały również mury miejskie przy ul. Hożej, ul. Dębowej i przy Placu Kościelnym – po częściowym zawaleniu neogotyckiego muru przed wieżą kościoła odsłonił się fragment muru średniowiecznego, który docelowo zostanie wyeksponowany w nawierzchni Placu Kościelnego. Wykonana została rewitalizacja gotyckiej Wysokiej Bramy.

Obiekty sakralne, w tym zespół klasztorny Sióstr Katarzynek, zachowane są w stanie bardzo dobrym i zadowalającym – remontowane są na bieżąco. Kościół ewangelicki, ob. cerkiew przeszedł remonty w latach 2010-2012 i 2013-2016, kościół farny: w 2016-2018, ponadto przeprowadzono odnowę nawierzchni Placu Kościelnego wokół kościoła. Remontu natomiast wymaga kaplica św. Katarzyny przy ul. Bartoszyckiej – remont kapliczki trwa, prace mają zostać zakończone w czerwcu 2025 r.

W znacznie gorszym stanie są zabytki techniki, zwłaszcza wieża ciśnień – nieużytkowana ulega degradacji. W 2022 r. prowadzona została częściowa rewitalizacja dworca kolejowego – Rewitalizacja budynków byłego dworca kolejowego oraz budowy poczekalni w ramach Projektu: „Rewitalizacja dawnego dworca kolejowego w Lidzbarku Warmińskim.”

W kontekście idei Cittaslaw podjęto szereg działań mających na celu urządzenie przestrzeni urbanistycznych w centrum miasta obejmujących zespoły zabytków.

W średniowieczu miasto otoczone było fosą. Jej pozostałością jest sucha fosa między ulicami Krzywą a Wiślaną – zagłębienie terenu o przekroju poprzecznym w kształcie trapezu o nachyleniu skarp 45 stopni. Zdegradowany i porośnięty samosiejkami teren znajdujący się w strefie A i W ochrony konserwatorskiej i archeologicznej zagospodarowano z wyeksponowaniem zabytkowych obiektów (mury obronne, zachowane fragmenty oznaczone na ulicach i chodnikach) w 2018 r. W 2018 r. zagospodarowano brzegi Łyny (od mostu na ul. Olsztyńskiej do mostu na ul. Kopernika) – powstał wielkopowierzchniowy obiekt rekreacyjno-wypoczynkowy wraz za gospodarowaniem zielenią ze ścieżkami pieszymi i rowerowymi, plac zabaw, fontanna i siłownia zewnętrzna. Całości towarzyszy wiele krzewów i drzewek oraz specjalnie zorganizowana przestrzeń zielona. Od 2018 r. do 2023 r. w trzech etapach zagospodarowano brzeg rzeki Łyna, począwszy od mostu na ul. Olsztyńskiej do granicy miasta biegnącej przez osiedle Zydląg.

5.3.2. Zabytki ruchome

Zabytki ruchome to przede wszystkim obiekty wchodzące w skład wyposażenia kościołów i kaplic. Są świadectwem niemal wszystkich epok stylowych, od gotyku, poprzez barok aż po sztukę najnowszą. Zasoby sztuki sakralnej obejmują wszystkie kategorie zabytków: malarstwo, rzeźbę oraz rzemiosło artystyczne z całym jego zróżnicowaniem (złotnictwo, sprzęty stolarskie, tkaniny, szkło, witrażownictwo, ludwisarstwo). Zabytki ruchome to również elementy wystroju budowli, posiadające cechy indywidualnych, niepowtarzalnych wytworów artystycznych lub rzemieślniczych. Należą do nich m.in.: rzeźby, płaskorzeźby, polichromie naścienne lub stropowe, mozaiki, sztukaterie i różnego rodzaju detal architektoniczny. Za zabytki ruchome uznaje się także obiekty małej architektury, wykazujące wysoki poziom warsztatu artystycznego lub rzemieślniczego, dokumentujący historyczne trendy, np.: rzeźby ogrodowe, pomniki, obeliski, słupy, krzyże i kapliczki przydrożne, nagrobki, a także np. piece czy kominki. Zabytkami ruchomymi są także, zgromadzone w kolekcjach muzealnych lub prywatnych, dzieła sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego, sztuki użytkowej, a także historyczne wytwory sztuki ludowej, instrumenty muzyczne, numizmaty, militaria i inne.

- **Wyposażenie i wystrój obiektów sakralnych oraz rezydencjonalnych**

Przeważająca większość zabytków ruchomych stanowi własność kościołów. Przeważnie są to obiekty wykonane z drewna, rzeźbione i polichromowane.

Wyposażenie kościoła pw. Świętych Apostołów Piotra i Pawła – neogotycki wystrój wnętrza. Wzbogacony jest elementami z okresu gotyku i baroku. Wśród najstarszych i najcenniejszych zabytków znajdują się: rzeźba św. Anny Samotrzeciej z 1500 r., relikwiarz św. Idy z 1400 r., naczynia liturgiczne i chrzcielnica z XIV w., mosiężny świecznik o dwustronnej figurze Matki Boskiej z Dzieciątkiem z 1604 r. Na ścianie płn. znajduje się trzyczęściowy brązowy nagrobek renesansowy, ufundowany dla matki biskupa Dantyszka ok. 1539 r., pod chórem organowym – wczesnorenesansowa brązowa płyta nagrobna Hildebrandta Ferbera (zm. 1530 r.) z wyrytą postacią zmarłego i herbami. Ponadto obrazy z XVII w.: przedstawiające Apostołów i obraz Matki Boskiej Różańcowej (nad wejściem do zakrystii), obraz „Matka Boża Orędowniczka" z 1687 r.

Tryptyk w ołtarzu głównym (1912-1915), zawiera płaskorzeźby Pokłonu Trzech Mędrców i Narodzenia Chrystusa, duże rzeźby św. Piotra i Pawła oraz nieco niżej – mniejsze Marii Magdaleny i bpa Stanisława, w zwieńczeniu – figurę Chrystusa Zmartwychwstałego. Po bokach ołtarza stoją dwie rokokowe rzeźby aniołów, pochodzące z ołtarza usuniętego w 1893 r., wykonane w pracowni Chrystiana Bernarda Schmidta w Reszlu.

W nawie lewej w prezbiterium – neogotycki ołtarz z grupą Ukrzyżowania. Pod krzyżem umieszczono figury Matki Boskiej i św. Jana Ewangelisty, a na zwieńczeniach ramion symbole czterech ewangelistów. Po przeciwnej stronie stoi również neogotycki ołtarz (tryptyk) z barokowym obrazem Matki Boskiej z Dzieciątkiem.

W prawej nawie znajduje się barokowy ołtarz z obrazem Świętej Rodziny z pocz. XVIII w., oraz późnomanierystyczny ołtarz z 1640 r. z obrazem św. Michała Archanioła z końca XIX w. Cennymi zabytkami są również: kielich gotycki z XVI w., krzyż relikwiarzowy z XVIII w., ambona, w stylu neoklasycystycznym z ok. 1880 r., dwa konfesjonały, jeden z końca XVII w., drugi – rokokowy oraz barokowa chrzcielnica. Zachowały się także dwa dzwony z XVI i XVIII w.

Niezwykle wartościowe są organy z 1929 r. firmy Bruno Goebel Söhne z Królewca. Prawdopodobnie przy budowie nowych organów wykorzystano niektóre piszczałki z wcześniejszych organów Schlaga. Instrument umieszczony jest na zach. emporze w głównej nawie kościoła, w modernistycznej szafie organowej. W ostatnim czasie wykonano dezynfekcję i czyszczenie organów; prace konserwatorskie instrumentów i konserwację prospektu organowego.

Na murze oddzielającym świątynię od plebani znajduje się dwanaście terakotowych figur apostołów, wykonanych w Monachium. Sześć z nich uległo zniszczeniu w czasie II wojny światowej; uzupełniono je w latach 1975-1979. Przy kościele od strony płn. zachowała się rzeźbiona figura Matki Boskiej z Dzieciątkiem z 1709 r.

Wyposażenie kościoła pw. Podwyższenia Krzyża Świętego: trzy ołtarze barokowe z końca XVIII w. W ołtarzu głównym osadzony rzeźbiony krzyż. W ołtarzu bocznym – obraz Matki Bożej Bolesnej, w drugim – obraz św. Rocha. Ambona słupowa z początku XIX w.

Wyposażenie pałacyku „Oranżeria" – w centralnej sali – późnobarokowe freski z motywem Czterech Pór Roku.

Wyposażenie zamku biskupów warmińskich: we wnętrzach bogaty detal architektoniczny, m.in. gotyckie wsporniki maswerkowe, zespół portali gotyckich i nowożytnych oraz dekoracja malarską ścian. Gotycka dekoracja malarska obejmuje malowidła ornamentalne i figuralne o bogatych treściach religijnych: chrystologicznych, maryjnych, symbolicznych – m.in. Ukrzyżowanie, Deesis, Koronacja NMP, wizerunki pocztu biskupów warmińskich.

Na ścianach krużganków znajduje się cykl malarski z lat około 1380-1400. W tzw. oratorium odrębny zespół stanowią późnogotyckie malowidła zlecone przez bpa Łukasza Watzenrodego.

Do dekoracji nowożytnych należy fryz herbowy biskupów warmińskich z XVII w., w tzw. wielkim refektarzu (uzupełniony w latach 1926-1937, kontynuowany do dziś) i barokowe malowidła ścienne z 1755 r. zdobiące sklepienie kaplicy. Najmłodsze malowidła architektoniczne i pejzażowe powstały na zlecenie bpa Krasickiego.

W kaplicy zamkowej cenne ruchome wyposażenie późnobarokowe: ołtarze, prospekt organowy, relikwiarz z tzw. marmuru dębnickiego.

- **Obiekty malej architektury**

Są to obiekty nieruchome zaliczane do zabytków ruchomych – usytuowane na placach miejskich, cmentarzach przykościelnych i komunalnych oraz przy drogach – elementy zagospodarowania terenu, takie jak: pomniki, rzeźby plenerowe, kapliczki przydrożne, pomniki nagrobne, krzyże pokutne, pompy uliczne i inne. Na terenie miasta zinwentaryzowane są nielicznie.

Kapliczki oraz krzyże przydrożne i kościelne stanowią jeden z najbardziej charakterystycznych elementów krajobrazu kulturowego Warmii. Niestety, ten potencjał kulturowy ulega szybkiej degradacji.

Na terenie Lidzbarka Warmińskiego jedynie figura Matki Boskiej na kolumnie z 1709 r. w zespole kościoła parafialnego (Plac Kościelny) i figura Św. Katarzyny w zespole zamku biskupiego z 1756 r. wpisane są do rejestru zabytków. Natomiast gminna ewidencja zabytków zawiera 13 stacji drogi krzyżowej na cmentarzu komunalnym przy ul. Kopernika – z 1927 r. oraz dwie neogotyckie kapliczki kubaturowe z XIX w.: ceglana kaplica „Jerozolimska" z końca XIX w. przy ul. Orneckiej – z końca XIX w., ceglana kapliczka przy ul. Polnej z 1891 r. Ponadto dwie kapliczki przy ul. Wiejskiej i Kopernika – z XIX w. i 1896 r. – o cechach neogotyckich.

Zdjęcie 18, 19, 20, 21. ul. Ornecka, k. XIX w., ul. Polna, 1891 r. ul. Kopernika,1896 r., ul. Wiejska, XIX w.

5.3.3. Zabytki w zbiorach muzealnych

Największą lidzbarską placówką muzealną jest oddział Muzeum Warmii i Mazur – **Muzeum Warmińskie w Lidzbarku Warmińskim**, którego siedziba mieści się w Zamku Biskupów Warmińskich, świetnie zachowanym.

Pierwsze Muzeum Zamkowe powstało w 1927 r. Po II wojnie światowej dopiero w 1961 r. powołano do życia Muzeum Warmińskie, które w 1963 r. stało się oddziałem Muzeum Warmii i Mazur.

W jego zbiorach znajdują się m.in. pamiątki, dokumenty, ikonografie, obrazy i rzeźby pochodzące z regionu. W Muzeum znajduje się dokument II pokoju toruńskiego, dzięki któremu Lidzbark został włączony do Polski. W zamku mieści się wystawa poświęcona jego wielkim mieszkańcom, z wielkim akcentem na Ignacego Krasickiego. Znajduje się tu również ekspozycja portretów jego rodziny. W refektarzu umieszczono ekspozycję malarstwa i sztuki średniowiecznej Warmii i Prus Krzyżackich. Najwyższe piętra zajmuje wystawa malarstwa polskiego XX w., w tym oryginalne portrety autorstwa Witkacego.

Muzeum prezentuje wystawy stałe:

- Podziemia lidzbarskiego zamku – ścieżki archeologiczne,
- Sierociniec Fundacji św. Józefa w lidzbarskim zamku, 1859-1932,
- Dzieje budowlane zamku biskupów w Lidzbarku Warmińskim,
- Sztuka gotycka w zbiorach Muzeum Warmii i Mazur,
- Malarstwo religijne ze zbiorów Muzeum,
- Wielcy mieszkańcy zamku lidzbarskiego,
- Gabinet Ignacego Krasickiego,

- Portrety rodziny hrabiów z Siecina Krasickich,
- Anton Hoffman „Bitwa pod Heilsbergiem”,
- Galeria Malarstwa Polskiego 1 połowy XX w.

5.4. Dziedzictwo niematerialne

Dziedzictwo niematerialne to zwyczaje, przekaz ustny, wiedza i umiejętności oraz związane z nimi przedmioty i przestrzeń kulturowa, które są uznane za część własnego dziedzictwa przez wspólnotę, grupę lub jednostki. Jest to rodzaj dziedzictwa, które jest przekazywane z pokolenia na pokolenie i odtwarzane przez wspólnoty w relacji z ich środowiskiem, historią i stosunkiem do przyrody. Dla danej społeczności dziedzictwo niematerialne jest źródłem poczucia tożsamości i ciągłości. Dziedzictwo niematerialne obejmuje: tradycje i przekazy ustne, w tym język, jako narzędzie przekazu, spektakle i widowiska, zwyczaje, obyczaje i obchody świąteczne, wiedzę o wszechświecie i przyrodzie oraz związane z nią praktyki, także umiejętności związane z tradycyjnym rzemiosłem.

Obowiązkiem władz samorządowych jest podjęcie działań mających na celu zapewnienie przetrwania niematerialnego dziedzictwa kulturowego, w tym jego identyfikację, dokumentację, badanie, zachowanie, zabezpieczenie, promowanie, wzmacnianie i przekazywanie, w szczególności przez edukację formalną i nieformalną, jak również rewitalizację różnych aspektów tego dziedzictwa. Niestety dziedzictwo niematerialne stosunkowo od niedawna podlega ochronie prawnej, stąd z reguły, w większości regionów nie prowadzono nad nim szczegółowych badań.

Na specyfikę kulturową, społeczną i gospodarczą miasta Lidzbark Warmiński decydujący wpływ wywarły procesy związane z całkowitą wymianą ludności po 1945 r. Przerwana została ciągłość osadnicza, a zatem ciągłość kulturowa. W ramach akcji osiedleńczej pojawiły się dwie, odmienne grupy ludności. Pierwsza to mieszkańcy Mazowsza i Polski centralnej, którzy osiedlali się tu dobrowolnie, druga grupa to repatrianci z zajętych przez Związek Radziecki Kresów Wschodnich, głównie pochodzenia ukraińskiego i ludność polska z okolic Wileńszczyzny. Napływowa ludność charakteryzowała się różnorodnością folkloru, kultury i tradycji, co było często przyczyną konfliktów. Nowi mieszkańcy z trudem wrastali w obcy krajobraz. Polonizacja, wspierana polityką propagandową państwa, oznaczała niszczenie przejawów minionego dziedzictwa regionu, również usuwanie historycznych nazw miejscowych i geograficznych, jeśli nie miały słowiańskiego rodowodu. Zaginęły miejscowe tradycje, pojawiły się zwyczaje przywiezione z miejsc rodzinnych nowych mieszkańców. Charakterystyczne dla zderzenia kultur poczucie wyobcowania ustąpiło dopiero w kolejnym pokoleniu. Różnice pomiędzy poszczególnymi grupami etnicznymi sukcesywnie się zacierały, by po kilkunastu latach mogło dojść do wymieszania grup etnicznych. Dopiero generacja dzieci powojennych mieszkańców regionu stworzyła tutaj społeczność lokalną, w której zanikły podziały, a o zderzeniu kultur przypominają tylko – często nieuświadomione – symbole i artefakty.

Ten konglomerat kulturowy z biegiem czasu ulega coraz większej stabilizacji, a w wyniku zmian ustrojowych po 1989 r. próbuje określić swoją tożsamość wykorzystując również dziedzictwo materialne pozostawione przez przedwojennych mieszkańców. Jednym ze sposobów przypomnienia warmińskiego dziedzictwa organizowany od 2008 r. „Warmiński Kiermas Tradycji Dialogu Zabawy” – impreza propagująca warmińską kulturę, gwarę i sztukę ludową. Odbywa się w Bałdach w gminie Purda, obejmuje rekonstrukcje wydarzeń historycznych, jarmark sztuki ludowej, rękodzieła i tradycyjnego jadła warmińskiego oraz z innych regionów Polski. Towarzyszą mu występy zespołów ludowych, orkiestr dętych oraz artystów związanych z Warmią.

Dla dziedzictwa niematerialnego Lidzbarka Warmińskiego ważnych jest kilka elementów innych niż kultura ludowa:

• **POSTACI HISTORYCZNE**

Warmia przez długi okres dziejów związana była z Polską. Wśród rezydentów lidzbarskiego zamku byli wybitni Polacy, wpisani w historię kraju. Wśród nich poczesne miejsce zajmuje Mikołaj Kopernik, ale też jego wuj – biskup Łukasz Watzenrode (1447-1512) – dyplomata, mecenas sztuki i nauki.

Kolejni to: Jan Dantyszek (1485-1548) – pierwszy polski zawodowy dyplomata, podróżnik, humanista i poeta, Stanisław Hozjusz (1504-1579) – polski humanista, poeta, sekretarz królewski, sekretarz wielki koronny, dyplomata, biskup chełmiński i warmiński, kardynał, jeden z czołowych przywódców kontrreformacji, Marcin Kromer (1512-1589) – humanista, historyk i pisarz okresu renesansu, teoretyk muzyki, dyplomata, biskup warmiński, jeden z przywódców polskiej kontrreformacji, pisał po polsku i po łacinie oraz Ignacy Krasicki (1735-1801) biskup warmiński od 1767 r., arcybiskup gnieźnieński, książę sambijski, prezydent Trybunału Koronnego w Lublinie w 1765 r., poeta, prozaik i publicysta, kawaler maltański zaszczycony Krzyżem Devotionis.

W rezydencji Biskupów Warmińskich gościli wybitni politycy i mężowie stanu: król Leszczyński, Zygmunt III Waza, Jan Zygmunt Hohenzollern, cesarz Paweł I Romanow, Karol XII, czy Napoleon Bonaparte. W gronie biskupów Warmii rezydujących na zamku znalazła się też Eneasz Sylwiusz Piccolomini (1457-1458) – humanista, autor książek historycznych, geograficznych, pedagogicznych, twórca komedii, liryków miłosnych, późniejszy papież Pius II.

Inni wybitni biskupi Warmii, rezydujący w Lidzbarku to Jan Stefan Wydżga (1659-1679), erudyta i kaznodzieja, a także Andrzej Chryzostom Załuski (1698-1711) – polityk, bibliofil i historyk. Jego bogaty księgozbiór przekazany testamentem bratankom, stał się zaczątkiem słynnej biblioteki Załuskich, otwartej w Warszawie w 1747 r.

W dobie wzrostu znaczenia tożsamości regionalnej i dążenia do wyrazistego nakreślenia odrębności regionu coraz częściej sięga się do historycznego dziedzictwa.

GWARA WARMIŃSKA

Dialekt warmiński powstał w wyniku wymieszania się różnych gwar polskich przywiezionych przez kolonizatorów głównie w XVI w. Były to głównie gwary chełmińsko-dobrzyńskie oraz mazowieckie. Z czasem, w wyniku izolacji od reszty gwar polskich, dialekt warmiński przestał ewoluować i nie podlegał przemianom, stąd zachowanie w gwarze warmińskiej wielu średniowiecznych archaizmów oraz obecność wyrazów i zwrotów niespotykanych na innych terenach zamieszkałych przez ludność polskojęzyczną. Istotne znaczenie miał też język niemiecki – wpływy wynikły z wieloletniego obcowania z kultura niemiecką – stąd obecne liczne germanizmy w gwarze warmińskiej. Charakterystycznym elementem jest obecność wyrazów i zwrotów charakterystycznych dla „ludności bałtyjskiej", czyli Prusów.

Warmiacy mówili znacznie bardziej miękko od innych gwar języka polskiego. Miękkie „i – ji" brzmiało jak zi po spółgłoskach dźwięcznych b, w, np.: bierze = bzierze, bieda = bzieda, wiosna = ziosna. Po spółgłoskach bezdźwięcznych f i p brzmiało jak si.

Zachowali średniowieczne formy koniugacji, np. końcówki „wa" zamiast „my", „ta"zamiast „cie", np. mamy = mawa, będziemy, będziecie = będziewa, będzieta.

Różnice gwarowe zachodziły też w deklinacji. W celowniku zamiast „owi" mówiono „u", np.: człowiekowi = człozieku. W dopełniaczu rodzaju żeńskiego używano na końcówki „-ów", np.: żonów, córków itd. Przymiotniki rodzaju żeńskiego w liczbie pojedynczej posiadały w drugim i trzecim przypadku końcówkę „y", zamiast „ej", np. swoi dobry córki.

Inną charakterystyczną cechą było stawianie ł przed występującą na początku wyrazu literą o, np. w wyrazach łorać = orać, czy łutarz = ołtarz. Ponadto do gwary warmińskiej weszło wiele wyrazów niemieckich, np. geszenk = prezent.

Gwara warmińska zanikała – wskutek tej świadomej polityki niemieckich władz, stawała się językiem uważanym za język „plebsu". Co bardziej uświadomieni polscy Warmiacy przeciwstawiali się tym praktykom, podnosili wagę kultywowania języka swych przodków. Po 1945 r., w wyniku napływu osadników z innych ziem Polski, znacznie zmalała liczba osób posługujących się gwarą warmińską. W ostatnich latach coraz częściej pojawiają się ludzie, którzy starają się ją popularyzować, traktując „język warmiński" jako zabytek. Należy do nich Edward Cyfus – działacz regionalny, autor publikacji i pogadanek w gwarze warmińskiej.

- **LEGENDY**[9]

Autorką warmińskich baśni i legend była Irena Kwinto (1914-1981), która przyjechała do Lidzbarka Warmińskiego w 1945 r. Zebrała tutejsze baśnie i legendy, odnalazła ludzi pamiętających, warmińskie tradycje, obrzędy i obyczaje związane ze świętami i życiem codziennym, pisała poezje. W 1974 r. otrzymała Order Uśmiechu. Jej imieniem nazwano Młodzieżowy Dom Kultury im. Ireny Kwinto, który organizuje cykliczne imprezy jej poświęcone.

Najbardziej znane legendy:

Zaklęty w kamień – (Legenda o zamku w Lidzbarku). Jest taka piękna legenda, że zamek w Lidzbarku nie ulegnie zniszczeniu, gdyż broni go gorące serce Przemka zaklęte w kamieniu. Szczęśliwe, że może służyć tej ziemi, którą pokochało...

Święty dąb – (Legenda warmińska) ...Stary kapłan od dawna pełnił służbę przy świętym dębie. Od kiedy – sam już nie pamiętał. Kochał tę ziemię, jej piękno i urok, jej jeziora świetliste, kochał las szumiący i ciemny, białokore brzozy i jarzębiny zdobne w czerwone korale....W miejscu, gdzie rósł święty dąb wybudowali kaplicę, a później małą świątynię. Nastały inne czasy, przemijały wieki, różne wichry przechodziły nad światem, ale kościół w Rogóżu na Warmii stoi właśnie tam, gdzie płonął ongiś święty ogień i szumiał święty dąb – tam właśnie, gdzie stary kapłan ocalił życie małej Bogunce...

Legenda o Łynie

Nagle z daleka, jakby z głębi wody, rozległ się śpiew tak piękny, że dusza Jaśkowa zamarła z zachwytu. Takiego jeszcze nie słyszał. Po srebrnej smudze płynęła ku niemu dziewczyna. Włosy miała długie i rozpuszczone, wianek z wodnych lilii opasywał jej czoło. Była tak piękna, że Jasiek oczu od niej oderwać nie mógł. Podpłynęła bliziutko. – Jestem Łyna, najmłodsza córka Króla Tysiąca Jezior...

Płynie Łyna, opasuje srebrną wstęgą naszą ziemię, a nad nią wierzba drobnymi listkami szepce słowa miłości, jak w starej warmińskiej pieśni.

- **HISTORYCZNE NAZWY I FUNKCJE**

Lidzbark Warmiński jest miastem historycznie wielokulturowym. Założony na miejscu pruskiej osady, poprzez akcje osadnicze zasiedlany był przez ludność niemiecko- i polskojęzyczną, która – w zależności od przynależności państwowej – ulegała germanizacji lub polonizacji. Te trzy grupy etniczne o różnych modelach kulturowych spajała wspólnota religijna i terytorialna, która – choć nie była wspólnotą narodową, tworzyła całość odróżniającą ją od regionów sąsiednich. Za czasów Rzeczpospolitej problem narodowościowy nie miał większego znaczenia, mieszkańcy z reguły posługiwali się dwoma językami, wyższe warstwy nawet trzema. I choć język pruski stopniowo do

[9] Klemens E., Kroskowska-Ostrowska L. Lidzbark i okolice w legendach, podaniach, pieśniach i przysłowiach ludowych**,** Żuromin 2005

końca XVII w. zanikał, niemieccy i polscy osadnicy przejmowali pruskie nazwy miejscowe – pojawiają się obok nazw polskich i niemieckich lub w ich źródłosłowie[10].

Miasto jest organizmem złożonym z obszarów pełniących rozmaite funkcje odzwierciedlone w nazwach. Na przestrzeni dziejów, wraz z jego rozwojem społecznym, gospodarczym i przestrzennym, funkcje te ulegają zmianom, lecz nazwy się zachowują, czasem tylko w tradycji.

Dla podkreślenia wielokulturowości miasta oraz unaocznienia jego przemian ważne jest upamiętnianie historycznych nazw.

Historyczne nazwy regionu

Lidzbark Warmiński leży na terenach pruskiej wspólnoty terytorialnej, na pograniczu ziemi Warmów, Pogezaniiczy „Małej Barcji”[11] – stąd zdania historyków, dotyczące jego przynależności plemiennej, są podzielone. W 1243 r. wszedł w skład diecezji warmińskiej, od 1350 r. do XIX w. był stolicą Warmii i jej największym miastem, centrum wiary i kultury – „Perłą Warmii”. W końcu XVIII w., wraz z całą Warmią wszedł w skład Królestwa Prus.

Historyczne nazwy miasta

Pierwsza wzmianka o Lidzbarku mówi o osadzie pruskiej Lecbarg, podbitej przez Krzyżaków w 1240 r. Od niej pochodzą późniejsze polskie nazwy: Licbarg, Licbark, także Lidzbark. W 1260 r. pojawiła się też niemiecka nazwa Heilsberg, wywodząca się od „Berg des Heils” – „góra święta” (co może mieć związek z obchodami pogańskiego świętego dnia na „Krzyżowej Górze”) albo od „Ellsbergas” – pruskiego „Alle” (Łyna) i pruskiej wersji niemieckiego słowa „Burg”, razem: „zamek na Łyną”.

Historyczne nazwy terenów miejskich i ich funkcje, nazwy ulic

Rynek – centralna i najstarsza część miasta, posiadał funkcje handlowe i administracyjne (ratusz – siedziba rady miejskiej i dom kupiecki), obecnie rozproszone.

Stare miasto, pierwotnie w obrębie murów miejskich (funkcja obronna), pełniło funkcje mieszkalne i gospodarcze. Nazwy ulic, związane z działającymi przy nich warsztatami rzemieślniczymi,informowały o zajęciach ich mieszkańców, np.: Żelazna (ob. M. Konopnickiej), Gołębia (ob. Nowa), Rymarska (ob. I. Krasickiego); niektóre dziś nie istnieją, np. ul. Rzeźnicza,niegdyś zlokalizowana w okolicy ul. Parafialnej. Część nazw odnosiła się do miejsc, do których prowadziły: ul. Parafialna (ob. M. Kajki) wiodąca niegdyś do fary i Zamkowa (M. Reja, ob. ul. Zamkowa ma inny przebieg) wiodąca do zamku – obie ulice były głównymi arteriami we wsch. części miasta i jego obwodnicami. Podobnie jak ulica Hoża (Vordere Neustadt) prowadząca do płn. części miasta, zwanej Nowym Miastem (Neustadt), przyłączonej w 1308 r. i do 1357 r. objętej murami obronnymi. Wewnątrz miasta najważniejszą arterią była ul. Długa (ob. Powstańców Warszawy) – łącząca rynek z Bramą Wysoką. Do łaźni prowadziła ul. Kąpielowa (ob. J. Kasprowicza). Część ulic wytyczona została w miejscu dawnych traktów prowadzących do sąsiednich miejscowości i od nich wzięła swe nazwy, np.: ul. Ornecka, Bartoszycka[12].

Nazwa Plac Kościelny wiąże się ze stojąca na nim farą, na Placu Młyńskim zlokalizowany jest młyn wzniesiony w 1915 r. w miejscu poprzednich budowli. Most na płd. od Placu Kościelnego, którym w 2 poł. XIV w. prowadzony był miejski wodociąg, nosił niemiecką nazwę Rohrenbrucke (most rurowy), ob. Most Kopernika.

---

[10]Jasiński J., Zagadnienia narodowościowe w Prusach Wschodnich w XIX i XX w., Olsztyn 1993; Borawska T., Czynniki kulturotwórcze w średniowieczu i w czasach nowożytnych, w: Komunikaty Warmińsko-Mazurskie 2004, nr 4 (246),s. 437-451

[11] Powierski J., Najdawniejsze nazwy etniczne z terenu Prus i niektórych terenów sąsiednich, w: Komunikaty Warmińsko-Mazurskie 1965, nr 2(88), s. 161-183

[12]Biskup M., Rozwój Przestrzenny Lidzbarka Warmińskiego, w: Komunikaty Warmińsko-Mazurskie 1961, nr 4, s.481-496 oraz wykaz historycznych i aktualnych nazw z Urzędu Miasta

Zamek Biskupów Warmińskich i przedzamcze z pałacem bpa S. Grabowskiego stanowiły osobną część średniowiecznego założenia. Zamek pełnił funkcję centrum administracyjnego biskupstwa warmińskiego. Tu skupiała się administracja, stanowiono prawo, odbywały się sądy, kwitło życie kulturalne, dyplomatyczne, funkcjonowała szkoła. Przedzamcze pełniło funkcje administracyjne, mieszkalne i gospodarcze. W skrzydle wsch. rezydował wójt Warmii, w skrzydle płd. mieściła się wozownia i mieszkania służby, skrzydło zach. było przeznaczone na stajnie i spichlerz. Towarzyszyła im sucha fosa, w końcu XVIII w. zagospodarowana, jako ogród zwany Dubieckiem. Obecnie w zamku mieści się muzeum, w pałacu Grabowskiego – Hotel Krasicki, przy zamku zlokalizowany jest amfiteatr, gdzie odbywają się imprezy kulturalne, widowiskowe oraz koncerty.

Dawne Przedmieście Kościelne, zlokalizowane na płd. od Placu Kościelnego, początkowo pełniło funkcje gospodarcze – mieściły się tu stodoły, potem folwark biskupi. W XVII w. powstały ogrody biskupie przekształcone w XVIII w., z pawilonem wypoczynkowym zastąpionym w XVIII w. przez oranżerię.

Oranżeria Krasickiego (ob. Oranżeria Kultury) – letni pałacyk, zbudowany przez bpa Krasickiego, w otoczeniu ogrodów i parku krajobrazowego zwanego Krasiczynem. W 1 poł. XIX w. teren ten został włączony do miasta. W 1933 r. park przeznaczono na Cmentarz Komunalny (Cmentarz Leśny), na jednej z ogrodowych skarp powstał budynek szkoły, w 2 poł. XX w. rozbudowano zespół boisk przy szkole, największy taras ogrodowy został przecięty ul. Mławską, odcięty teren zagospodarowano skwerem miejskim, powstał parking. Przeprowadzone w ostatnich latach prace restauratorskie przywróciły świetność części terenów dawnych ogrodów, tj. parku przy ul. Mławskiej i Krasickiego. Nazwa ulicy I. Krasickiego upamiętnia istotną dla miasta postać.

Dawne Przedmieście Młyńskie – na płn.-wsch. od miasta, pierwotnie pełniło funkcje gospodarcze. Zlokalizowano tu młyn zamkowy, folusze, tartak, hamernię miedzi, szlifiernię nożowniczą, itp. Teren zabudowywany był od przełomu XVIII/XIX w. Pamiątką dawnej funkcji terenu jest Plac Młyński ze stojącym tam młynem, po pożarze odbudowanym w 1915 r.

Obydwa przedmieścia pozostawały pod władzą biskupów (tzw. Amts – lub Schlossvorstädte). W 1847 r. zostały włączone do miasta.

W związku z uruchomieniem kolei i budową dworca kolejowego, od końca XIX w. rozbudowywała się płn. część miasta między ob. ul. Lipową, Spółdzielców i Kościuszki. Po osuszeniu fosy i usypaniu grobli dzielnica uzyskała połączenie ze Starym Miastem od wylotu ul. Hożej do ul. Konstytucji (tzw. Wagnerdamm).

W 1928 r. do terytorium miasta przyłączono wieś Neuhof, położoną w kierunku zach. (ob. ul. Wiejska), powstała przy niej zabudowa mieszkalna – domy pracowników mleczarni.

W okresie międzywojennym powstawały również osiedla z dość jednorodną zabudową mieszkalną. Np. osiedle Zydląg (Siedlung) położone przy drodze do Bartoszyc stanowiące przykład modernizmu. W tym też czasie powstało osiedle Bema i Kalinowskiego (ob. ul. Przystaniowa): jedno- i wielorodzinna zabudowa mieszkalna dla rodzin wojskowych.

Wskazane jest opracowanie historii ulic, zmian ich przebiegu i zestawienia zmian ich nazw od średniowiecza, przez czasy nowożytne, z uwzględnieniem nazw urzędowych obowiązujących od 1964 r., po zmiany wprowadzane współcześnie

- **STROJE I ZWYCZAJE**

Wierzenia związane z budową chałupy

Budowę chałupy należało rozpoczynać w czasie pełni księżyca, gdyż to gwarantowało dostatek w nowym domu. Do nowo wybudowanego domu nie wolno wchodzić, gdyż groziło to nieszczęściem. Z tego powodu wrzucano najpierw psa albo kota do izby i dopiero wchodzili tam ludzie.

Zasiedlenie nowego domu na Warmii

Najpierw szli gospodarze, niosąc krzyż i święte obrazy, potem niesiono bochen chleba, aby go nigdy nie zabrakło, dalej inną żywność oraz meble i sprzęty domowe. Najbliższej niedzieli zapraszano księdza, by chatę wyświęcił. Po tej ceremonii gospodyni rozniecała ogień na kominie i gotowała pierwszy posiłek dla wszystkich, którzy pomagali budować dom.

Wesele

Wesela na Warmii odbywały się w poniedziałki i wtorki, prawie nigdy w soboty i w niedziele. Pierwszy etap stanowiły zmówiny zwane ględami. Swat – rajek w imieniu kawalera prosił o rękę dziewczyny jej rodziców. Po otrzymaniu zgody rodziców po tygodniu przychodził z kawalerem. Rajek udawał się do domu dziewczyny zawsze w niedzielę i zawsze zabierał ze sobą główkę kapusty. Gdy przestąpił próg dawał ją do nadgryzienia swemu koniowi. Witał się z domownikami i mówił: „Była u nas koza czy sarna w ogrodzie, głowa kapusty została uszkodzona; szedłem aż dotąd po tropie i chcialbym tę sarnę zobaczyć".

- **KULTURA**

Kultura odgrywa wielką rolę w budowaniu tożsamości i samo identyfikacji mieszkańców. Dzięki niej następuje integracja ludzi z miejscem zamieszkania. Pełni również rolę promocji miasta i regionu przedstawiając unikalne dla tego regionu obyczaje, sztukę czy rekonstrukcje wydarzeń historycznych. Sfera kultury miasta Lidzbark Warmiński jest złożona i charakteryzuje się bogactwem różnorodności form.

Główną jednostką prowadzącą działalność kulturalną na obszarze Lidzbarka Warmińskiego jest **Lidzbarski Dom Kultury**. Jego celem jest prowadzenie działalności kulturalnej polegającej na tworzeniu, upowszechnianiu i ochronie kultury, a w szczególności prowadzenie wielokierunkowej działalności rozwijającej i zaspakajającej potrzeby kulturalne mieszkańców oraz upowszechnianie i promocja kultury lokalnej w kraju i zagranicą

W Lidzbarskim Domu Kultury działają m.in.: grupa teatralna Szafa, teatr dorosły, studio tańca Be Free, zespół tańca ludowego Perła Warmii, Natural Dance, Uniwersytet Trzeciego Wieku, Wileński Pułk Muszkieterski. Zespoły i wokaliści biorą udział w wydarzeniach kulturalnych miasta oraz festiwalach i konkursach, także ogólnopolskich. W Lidzbarskim Domu Kultury mieści Kino Ignacy.

Wśród cyklicznych imprez organizowanych przez Lidzbarski Dom Kultury należy również wspomnieć o konkursach muzycznych, jak Przegląd Piosenki Polskiej „Słowik", Konkurs Kolęd i Pastorałek, Konkurs na Kartę Świąteczną i Bożonarodzeniową. Największym sukcesem cieszą się konkursy wokalne, które przyciągają dzieci w wieku przedszkolnym oraz młodzież szkolną (blisko 50 podmiotów w ostatnich edycjach).

W Lidzbarku Warmińskim prężnie działa także **Młodzieżowy Dom Kultury im. Ireny Kwinto** jest placówką oświatowo-wychowawczą Starostwa Powiatowego w Lidzbarku Warmińskimi w strukturze można wyróżnić dwa działy:

– Artystyczny, w której znajduje się: zajęcia logopedyczne, Akademia Malucha, pracownia muzyczna (zajęcia wokalne, instrumenty klawiszowe, zespoły instrumentalno-wokalne, nauka gry na gitarze), pracownia teatralna, pracownia plastyczna - galeria, pracownia plastyczno-rękodzielnicza (zespół plastyczny).

– Sportowy, w której znajduje się: pracownia taneczna (tańca towarzyskiego i klasycznego, tańca nowoczesnego, tańca nowoczesnego i jazz'owego, fitness z elementami Zumby – pracownia sportowa (tenisa stołowego, zapasy).

W Lidzbarku Warmińskim działają dwie biblioteki: **Miejska Biblioteka Pedagogiczna** oraz **Miejska Biblioteka Publiczna im. M. Kromera**. Miejska Biblioteka Pedagogiczna od sierpnia 2013

r. wchodzi w skład miejskich jednostek budżetowych. Miejska Biblioteka Pedagogiczna przejęła zbiory Warmińsko-Mazurskiej Biblioteki Pedagogicznej Filii w Lidzbarku Warmińskim.

Na terenie miasta krzewieniem kultury zajmują się także:

– Oranżeria Kultury w Lidzbarku Warmińskim,
– Stowarzyszenie Przyjaciół Ziemi Lidzbarskiej,
– Stowarzyszenie „Dom Warmiński”,
– Zespół Tańca Ludowego Perła Warmii,
– Warmińsko-Mazurskie Stowarzyszenie Historyczno-Kolekcjonerskie (prowadzi mini muzeum),
– Wileński Muszkieterski Pułk.

Dodatkowo Lidzbark Warmiński należy do Międzynarodowego Stowarzyszenia Miast Cittaslow. Celem Stowarzyszenia jest promowanie i rozpowszechnianie kultury dobrego życia.

W Lidzbarku Warmińskim odbywają się imprezy kulturalne o zasięgu regionalnym, krajowym, a także międzynarodowym. Najbardziej znane to:

– **Bitwa pod Heilsbergiem** – rekonstrukcja jednej z największych bitew napoleońskich na terenach dzisiejszej Polski, która miała miejsce 10 czerwca 1807 r. na obszarze dzisiejszego Lidzbarka Warmińskiego. Corocznie (od 2007 r.) odbywa się jej inscenizacja z elementami bitwy w wykonaniu rekonstruktorów (piechoty, kawalerii, artylerii) z kraju i zagranicy. W bitwie corocznie udział bierze około 200 rekonstruktorów. Naprzeciw Napoleona stają wojska rosyjskie i pruskie. Toczą około godzinny bój, rekonstruując część bitwy, która odbyła się ponad 200 lat temu. Warto dodać, że pole, na którym przyszło oglądać tę batalię. To jedno z nielicznych autentycznych miejsc bitew napoleońskich. Po bitwie publiczność może zwiedzić XIX-wieczny obóz zbudowany przez rekonstruktorów. O znaczeniu tej batalii może świadczyć napis „Heilsberg” na Łuku Triumfalnym w Paryżu. Były tam umieszczane miejsca najbardziej chwalebnych starć Napoleona. W bitwie, która odbyła się w 1807 r., udział brało około 56 tysięcy żołnierzy po stronie francuskiej i około 90 tysięcy po stronie rosyjsko-pruskiej. Była to jedna z największych bitew epoki napoleońskiej na obecnych ziemiach polskich. W 2013 r. Bitwa rozegrała się pod murami Zamku Biskupów Warmińskich, a jej otoczką był I Festiwal Kultury i Dziedzictwa Narodowego XIX w., na którym można było nabyć rękodzieło oraz wziąć udział w darmowych warsztatach zawodów ginących, m.in. tkactwa, kowalstwa, lepienia garnków i szydełkowania. Przechadzając się po jarmarku można było natknąć się również na sztab Napoleona i stawić czoła jego inteligencji podczas partyjki szachów;

– **Lidzbarskie Wieczory Humoru i Satyry Lidzbarskie Wieczory** (do 2002 r. Biesiady) **Humoru i Satyry** – impreza o charakterze ponadregionalnym – najstarszy Ogólnopolski Przegląd Kabaretowy odbywa się od 1976 r. na cześć poety i Biskupa Warmińskiego Ignacego Krasickiego, który właśnie w Lidzbarku Warmińskim mieszkał i tworzył przez 29 lat. Imprezy odbywają się na przełomie sierpnia i września. Do turnieju O ZŁOTĄ SZPILKĘ zgłasza się ok. 35 kabaretów z całej Polski. Komisja kwalifikuje 15 najlepszych, którzy w dwóch turniejach kabaretowych walczą o główną nagrodę;

– **Kaziuki Wilniuki** – na przełomie lat 70. i 80. odbywały się w Lidzbarku Warmińskim wspaniałe Zajazdy Cymbalistów pt. Koncert Jankielów. Charakter i zakres tych zjazdów poszerzał się, aż w 1985 r. gdy wyrażono zgodę na organizację przedsięwzięcia pod nazwą KAZIUKI WILNIUKI. Było to pierwsze po II wojnie światowej przypomnienie wileńskich Kaziuków w Polsce. Z każdym rokiem przyjeżdżało do Lidzbarka Warmińskiego coraz więcej muzyków, kapel, zespołów śpiewaczych składających z ludzi osiedlonych na Warmii i Mazurach, a pochodzących z byłego województwa wileńskiego. Kaziuki Wilniuki stały się coroczną imprezą o charakterze regionalnym organizowaną zwykle na początku marca (z okazji imienin Kazimierza). W 2014 r. odbyła się 30. edycja. Od wielu lat święto kaziukowe obejmuje nie tylko stolicę Biskupów Warmińskich, ale także Olsztyn, Ornetę, Kętrzyn oraz Bartoszyce. Oprócz koncertów ludowych, zarówno tańca jak i pieśni, odbywają się

liczne wystawy, uroczyste msze święte oraz tradycyjny jarmark. Nie brakuje na nim wileńskich przysmaków, słynnych Kaziukowych Serc i pięknych rękodzieł;

– **Dni Tarasa Szewczenki** – impreza o charakterze regionalnym promującą kulturę ukraińską. Impreza nie tylko przybliża szerokiemu gronu twórczość ojca nowożytnej literatury ukraińskiej jak bywa nazywany Taras Szewczenko, ale również integruje lokalną społeczność. Lidzbarskie koncerty od 10 lat organizują wspólnie lidzbarskie koło Związku Ukraińców w Polsce i Olsztyński Odział Związku Ukraińców w Polsce;

– **Festiwal Kultury Myśliwskiej** odbywa się od 2008 r. Podczas Festiwalu można zapoznać się z tradycją, kulturą i obyczajami łowieckimi;

– **Lidzbarskie Wieczory Jazzowe** – to impreza współorganizowana przez Urząd Miasta Lidzbarka Warmińskiego i Lidzbarski Dom Kultury, organizowana od 2012 r. Atrakcją festiwalu jest cykl koncertów, które można usłyszeć na otwartej scenie zlokalizowanej na Bulwarze nad Łyną. Do udziału w festiwalu zapraszane są polskie oraz światowe gwiazdy jazzowej sceny muzycznej. Koncerty organizowane są w celu edukacyjnym oraz w celu podniesienia atrakcyjności turystycznej miasta;

– **Koncerty Pro Musica Antiqua** – coroczne koncerty muzyki dawnej zespołu solistów Akademii Muzycznych;

– **Varmia Musica Akademia** – warsztaty muzyczne poświęcone historycznym interpretacjom dzieł dawnych mistrzów organizowane od 2005 r. Kursy skierowane są przede wszystkim do studentów, uczniów oraz zawodowych muzyków, chcących poszerzyć swoją wiedzę w dziedzinie wykonawstwa historycznie poinformowanego;

– **Dni Lidzbarka Warmińskiego**,

– **Półmaraton Ślimaka i Nocny Bieg Mikołaja Kopernika** – 1-3 maja,

– **Piknik Rodzinny z okazji rozpoczęcia wakacji,**

– **Wigilia Miejska**,

– **Tydzień Cittaslow** – przełom września i października,

– **Widowisko Noc Kupały,**

– **Piknik Niepodległościowy oraz Bieg Niepodległości,**

– **Orszak Trzech Króli,**

– **Miejski Dzień Seniora,**

– **Targi Sztuki i Rzemiosła,**

– **Regionalne Zawody Jeździeckie pod Patronatem Burmistrza Miasta Jacka Wiśniowskiego,**

– **Memoriał Bieg im. Tadeusza Brzostka,**

– **Piknik Napoleoński,**

– **Warmiński Koncert Chopinowski pod Patronatem Burmistrza Miasta Jacka Wiśniowskiego,**

– **Jarmark Wielkanocny,**

– **Gala Sportu Lidzbarka Warmińskiego.**

Miejscem gdzie odbywa się część imprez jest **amfiteatr.** Został wybudowany on z okazji obchodu 1000-lecia państwowości polskiej w 1966 r. Obiekt umiejscowiony jest w bezpośrednim sąsiedztwie Zamku Biskupów Warmińskich na terenie przyległym do ul. Krzywej i rzeki Symsarny. Amfiteatr spełnia istotną rolę w rozwoju kultury w Lidzbarku Warmińskim. Organizowane są tu różnorodne imprezy lokalne, regionalne jak również o zasięgu krajowym jak np.: „Lidzbarskie Wieczory Humoru i Satyry" transmitowane przez telewizję krajową. Z uwagi na duże znaczenie amfiteatru dla miejscowego społeczeństwa oraz jego obecny stan techniczny. Obiekt jest zlokalizowany w strefie ochrony konserwatorskiej i wymaga spełnienia wytycznych konserwatorskich.

- **TURYSTYKA**

Turystyka jest ważną dziedziną dla lokalnego rozwoju gospodarczego Lidzbarka Warmińskiego. Jest czynnikiem aktywizacji ekonomicznej, a dla mieszkańców uzupełniającym źródłem dochodu. Ze względu na walory przyrodniczo-krajobrazowe oraz kulturowe gmina posiada dogodne warunki dla rozwoju turystyki. Rozwój wielofunkcyjnej, całorocznej infrastruktury sportowo-rekreacyjnej pozwoli na zwiększenie atrakcyjności oferty turystycznej i rekreacyjnej zarówno Miasta Lidzbark Warmiński, jak i całego regionu. Lidzbark Warmiński nazywany bywa Miastem Mężów Znakomitych z racji lokalizacji tu siedziby Biskupów Warmińskich i ich działalności. Przebywali tu między innymi Mikołaj Kopernik, Książę Poetów Polskich Ignacy Krasicki, poeta polsko-łaciński i dyplomata Jan Dantyszek, historyk Marcin Kromer, sztandarowa postać kontrreformacji Stanisław Hozjusz, mecenas sztuki i fundator wielu kościołów Adam Stanisław Grabowski, który po raz pierwszy wydał drukiem znalezioną w lidzbarskiej rezydencji Kronikę Galla Anonima. Na dworze biskupim, dzięki ich mecenatowi działali różni artyści, kapele dworskie, a nawet teatr dworski. W 1807 r. pod miastem rozegrała się jedna z największych bitew napoleońskich, upamiętnioną napisem na łuku Triumfalnym w Paryżu.

W mieście funkcjonuje jeden Centrum Informacji Turystycznej przy ul. Kopernika 2A.

Przez miasto przebiegają szlaki turystyczne sprzyjające indywidualnej turystyce pieszej, rowerowej i wodnej. W Lidzbarku Warmińskim są wyznaczone dwa szlaki turystyczne:
– Kopernikowski – pieszo-rowerowy (czerwony) i samochodowy,
– Szlak Zamków Gotyckich. Szlak Kopernikowski – prowadzący z Olsztyna do Elbląga przebiega przez tereny historycznej Warmii. Jest to najdłuższy szlak w województwie warmińsko-mazurskim. Biegnąca przez Lidzbark Warmiński część Szlaku Kopernikowskiego omija centrum miasta. Szlak prowadzi ul. Wiejską, Olsztyńską przez Górę Krzyżową a następnie ulica Ornecką w kierunku wsi Runowo. Szlak Zamków Gotyckich prowadzi przez Warmię, Mazury, Powiśle i Kaszuby. Na szlaku tym znajduje się zamek w Lidzbarku Warmińskim. Szlak pieszy po Lidzbarku Warmińskim to 10 km trasa mająca swój początek na dworcu autobusowym. Szlak prowadzi poprzez cerkiew prawosławną, Wysoką Bramę, gotycki kościół pw. Świętych Apostołów Piotra i Pawła, zamek biskupów warmińskich do parku nad Symsarną.

Na terenie miasta atrakcją są także przystanie kajakowe:
– Przystań kajakowa (przy ul. Kopernika) na rzece Łyna w Lidzbarku Warmińskim, przy ulicy Kopernika, zlokalizowana w centrum miasta, w okolicy znajdują się liczne zabytki zachęcające kajakarzy do zatrzymania się w mieście na dłużej. Wyposażona w drewnianą altanę, pomost pływający z trapem dojściowym, relingi do uwiązania kajaków, parking na trzy miejsca postojowe, ciąg pieszy do nabrzeża, trawnik, kosze na śmieci, toalety.
– Przystań kajakowa na rzece Łyna w Lidzbarku Warmińskim, przy ulicy Przystaniowej, zlokalizowana na peryferiach miasta, w odległości około 1 km od centrum, od wschodu graniczy z kładką łącząca obydwa brzegi rzeki. Znajdziemy tu trzy drewniane altany, plac biwakowy, pomost pływający z trapem dojściowym, stojaki na kajaki, parking na sześć miejsc postojowych, toalety,

drewniany ciąg pieszy od parkingu do trapu oraz od altan do nabrzeża, miejsce wyznaczone na ognisko, kosze na śmieci. Miejsce jest oświetlone.
– Przystań kajakowa na rzece Łyniew Lidzbarku Warmińskim, przy Hotelu Krasickim, zlokalizowana w centrum miasta w niewielkiej odległości od najcenniejszych zabytków architektury Lidzbarka Warmińskiego, Przystań wyposażona jest w pomost do cumowania kajaków oraz innego sprzętu pływającego.

Trasy rowerowe – miasto Lidzbark Warmiński znajduje się na szklaku trasy rowerowej Tysiąca Jezior Północnych. Trasa ta na teren Polski z zachodu Europy wprowadzona jest w Choszcznie wiąże Pojezierze Pomorskie z Pojezierzem Mazurskim, na które wkracza po przekroczeniu Pojezierza Chełmińsko-Dobrzyńskiego i Iławskiego. Na obszarze województwa Warmińsko Mazurskiego trasa ta prowadzona jest przez Iławę, Ostródę, Olsztyn, Lidzbark Warmiński, Kętrzyn, Węgorzewo, Gołdap w kierunku Litwy i Białorusi.

Przez teren miasta przebiega Wschodni Szlak Rowerowy Green Velo. Jest to niebieski szlak rowerowy liczący ok. 30 km. Trasa prowadzi z Lidzbarka Warmińskiego do sanktuarium w Stoczku Klasztornym i z powrotem.

Dużą atrakcją przyciągającą turystów są **Termy Warmińskie**. Jest to wspólne przedsięwzięcie powiatu lidzbarskiego i gminy miejskiej Lidzbark Warmiński. Realizacja inwestycji pozwoli na wykorzystanie potencjału historycznego, kulturowego i przyrodniczego. Podjęte w związku z tym działania mają na celu poprawę i rozwój całorocznej infrastruktury rekreacyjnej, a tym samym rozwój turystyki zarówno w Gminie Miejskiej Lidzbark Warmiński, jak i w powiecie lidzbarskim. „Termy Warmińskie" to kompleks basenowo - wypoczynkowy, wykorzystujący wody termalne, wraz z całoroczną wielofunkcyjną infrastrukturą rekreacyjną, zostały zaprojektowane z wykorzystaniem naturalnego ukształtowania terenu działki, jej spadków i walorów widokowych.

Unikatową atrakcją jest **Hotel Krasicki**, znajdujący się w pałacu Biskupa Grabowskiego w sąsiedztwie gotyckiego zamku. W hotelu odbywają się liczne imprezy kulturalne.

5.5. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony

Zgodnie z art. 7 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. formami ochrony zabytków są:
– wpis do rejestru zabytków;
– wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa;
– uznanie za pomnik historii;
– utworzenie parku kulturowego;
– ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Na obszarze Miasta Lidzbarka Warmińskiego funkcjonują trzy z ww. form, jest to wpis do rejestru zabytków, utworzenia parku kulturowego oraz ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

5.5.1. Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków

Na terenie Miasta Lidzbarka Warmińskiego znajduje się znajduje się 77 zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków, w tym 1 stanowisko archeologiczne (Tabela nr 1.) Są to jedne z najcenniejszych elementów krajobrazu kulturowego na terenie miasta. Obiekty te objęte są wszelkimi rygorami prawnymi wynikającymi z treści odpowiednich aktów prawnych, w tym przede wszystkim – rygorami ochrony konserwatorskiej wynikającymi z przepisów ustawy ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Wszelkie działania podejmowane przy tego typu obiektach wymagają pisemnego pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Tabela nr 1. Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków z terenu Miasta Lidzbarka Warmińskiego

LP.	ULICA	NUMER	OBIEKT	NR REJESTRU	DATA WPISU	DECYZJA
1			układ urbanistyczny (50 - 200 m. od murów miejskich)	A-443	1957-12-17	L.355
2			bastion zamkowy	A-917	1968-05-18	
3			kościół par. z wyposażeniem wnętrza, dzwonnicą, figurą mb na kolumnie i starymi zab. parafialnymi i rzeźbami na plebanii	A-53	1949-09-16	
4	? (Pilnik?)		kaplica	A-740	1967-12-12	
5	Bartoszycka	1	kaplica św. Katarzyny	A-440	1957-12-17	L.361
6	ul. Dębowa, Hoża, Plac Kościelny, Powstańców Warszawy, Wysokiej Bramy		mury obronne	A-450	1957-12-17	L.356
7	Hoża	9	baszta, ob. budynek mieszkalno-usługowy wraz z otoczeniem 100 m	A-446	1957-12-17	L.366, zmiana decyzji
8	Hoża	9 a	dom	A-436	1957-12-17	L.367, zmiana decyzji
9	Hoża	9 b	dom	A-435	1957-12-17	L.368
10	Hoża	9 c	dom	A-1199	1973-10-04	zm.dec:IZ AR(jd)-4100/5-147/06
11	Hoża	11 a	dom	A-439	1957-12-17	L.365
12	Hoża	13 a	dom	A-434	1957-12-17	L.369
13	Hoża	13b	dom	A-443	1957-12-17	
14	Hoża	17	dom	A-442	1957-12-17	L.364
15	Kajki	2	dom	A-443	1957-12-17	
16	Kajki	3	dom	A-443	1957-12-17	
17	Kajki	5	dom	A-443	1957-12-17	

18	Kajki	7	dom	A-443	1957-12-17	
19	Kajki	9	dom	A-443	1957-12-17	
20	Kajki	10	dom	A-443	1957-12-17	
21	Kajki	11	dom	A-443	1957-12-17	
22	Kajki	13	dom	A-443	1957-12-17	
23	Kajki	14	dom	A-443	1957-12-17	
24	Kasprowicza	10	dom	A-4103	1999-02-22	soz-izn-5340/34/99
25	Klasztorna	2	dom	A-443	1957-12-17	
26	Kopernika	5	dom	A-918	1968-05-19	
27	Kopernika	18	dom	A-447	1957-12-17	L.378
28	Kopernika	23	kamienica wraz z otoczeniem	A-4534	2009-10-05	IZAR(ms/MP)-414/5-117(1)/09
29	Kopernika	25	willa wraz z otoczeniem w postaci dz. nr 21, 22	A-4662	2018-12-04	
30	Kopernika		cmentarz komunalny	A-4747	2024-10-10	
31	Krasickiego	2	letni pałacyk "oranżeria" (z parkiem)	A-448	1957-12-17	L.360
32	Lipowa	25	dom	A-4001	1997-08-11	
33	Mickiewicza	9	dom	A-451	1957-12-18	L.394
34	Mickiewicza	11	dom	A-453	1957-12-18	L.392
35	Mickiewicza	13	dom	A-452	1957-12-18	L.393
36	Mickiewicza	15	dom	A-4081	1998-09-11	
37	Plac Konstytucji 3 Maja	2	budynek mieszkalno-handlowy wraz z działką 76/37 obr. 7	A-4246	2003-02-26	SOZ-644-IZN-5340-30/2003
38	Plac Konstytucji 3 Maja	6	dom	A-4051	1998-03-26	
39	Plac Konstytucji 3 Maja	8	dom	A-4076	1998-09-03	
40	Plac Konstytucji 3 Maja	14	dom	A-4080	1998-09-10	
41	Plac Kościelny	2	klasztor	A-445	1957-12-17	L.363
42	Plac Kościelny	3	wikarówka	A-449	1957-12-17	
43	Plac Młyński	5	młyn (kaszarnia), ob. budynek nieużytkowany wraz otoczeniem dz. nr 43 obr. 5	A-4414	2006-05-25	IZAR(JD)-4100/5-53/06
44	Plac Wolności	3	dom	A-438	1957-12-17	
45	Plac Zamkowy		zamek z fosą, barokowym pałacem na podzamczu, 2 skrzydłami zabudowań gospodarczych i figurą św. Katarzyny	A-99	1953-06-24	
46	Przedzamcze		baszta na przedzamczu wraz z otoczeniem 100 m	a-1137	1968-09-01	
47	Ratuszowa	1	dom	A-437	1957-12-17	

48	Ratuszowa	2	dom	A-4072	1998-07-07	
49	Reja	2	budynek mieszkalno-gospodarczy (nr ewid.155,4)	A-4462	2007-04-02	IZAR(JD)-4100/5-13/07
50	Reja	2,4,6	zespół trzech budynków (kamienic) wraz z najbliższym otoczeniem	A-4464	2007-04-26	IZAR(jd)-4100/5-25/07
51	Szwoleżerów		wieża ciśnień kolejowa	A-3889	1996-05-07	L.dz.PSOZ-IZN-5340/76/96
52	w ciągu ul. Kopernika i Reja		most drogowy	A-4261	2003-10-27	SOZ-4328-IZN-5340-207/2003
53	Wiejska - Nowy Dwór		kościół św. krzyża z urządzeniem wnętrza, 2 kaplicami i bramą	A-84	1950-06-28	
54	Wysokiej Bramy		kościół ewangelicki (ob. cerkiew prawosławna)	A-444	1957-12-17	L.357
55	Wysokiej Bramy		brama miejska "wysoka"	A-441	1957-12-17	L.359
56	Wysokiej Bramy	3	dom	A-462	1957-12-18	
57	Wysokiej Bramy	4	kamienica	A-443	1957-12-17	
58	Wysokiej Bramy	5	kamienica	A-461	1957-12-18	L.381
59	Wysokiej Bramy	7	kamienica	A-460	1957-12-17	L.382
60	Wysokiej Bramy	8	kamienica	A-443	1957-12-17	
61	Wysokiej Bramy	9	kamienica	A-459	1957-12-18	L.383
62	Wysokiej Bramy	10	kamienica	A-443	1957-12-17	
63	Wysokiej Bramy	11	kamienica	A-458	1957-12-18	L.384
64	Wysokiej Bramy	12	kamienica	A-443	1957-12-17	
65	Wysokiej Bramy	13	kamienica	A-457	1957-12-18	L.385
66	Wysokiej Bramy	14	kamienica	A-443	1957-12-17	
67	Wysokiej Bramy	15	kamienica	A-456	1957-12-18	L.386
68	Wysokiej Bramy	16	kamienica	A-443	1957-12-17	
69	Wysokiej Bramy	17	dom	A-455	1957-12-18	L.387
70	Wysokiej Bramy	18	kamienica	A-443	1957-12-17	
71	Wysokiej Bramy	19	kamienica	A-454	1957-12-18	L.388
72	Wysokiej Bramy	20	kamienica	A-443	1957-12-17	
73	Wysokiej Bramy	21	kamienica	A-463	1957-12-18	L.389
74	Wyszyńskiego	3	kamienica	A-462	1957-12-17	L.379
75	Wyszyńskiego	5	dom	A-443	1957-12-17	
76	Wyszyńskiego	7	dom	A-443	1957-12-17	
STANOWISKO ARCHEOLOGICZNE						
77	Obszar AZP 16-62/61, 62, nr stanowiska w miejscowości st. XIX, XX w.		nawarstwienia kulturowe starego miasta wraz z zamkiem biskupów warmińskich	C-156	1992-06-29	PSOZ-IZA-5350-40/92

5.5.2. Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków

Zabytki ruchome to przede wszystkim obiekty wchodzące w skład wyposażenia kościołów i kaplic. Zasoby sztuki sakralnej obejmują wszystkie kategorie zabytków: malarstwo, rzeźbę oraz rzemiosło artystyczne z całym jego zróżnicowaniem (złotnictwo, sprzęty stolarskie, tkaniny, szkło, witrażownictwo, ludwisarstwo). Zabytki ruchome to również elementy wystroju budowli, posiadające cechy indywidualnych wytworów artystycznych lub rzemieślniczych. Należą do nich m.in.: rzeźby, płaskorzeźby, polichromie naścienne lub stropowe, mozaiki, sztukaterie i różnego rodzaju detal architektoniczny. Za zabytki ruchome uznaje się także obiekty małej architektury, wykazujące wysoki poziom warsztatu artystycznego lub rzemieślniczego, dokumentujący historyczne trendy, np.: rzeźby ogrodowe, pomniki, obeliski, słupy, krzyże i kapliczki przydrożne, nagrobki.

Najcenniejsze zabytki ruchome z terenu Miasta Lidzbarka Warmińskiego wpisane zostały do rejestru zabytków ruchomych. Stanowią one wyposażenie kościołów oraz zabytkowe nagrobki (Tabela nr 2). Ze względów bezpieczeństwa nie publikuje się szczegółowych danych dotyczących tych obiektów. Informacje można uzyskać w Wojewódzkim Urzędzie Ochrony Zabytków w Olsztynie.

Tabela nr 2. Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków na terenie Miasta Lidzbarka Warmińskiego

LP.	MIEJSCE PRZECHOWYWANIA	NR I DATA WPISU PRZEDMIOT OCHRONY	NR I DATA WPISU
1	zamek	kompleks murowanych budynków: gotycki zamek (…) i figura św. Katarzyny na dziedzińcu	1953-06-24
2	kościół	murowany kościół (…) łącznie z wyposażeniem wnętrza oraz dzwonnicą, figurą MB na kolumnie i starymi zabudowaniami parafialnymi oraz rzeźbami (gotycka Pieta) i obrazami (na plebanii)	1949-09-16, nr decyzji L.IV-2-41/49
3	kościół pw. św. Apostołów Piotra i Pawła	10 elementów wyposażenia	nr 379 z 2017-02-06 nr decyzji IZAR.5140.3.12.2015.bf
4	cerkiew prawosławna pw. Świętych Apostołów Piotra i Pawła	1 element wyposażenia	nr 356 z 2015-10-12 nr decyzji IZAR.5140.3.10.2015.ur
5	cerkiew prawosławna pw. Świętych Apostołów Piotra i Pawła	1 element wyposażenia	nr 348 z 2014-07-25 nr decyzji IZAR.5140.3.1.2014.gs

5.5.4. Pomnik historii

Tytuł pomnika historii jest jedną z form ochrony prawnej zabytku nieruchomego lub parku kulturowego o szczególnej wartości dla kultury narodowej. Tytuł nadany zostaje przez Prezydenta RP na wniosek ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa Narodowego. Tryb nadania tytułu określa Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r., art. 15.1 (Dz. U. Nr 162 z 17 września 2003, poz. 1568 z późniejszymi zmianami).

„Lidzbark Warmiński – zamek biskupów warmińskich” został uznany za pomnik historii zarządzeniem Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej dnia 20 kwietnia 2018 r.

Celem ochrony pomnika historii wymienionego jest zachowanie, ze względu na wartości historyczne, artystyczne, naukowe oraz autentyczność substancji dawnej rezydencji biskupów warmińskich związanej z wybitnymi postaciami z historii Polski, jednego z najważniejszych i najlepiej zachowanych dzieł gotyckiej architektury obronno-rezydencjonalnej na ziemiach polskich.

Obszar pomnika historii „Lidzbark Warmiński – zamek biskupów warmińskich” obejmuje zamek i pokrywa się z działką ewidencyjną nr 173/1.

5.5.5. Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wraz z aktami wykonawczymi określa przedmiot, formy i zasady ochrony zabytków i opieki nad nimi. Ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym wraz z aktami prawnymi określa procedurę sporządzania i zakres merytoryczny miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego. Obie te ustawy wraz z ww. aktami dają narzędzie ochrony zabytków – miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego (MPZP). Ustawy te stanowią także podstawę uczestnictwa Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w procedurze sporządzania miejscowych planów.

Ochrona dziedzictwa kulturowego i zabytków w MPZP dotyczy nie tylko konkretnych obiektów i obszarów zabytkowych, lecz także wszelkich aspektów zagospodarowania przestrzennego ustalanego w planie dla całego obszaru opracowania.

Zgodnie z treścią art. 18 i art. 19 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami uwzględnia się m.in. przy sporządzaniu MPZP. W planach w szczególności:

1) uwzględnia się ustalenia krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;
2) określa się rozwiązania niezbędne do zapobiegania zagrożeniom dla zabytków, zapewnienia im ochrony przy realizacji inwestycji oraz przywracania zabytków do jak najlepszego stanu;
3) ustala się przeznaczenie i zasady zagospodarowania terenu uwzględniające opiekę nad zabytkami;
4) uwzględnia się ochronę:
– zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia,
– innych zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków,
– parków kulturowych;
5) uwzględnia się ustalenia gminnego programu opieki nad zabytkami;
6) w zależności od potrzeb, ustala się strefy ochrony konserwatorskiej obejmujące obszary, na których obowiązują określone ustaleniami planu ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków.

Zgodnie z powyższym MPZP Miasta Lidzbark Warmiński jako akty prawa miejscowego stanowią podstawę planowania przestrzennego. Mają one wiążące i nadrzędne znaczenie dla gospodarki nieruchomościami. W obowiązujących MPZP, w sytuacji, gdy na terenie objętym danym planem znajdują się obiekty zabytkowe, odpowiednio definiują zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej. Zapisy te są precyzyjne i stanowią dobry wyznacznik w planowaniu przestrzennym miasta.

W zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej:

a) ustala się zasadę objęcia ochroną obiektów i obszarów prawnie chronionych wpisanych do rejestru zabytków oraz posiadających wartości zabytkowe znajdujących się w ewidencji Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Olsztynie,

b) ochronie podlega kształt i rodzaj pokrycia dachów, artykulacja i sposób opracowania elewacji (w tym stolarki otworowej jako jednego z elementów wystroju elewacji),

c) obowiązuje zakaz dokonywania zmian w budynkach historycznych, mogących doprowadzić do utraty wartości zabytkowej (wyburzania, nadbudowy, zmian kształtu dachów, zmian rodzaju pokrycia dachowego tj. wprowadzania współczesnego rodzaju pokrycia oraz przebudowy obiektów historycznych – w tym zmian w obrębie elewacji, z wyłączeniem prac adaptacyjnych uwzględniających walory zabytkowe obiektów,
d) w doniesieniu do obiektów historycznych ustala się priorytet utrwalania oryginalnej formy elewacji zabytków oraz kolorytu architektury lokalnej,
e) remonty budynków historycznych należy prowadzić na zasadach pozwalających zachować walory zabytkowe elewacji tj. kompozycję elewacji, detal architektoniczny podlegający ekspozycji oraz rodzaj wykończenia elewacji (dot. m.in. termomodernizacji),
f) w odniesieniu do obiektów wpisanych do rejestru zabytków wszelkie prace konserwatorskie i restauratorskie oraz roboty budowlane i działania mogące prowadzić do zmiany ich wyglądu lub mogące naruszać ich ekspozycję wymagają uzyskania pozwolenia WKZ w Olsztynie,
g) w odniesieniu do obiektów ujętych w ewidencji zabytków wszelkie prace konserwatorskie i roboty budowlane należy uzgodnić z WKZ w Olsztynie,
h) ustala się strefę ochrony konserwatorskiej dla stanowisk archeologicznych znajdujących się ewidencji zabytków – wszelkie inwestycje w wyznaczonych obszarach wymagają poprzedzenia archeologicznymi badaniami sondażowymi, na które należy uzyskać pozwolenie Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Olsztynie.

W odniesieniu dla obiektów zabytkowych obowiązują następujące ustalenia:
a) wszelkie działania inwestycyjne w obszarze wpisanym do rejestru zabytków wymagają uzyskania odpowiednich pozwoleń zgodnie z przepisami w sprawie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami,
b) obowiązuje ochrona zachowanej zabytkowej struktury urbanistyczno-architektonicznej, ochrona historycznego układu ulic i placów, historycznych podziałów parcelacyjnych, historycznego sposobu zabudowy działek,
c) obowiązuje ochrona obiektów historycznych – ochronie podlega kształt i rodzaj pokrycia dachów, artykulacja i wykończenie elewacji, w tym stolarki otworowej jako jednego z elementów wykończenia,
d) nową zabudowę należy sytuować uwzględniając historyczną parcelację, głębokości zabudowy oraz pierzeje i linie zabudowy,
e) w przypadku nowej zabudowy obowiązuje zasada dostosowania do istniejących obiektów historycznych pod względem gabarytów, wysokości, formy architektonicznej, kształtu dachu (w tym kierunku kalenicy, spadku połaci dachowych), materiałów budowlanych (dachówka ceramiczna, cegła, kamień, tynki o tradycyjnej fakturze, drewno),
f) w przypadku nowej zabudowy obowiązuje zasada ochrony ekspozycji historycznej zabudowy i poszczególnych budynków historycznych,
g) zakazuje się lokalizacji nośników reklamowych za wyjątkiem szyldów o powierzchni nie większej niż 1m², wykonanych z materiałów historycznie uzasadnionych takich jak: metal, szkło, drewno.

W odniesieniu do obszarów ochrony archeologicznej – planowanie i realizację jakichkolwiek prac budowlanych należy realizować na zasadach określonych w przepisach o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

Strefa ochrony konserwatorskiej „A”:
a) zgodnie z opracowanym studium rewaloryzacji śródmieścia m. Lidzbarka Warmińskiego ustala się strefę ochrony konserwatorskiej „A” obejmującą rejon Starego Miasta,
b) obowiązuje pełna ochrona zachowanej zabytkowej struktury urbanistyczno-architektonicznej, ochrona historycznego układu ulic i placów, historycznych podziałów parcelacyjnych, historycznego sposobu zabudowy działek,

c) obowiązuje pełna ochrona obiektów historycznych – ochronie podlega kształt i rodzaj pokrycia dachów, artykulacja i wykończenie elewacji, w tym stolarki otworowej jako jednego z elementów wykończenia,
d) obowiązuje zakaz dokonywania zmian w budynkach historycznych, mogących doprowadzić do utraty wartości zabytkowej (wyburzania, nadbudowy, zmian kształtu dachów, zmian rodzaju pokrycia dachowego tj. wprowadzania współczesnego rodzaju pokrycia oraz przebudowy obiektów historycznych – w tym zmian w obrębie elewacji, z wyłączeniem prac adaptacyjnych uwzględniających walory zabytkowe obiektów, dokonanych na podstawie wytycznych konserwatorskich oraz zmian wynikających z ustaleń zdobytych na podstawie badań naukowych i konserwatorskich),
e) remonty budynków historycznych należy prowadzić na zasadach pozwalających zachować walory zabytkowe elewacji tj. kompozycję elewacji, detal architektoniczny, rodzaj wykończenia elewacji, historyczny rodzaj materiałów budowlanych (dot. m.in. termomodernizacji),
f) nową zabudowę należy sytuować w oparciu o wyniki wyprzedzających badań archeologicznych, tzn. uwzględniając historyczne podziały na poszczególne parcele. głębokości zabudowy, linie zabudowy,
g) w przypadku nowej zabudowy obowiązuje zasada dostosowania do istniejących obiektów historycznych pod względem gabarytów, wysokości, formy architektonicznej, kształtu dachu (w tym kierunku kalenicy, spadku połaci dachowych), materiałów budowlanych (dachówka ceramiczna, cegła, kamień, tynki o tradycyjnej fakturze, drewno),
h) w przypadku nowej zabudowy obowiązuje zasada ochrony ekspozycji historycznej zabudowy i poszczególnych budynków historycznych,
i) w odniesieniu do zespołu staromiejskiego i poszczególnych obiektów znajdujących się w strefie „A" obowiązują przepisy ustawy o ochronie i opiece nad zabytkami. Wszelkie inwestycje budowlane oraz działania mogące wpłynąć na wygląd zespołu staromiejskiego, jak i poszczególnych obiektów (w tym montaż wszelkiego rodzaju urządzeń technicznych, tablic i reklam) podejmowane na terenie strefy wymagają uzyskania pozwolenia WKZ w Olsztynie.

Strefa ochrony archeologicznej „W":
a) granice strefy ochrony archeologicznej „W" częściowo pokrywają się ze strefą „A" ochrony konserwatorskiej,
b) w obrębie strefy W przedmiotem ochrony pozostają znajdujące się lub mogące się znajdować w jej obrębie nieruchome zabytki archeologiczne,
c) wszelkie prace ziemne oraz podejmowane w piwnicach budynków znajdujących się w obrębie strefy należy prowadzić pod nadzorem archeologicznym lub poprzedzić badaniami archeologicznymi – prace te wymagają uzyskania pozwolenia WKZ w Olsztynie.

Strefa ochrony konserwatorskiej „B":
a) granice strefy ochrony konserwatorskiej „B" obejmuje tereny w centrum miasta oraz przedmieść,
b) w strefie obowiązuje ochrona układu ulic i placów oraz historycznej zabudowy stanowiącej otoczenie obiektów i zespołów wpisanych do rejestru zabytków oraz obiektów, które znajdują się w gminnej ewidencji zabytków,
c) obowiązuje pełna ochrona budynków historycznych – ochronie podlega kształt i rodzaj pokrycia dachów, artykulacja i wykończenie elewacji, w tym stolarki otworowej jako jednego z elementów wykończenia,
d) obowiązuje zakaz dokonywania zmian w budynkach historycznych, mogących doprowadzić do utraty wartości zabytkowej (wyburzania, nadbudowy, zmiany kształtu dachów, zmiany rodzaju pokrycia dachowego, tj. wprowadzania współczesnego pokrycia oraz przebudowy obiektów historycznych – w tym zmian w obrębie elewacji, z wyłączeniem prac adaptacyjnych uwzględniających walory zabytkowe obiektów, dokonanych na podstawie wytycznych

konserwatorskich oraz zmian wynikających z ustaleń zdobytych na podstawie badań naukowych i konserwatorskich),
e) remonty budynków historycznych należy prowadzić na zasadach pozwalających zachować walory zabytkowe elewacji, tj. kompozycję elewacji, detal architektoniczny, rodzaj wykończenia elewacji, historyczny rodzaj materiałów budowlanych (dotyczy m.in. termomodernizacji),
f) w przypadku nowej zabudowy obowiązuje zasada dostosowania do historycznej linii zabudowy oraz do sąsiadujących obiektów historycznych pod względem gabarytów, wysokości, formy architektonicznej, kształtu dachu (w tym kierunku kalenicy, spadku połaci dachowych), materiałów budowlanych (dachówka ceramiczna, cegła, kamień, tynki o tradycyjnej fakturze, drewno),
g) w przypadku nowej zabudowy obowiązuje zasad ochrony ekspozycji historycznej zabudowy i poszczególnych budynków historycznych. Montaż wszelkiego rodzaju urządzeń technicznych, tablic i reklam podejmowane na terenie strefy wymaga uzyskania uzgodnienia z Urzędem Miejskim w Lidzbarku Warmińskim.
h) w odniesieniu do obiektów i obszarów ujętych w ewidencji zabytków wszelkie prace budowlane i konserwatorskie należy uzgodnić z WKZ w Olsztynie,
i) w odniesieniu do obiektów i obszarów wpisanych do rejestru zabytków wszelkie inwestycje budowlane oraz działania mogące prowadzić do zmiany ich wyglądu lub mogące naruszać ich ekspozycję wymagają uzyskania pozwolenia WKZ w Olsztynie.

Ustala się ochronę sylwety miasta, poprzez wprowadzenie strefy ochrony krajobrazu „K" i strefę ochrony ekspozycji „E" – w strefach tych obowiązuje zakaz wprowadzania dominant przestrzennych przesłaniających widok na miasto oraz „konkurujących" z jego historycznymi dominantami takimi jak zamek, kościoły czy wieża ciśnień.

Zasady dotyczące umieszczania nośników reklamowych i innych tablic oraz napisów na obiektach historycznych (wpisanych do rejestru zabytków i znajdujących się w ewidencji zabytków):
a) zakazuje się umieszczania nośników reklamowych i innych tablic oraz napisów na dachach budynków oraz na elewacjach w sposób, który oznacza przysłonięcie detalu architektonicznego, przysłonięcie,
b) należy dostosować formę plastyczną oraz kolorystykę nośników reklamowych i innych tablic oraz napisów do formy i stylistyki całej elewacji budynku,
c) w obrębie jednego obiektu należy stosować jednolite stylistycznie liternictwo, materiały oraz kolorystykę nośników wykonanych z materiałów tradycyjnych tj. szkła, metalu, drewna itp.,
d) umieszczanie na zabytku wpisanym do rejestru nośników reklamowych i innych tablic oraz napisów wymaga uzyskania pozwolenia WKZ w Olsztynie,
e) zasady umieszczania na obiekcie znajdującym się w ewidencji zabytków nośników reklamowych i innych tablic oraz napisów należy uzgodnić z WKZ w Olsztynie.

Na podstawie obowiązujących przepisów obecnie na terenie miasta obowiązuje 17 miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego. Obowiązujące MPZP oraz planowane zmiany dostępne są na stronie: https://rejestrurbanistyczny.gison.pl/lidzbarkwarminskimiasto.

5.6. Zabytki w gminnej ewidencji zabytków

Do obowiązków samorządu lokalnego należy ochrona zabytków, które znajdują się na terenie gminy. Zadania te precyzuje art. 4 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Gminy mają dbać między innymi o: „zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie" oraz zapobiegać „zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków". Do obowiązków nałożonych przez ustawę na gminę należy: „uwzględnienie zadań ochronnych

w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska", czemu ma służyć gminna ewidencja zabytków.

W gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte:

1) zabytki nieruchome wpisane do rejestru,

2) inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków.

Szczegółowe wytyczne na temat opracowania i prowadzenia gminnej ewidencji zabytków zostały określone w Rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U. z 2021 r. poz. 56).

Konsekwencją ujęcia obiektów lub obszarów niewpisanych do rejestru zabytków w gminnej ewidencji zabytków jest obowiązek uzgodnienia z wojewódzkim konserwatorem zabytków planowanych przy nich działań za pośrednictwem właściwego organu gminy lub organu administracji architektoniczno-budowlanej. Uzgodnienia z wojewódzkim konserwatorem zabytków prowadzone są na etapie wydania decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizacje inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego (art. 53. ust. 4 pkt 2, art. 60 ust. 1 ustawy z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym) oraz na etapie wydania decyzji o pozwoleniu na budowę lub rozbiórkę obiektu budowlanego (art. 39 ust. 3 ustawy z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane). Ponadto właściciele lub posiadacze zabytków ujętych w gminnej ewidencji zabytków mają obowiązek zawiadomienia wojewódzkiego konserwatora zabytków o wszelkich zagrożeniach, niekorzystnych zmianach oraz o zmianie stanu prawnego zabytku. Mają też obowiązek uczestniczenia w kosztach badań archeologicznych prowadzonych na swoim terenie.

Zawiadomienie o zamiarze włączenia karty adresowej zabytku, o sporządzeniu nowej karty adresowej zabytku albo o zamiarze wyłączenia karty adresowej zabytku z gminnej ewidencji zabytków umieszcza się na stronie podmiotowej Biuletynu Informacji Publicznej do czasu zamieszczenia informacji odpowiednio o włączeniu karty adresowej zabytku, o włączeniu nowej karty adresowej zabytku do gminnej ewidencji zabytków albo o wyłączeniu karty adresowej zabytku z gminnej ewidencji zabytków. Ponadto Wójt (burmistrz, prezydent miasta) o zamiarze włączenia karty adresowej zabytku do gminnej ewidencji zabytków, o sporządzeniu nowej karty adresowej zabytku albo o zamiarze wyłączenia karty adresowej zabytku z gminnej ewidencji zabytków zawiadamia właściciela lub posiadacza zabytku albo nieruchomości lub rzeczy ruchomej, która przestała być zabytkiem, na co najmniej 14 dni przed planowanym terminem włączenia karty adresowej zabytku do gminnej ewidencji zabytków albo wyłączenia tej karty z gminnej ewidencji zabytków.

Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, zmieniona w 2010 r. istotnie wzmacnia rangę gminnej ewidencji zabytków, poprzez między innymi obowiązek uzgadniania z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków projektów decyzji o ustaleniu o warunków zabudowy i zagospodarowania terenu (WZIZT) oraz projektów budowlanych dotyczących obiektów ujętych między innymi w gminnej ewidencji zabytków.

Zgodnie z art. 21 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami podstawą do sporządzania programów opieki jest gminna ewidencja zabytków.

Gminna ewidencja zabytków Miasta Lidzbark Warmiński (GEZ) została przyjęta Zarządzeniem Nr SE.0050.29.2014.MG Burmistrza Lidzbarka Warmińskiego z dnia 11 marca 2014 r. w sprawie prowadzenia gminnej ewidencji zabytków znajdujących się na terenie Gminy-Miasto Lidzbark Warmiński. W 2019 r. dokonano aktualizacji ewidencji. Ewidencja została opracowana zgodnie z zmianą Rozporządzenia Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 września

2019 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem.

Z ewidencja wykreślono 4 obiekty, co przyjęto następującymi Zarządzeniami:

- Zarządzenie Nr SE.0050.123.2019.MG Burmistrza Lidzbarka Warmińskiego z dnia 4 października 2019 r. w sprawie wykreślenia zabytku położonego przy ul. Spółdzielców 11 i wyłączenia karty adresowej z Gminnej Ewidencji Zabytków;
- Zarządzenie Nr SE.0050.29.2021.MG Burmistrza Lidzbarka Warmińskiego z dnia 11 lutego 2021 r. w sprawie wykreślenia zabytku położonego przy ul. Wiejskiej 86 i wyłączenia karty adresowej z gminnej ewidencji zabytków;
- Zarządzenie Nr SE.0050.81.2021.MG Burmistrza Lidzbarka Warmińskiego z dnia 29 czerwca 2021 r. w sprawie wykreślenia zabytku położonego przy ul. Miodowej 5 i wyłączenia karty adresowej z gminnej ewidencji zabytków;
- Zarządzenie Nr SE.0050.84.2024.WS Burmistrza Lidzbarka Warmińskiego z dnia 8 maja 2024 r. w sprawie wykreślenia zabytku położonego przy ul. Wiejskiej 109 i wyłączenia karty adresowej zabytku z gminnej ewidencji zabytków.

Spis obiektów ujętych w GEZ przedstawia Załącznik nr 1 i Załącznik nr 2 (stanowiska archeologiczne).

W ewidencji zabytków ujęte zostały obiekty o niezatartych cechach zabytkowych. Procesy modernizacji przebiegające ze znacznym nasileniem w ciągu ostatnich dwudziestu lat, w znacznym stopniu szkodzą obiektom architektury dawnej. Niefachowo prowadzone modernizacje i remonty – rozbudowy zmieniające bryłę budynku, wymiana stolarki okiennej i drzwiowej, często powiązana ze zmianą kształtu otworów, zmiany pokrycia dachów – to mankamenty działań prowadzonych bez nadzoru konserwatorskiego. Uszczerbek pod tym względem jest tym większy, iż właśnie charakterystyczne budownictwo stanowi o odrębności kulturowej miasta i terenu. Kolejnym problemem jest wprowadzanie do miasta nowoczesnej zabudowy wielkokubaturowej. Nowa zabudowa w obrębie historycznych zespołów powinna być dostosowana do architektury zabytkowej.

5.6.1. Stanowiska archeologiczne w gminnej ewidencji zabytków

Od końca lat 70. XX w. wdrażany jest program AZP – Archeologiczne Zdjęcie Polski – podział terenu całej Polski na pola, na których prowadzi się archeologiczne badania powierzchniowe. Bardziej szczegółowe badania prowadzone są w formie badań ratowniczych i nadzorów archeologicznych nad pracami inwestycyjnymi. Przebadane stanowiska o znacznej wartości kulturowej wpisane są do rejestru zabytków. Pozostałe znajdują się w ewidencji zabytków archeologicznych. Nie jest to zbiór zamknięty i nie można wykluczyć, iż w wyniku dalszej weryfikacji i prowadzonych prac ziemnych uda się zidentyfikować nowe ślady działalności człowieka. Baza danych AZP stanowi źródło aktualnej wiedzy o terenie i stanowi podstawę kolejnych etapów badawczych: kwerendy archiwalnej w muzeach, instytucjach publicznych i publikacjach, badań powierzchniowych.

Wśród zabytków archeologicznych wyróżnić można dwa typy: ruchome i nieruchome. Zabytki ruchome to wszelkiego rodzaju przedmioty związane z działalnością człowieka w przeszłości, zarówno wytwory pracy ludzkiej, takie jak naczynia, narzędzia, ozdoby, broń itp., jak i tzw. ekofakty – występujące na stanowisku pozostałości organiczne i nieorganiczne pochodzące ze środowiska naturalnego.

Z punktu widzenia ochrony dziedzictwa kulturowego szczególny problem stwarzają nieruchome zabytki archeologiczne, czyli materialne pozostałości dawnego środowiska osadniczego. Ze względu na pełnione dawniej funkcje wyróżnić można ich różne rodzaje: grodziska – pozostałości

grodów, cmentarzyska, pozostałości osad wiejskich, itd. Można je podzielić na zabytki niewidoczne w krajobrazie i widoczne - zabytki o własnej formie krajobrazowej: głównie są to pozostałości dawnych konstrukcji o różnorakim przeznaczeniu, takich jak wały kamienne, ziemne, drewniano-ziemne, pozostałości infrastruktury osadniczej, mostów, dróg, grobli, a także ślady związane z kulturą symboliczną (niematerialną) w postaci pozostałości dawnych miejsc kultu, cmentarzy (nasypy kurhanów), itp. Stanowią one około 10% znanych stanowisk archeologicznych. One też zwykle są przedmiotem zainteresowania zarówno turystów, jak i geografów turystyki oraz służb konserwatorskich. Zabytki archeologiczne o własnej formie krajobrazowej, po odpowiednim zabezpieczeniu i przygotowaniu, mogą stanowić atrakcję turystyczną.

Obszar Miasta Lidzbark Warmiński został rozpoznany stosowaną obecnie metodą powszechnej inwentaryzacji zabytków archeologicznych Polski pod nazwą Archeologiczne Zdjęcie Polski. Na terenie miasta Lidzbark Warmiński znajduje się 21 zewidencjonowanych stanowisk archeologicznych (Załącznik nr 2) ujętych w gminnej ewidencji zabytków archeologicznych. Są to o przede wszystkim relikty i ślady osadnictwa z okresu późnego średniowiecza i czasów nowożytnych oraz jeden kurhan z 400-100 p.n.e. Jedno stanowisko wpisane jest do rejestru zabytków – nawarstwienia kulturowe starego miasta wraz z zamkiem biskupów warmińskich.

Wśród zewidencjonowanych stanowisk jedno stanowisko, tj. kurhan, datowany na 400-100 p.n.e. (kultura kurhanów zach. bałtyjskich) jest stanowiskiem archiwalnym o nieokreślonej, nieustalonej uprzednio lokalizacji. Pozostałe stanowiska mają określoną lokalizację.

Wszystkie stanowiska chronione są poprzez ujęcie ich w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego.

Wszystkie stanowiska wymagają jednak dokładnych badań, które potwierdziłyby występowanie na ich terenie materiału poznawczego. Ewidencja stanowisk archeologicznych nie jest jednak zbiorem zamkniętym i nie można wykluczyć, że w wyniku dalszej weryfikacji lub prowadzonych prac ziemnych uda się zidentyfikować nowe ślady osadnicze.

Stanowiska archeologiczne wpisane do rejestru zabytków objęte są ścisłą ochroną konserwatorską zgodnie z art. 7, ust. 1, Ustawy o ochronie i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. (Dz. U. nr 162, poz. 1568). Dlatego zakazuje się prowadzenia wszelkich robót budowlanych czy przemysłowych na terenie wyżej wymienionych stanowisk. Prace porządkowe prowadzone w obrębie stanowisk archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków wymagają uzgodnienia z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków.

Nie wyklucza się odkrycia w przyszłości kolejnych stanowisk archeologicznych (zwłaszcza w wyniku nowych badań w ramach programu Archeologiczne Zdjęcie Polski), które należy uwzględnić na dalszym etapie procesu planowania przestrzennego, pomimo ich braku w studium.

Ochrona właściwa zabytkom archeologicznym powinna być przypisana również do zabytkowych układów urbanistycznych i ruralistycznych historycznych miast i wsi, nawet jeśli nie zostały one osobno ujęte w ewidencji zabytków archeologicznych. Obszary te z natury rzeczy spełniają kryterium zabytku archeologicznego przewidzianego w art. 6 ust. 1 pkt 3 lit. a ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, tj. pozostałości terenowej historycznego osadnictwa. W tym przypadku z reguły dopuszczone może być zagospodarowanie wynikające z potrzeb zabudowy; obszar ciągłego osadnictwa historycznego podlega bowiem nieustannemu rozwojowi aż do czasów współczesnych i bezzasadne jest hamowanie tego procesu. Natomiast ze względu na zagrożenie dla substancji nawarstwień kulturowych, jakie niesie ze sobą naruszanie struktury gruntu, wszelkie zamierzenia budowlane na obszarze historycznego miasta powinny być objęte obowiązkiem przeprowadzenia niezbędnych badań archeologicznych. Realizacja wszelkich inwestycji na obszarach zidentyfikowanych stanowisk archeologicznych wymaga pozwolenia organu ochrony zabytków oraz zapewnienia badań archeologicznych, w zakresie wyznaczonym przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w – art. 31. ustawy o ochronie zabytków.

Prowadzenie poszukiwań zabytków bez pozwolenia jest przestępstwem ściganym z urzędu – art. 36 ust. 1 pkt. 12 ustawy o ochronie zabytków. Znalazcy przedmiotu, co do którego istnieje przypuszczenie, że jest zabytkiem, jest obowiązany wstrzymać wszelkie roboty mogące uszkodzić lub zniszczyć odkryty przedmiot; zabezpieczyć, przy użyciu dostępnych środków, ten przedmiot i miejsce jego odkrycia; niezwłocznie zawiadomić o tym właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków, a jeśli nie jest to możliwe, właściwego wójta (burmistrza, prezydenta miasta).

Dla wszystkich stanowisk archeologicznych przeznaczonych do trwałego zachowania sugerowanym docelowym przeznaczeniem terenu jest utworzenie obszaru zieleni urządzonej, zwłaszcza niskiej (głównie dla stanowisk archeologicznych o własnej formie terenowej), ewentualnie użytku zielonego (dla stanowisk archeologicznych płaskich). Rozrost systemu korzennego dużych drzew uszkadza bowiem nawarstwienia kulturowe oraz obiekty i ruchome zabytki archeologiczne. W przypadku stanowisk archeologicznych znajdujących się na terenach leśnych, należy sformułować zasady prowadzenia gospodarki leśnej uwzględniające potrzebę ochrony zabytku.

W przypadku, gdy obszar stanowiska archeologicznego o własnej formie terenowej lub wpisanego do rejestru zabytków objęty został miejscowym planem zagospodarowania przestrzennego dopuszczającym zainwestowanie lub zagospodarowanie, należy dążyć do zmiany tego planu, aby wyeliminować lub zminimalizować zagrożenie dla zabytku. Szczególny priorytet należy przyznać stanowiskom archeologicznym o własnej formie terenowej, z obszarów których należy usuwać wszelkie funkcje stwarzające zagrożenie dla substancji zabytku.

W przypadku kolizji z wszystkimi stanowiskami archeologicznymi należy wprowadzić zapisy umożliwiające przeprowadzenie niezbędnych badań archeologicznych zagrożonych zniszczeniem, na które należy uzyskać pozwolenie od wojewódzkiego konserwatora zabytków.

6. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego miasta – analiza SWOT

Analiza SWOT stanowi jedną z najpopularniejszych technik analitycznych, pozwalających na porządkowanie informacji oraz diagnozowanie sytuacji wspólnoty samorządowej w konkretnym aspekcie. Stanowi użyteczną pomoc przy dokonywaniu oceny zasobów i otoczenia danej jednostki samorządu terytorialnego, ułatwia też identyfikację problemów i określenie priorytetów rozwoju. Jej nazwa to skrót od pierwszych liter angielskich słów, stanowiących jednocześnie pola przyporządkowania czynników mogących mieć wpływ na powodzenie planu strategicznego – silne strony, słabe strony, szanse i zagrożenia.

Czynniki rozwoju podzielić można – ze względu na ich pochodzenie – na wewnętrzne, na które społeczność lokalna ma wpływ (silne i słabe strony), oraz na czynniki zewnętrzne – umiejscowione w bliższym i dalszym otoczeniu jednostki (szanse i zagrożenia), na które społeczność lokalna nie ma bezpośredniego wpływu. Jednocześnie czynniki te można podzielić według kryterium charakteru wpływu na społeczność lokalną, dzięki czemu wyróżnić można czynniki: pozytywne, czyli atuty i szanse, oraz negatywne, czyli słabości i zagrożenia.

W Tabeli nr 3 zostały przedstawione silne i słabe strony oraz szanse i zagrożenia dotyczące zasobu zabytkowego, warunków dla realizacji działań w zakresie inicjowania, wspierania, koordynowania badań i prac budowlanych w odniesieniu do nieruchomości zabytkowych, jak również upowszechniania i promowania dziedzictwa materialnego i niematerialnego dla rozwoju Miasta Lidzbarka Warmińskiego.

Tabela nr 3. Analiza SWOT

CZYNNIKI WEWNĘTRZNE I ZEWNĘTRZNE MAJĄCE WPŁYW NA DZIEDZICTWO KULTUROWE MIASTA LIDZBARKA WARMIŃSKIEGO	
SILNE STRONY	**SŁABE STRONY**
• zabytki wysokiej rangi – bogaty i różnorodny zasób zabytków charakterystycznych i wyróżniających region (gotycka budowla Wysoka Brama z fragmentami murów miejskich, oranżeria, zamek, kościół ewangelicki, ob. cerkiew prawosławna pw. Świętych Apostołów Piotra i Pawła, w konstrukcji drewnianej słupowo-ryglowej-szalowanej deskami, barokowy kościół parafialny); • wyjątkowy zespół zamku biskupów warmińskich uznany za pomnik historii; • zachowany w znacznym stopniu historyczny układ urbanistyczny miasta; • przeważająca część zabytkowego dziedzictwa architektury miasta to architektura mieszkalna powstała głownie z XIX w. i XX w. • unikatowa częściowa zabudowa ul. Hożej, w konstrukcji ryglowej (ul. Hoża 9a i 9b); • stanowisko archeologiczne o wysokiej randze wpisane do rejestru zabytków – nawarstwienia kulturowe starego miasta wraz z zamkiem biskupów warmińskich; • bogata historia miasta; • zaktualizowana gminna ewidencja zabytków; • opracowane miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego gminy uwzględniające ochronę dziedzictwa kulturowego oraz wyznaczone strefy ochrony konserwatorskiej; • tereny objęte prawnymi formami ochrony przyrody: Obszary Chronionego Krajobrazu, pomnik przyrody; • aktywna działalność jednostek zajmujących się krzewieniem kultury, w tym Muzeum Warmińskiego, Lidzbarskiego Dom Kultury, Młodzieżowy Dom Kultury im. Ireny Kwinto; • bogata gama imprez o charakterze kulturowym; • regionalne tradycje serowarstwa farmerskiego.	• stan zabezpieczenia niektórych obiektów zabytkowych, postępujący proces ich niszczenia; • niewystarczające środki z budżetu miasta przeznaczane na ochronę zabytków; • stosunkowo niewielka dbałość właścicieli o obiekty wpisane do gminnej ewidencji zabytków; • zły stan techniczny niektórych obiektów zabytkowych; • brak uchwały w sprawie udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków lub znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków; • zbyt mała ilość publikacji popularnonaukowych dotyczących dziedzictwa kulturowego miasta; • przeciążanie zabytków funkcjami: adaptacja poddaszy na mieszkania, parterów na usługi i związane z tym konieczne przekształcenia substancji zabytkowej; • niekontrolowane mnożenie reklam i innych nośników na obiektach i obszarach historycznych.
SZANSE	**ZAGROŻENIA**
• wzrastająca liczba właściwie przeprowadzanych prac remontowo-budowlanych przez prywatnych właścicieli obiektów zabytkowych;	• brak realnych systematycznych zachęt dla prywatnych inwestycji w zabytki; • pogarszający się stan techniczny

• malowniczy krajobraz sprzyjający rozwojowi turystyki i rekreacji; • realizacja polityki Cittaslow; • występowanie obiektów i zespołów zabytkowych mogących zainteresować potencjalnych turystów; • dynamicznie rozwijającą się działalność kulturalna; • modernizacja zabytkowych obiektów na terenie miasta z wykorzystaniem dotacji krajowych i unijnych; • położenie miasta, sprzyjające rozwojowi turystyki; • wspomaganie przedsięwzięć zmierzających do zachowania i kształtowania ładu przestrzennego z utrzymaniem właściwej ekspozycji obiektów zabytkowych i dostosowywaniem nowej zabudowy do wartości historycznych miejsc; • rozwój szlaków turystycznych opartych na dziedzictwie kulturowym; • kreowanie nowych obszarów i produktów turystycznych w oparciu o atrakcyjny sposób zagospodarowania obiektów zabytkowych; • systematyczne opracowywanie aktualizacji dokumentów na poziomie miasta; • rosnąca rola samorządu włączającego się w sferę ochrony dziedzictwa; • wprowadzenie i egzekwowanie polityki ochrony walorów środowiska naturalnego i kształtowania przestrzennego; • możliwość wsparcia finansowego z różnych źródeł, w tym ze środków Unii Europejskiej; • wzrost dotacji na prace z zakresu ochrony i opieki nad zabytkami, w tym na prace konserwatorskie i obiekty ujęte w gminnej ewidencji zabytków.	niektórych obiektów zabytkowych na terenie miasta; • sezonowość turystyki; • bardzo wysokie koszty remontów obiektów zabytkowych; • spadek zainteresowania turystyką lokalną na rzecz preferowania turystyki zagranicznej; • zanik tradycji i tożsamości lokalnej, związany ze zmianą stylu życia; • działania inwestycyjne prowadzone m.in. przez prywatnych właścicieli obiektów, w których interes indywidualny inwestora jest przedkładany nad dobro społeczne, tj. dobro zabytku; • samowola budowlana – wprowadzanie elementów obcych, nowej zabudowy, np. nieprzemyślanej, niezgodnej z historyczną kolorystyką; • niedostosowanie sposobu użytkowania niektórych obiektów zabytkowych do ich charakteru; • odpływ wysoko wykwalifikowanej kadry z terenu miasta, migracja zarobkowa młodszych pokoleń i związane z tym zatracanie więzi z regionem.

7. Założenia programowe oraz zasady oceny realizacji Gminnego programu opieki nad zabytkami

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami określa główne cele GPOnZ, do których należą:

– włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju,

– uwzględnienie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej,

– zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania,

– wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego,
– podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami,
– określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków,
– podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

Niniejszy GPOnZ jest programem kierunkowym, uwzględniającym także założenia ogólnych planów i opracowań strategicznych, dotyczących rozwoju społeczno-gospodarczego Miasta Lidzbarka Warmińskiego. Z drugiej strony ideą nadrzędną GPOnZ jest budowanie tożsamości kulturowej regionu i silnych związków mieszkańców z zamieszkałym przez nich terenem i jego przeszłością.

W GPOnZ wyznaczono cele główne, długoterminowe na podstawie których opracowano trzy działania priorytety wraz z zadaniami, które są kontynuacją działań określonych w Gminnym programu opieki nad zabytkami Miasta Lidzbarka Warmińskiego na lata 2020-2023. Zostały one sformułowane w perspektywie wieloletniej i wykraczają często poza czteroletni okres obowiązywania GPOnZ. Możliwy jest podział realizacji zadań na podokresy w powiązaniu z ustawowym obowiązkiem złożenia po 2 latach przez władze miasta sprawozdania z częściowego wykonania GPOnZ. Wykonanie takiego sprawozdania powinno być poprzedzone oceną poziomu realizacji GPOnZ, która powinna uwzględniać: wykonanie działań, które zostały przyjęte do realizacji w czteroletnim okresie obowiązywania GPOnZ oraz efektywność ich wykonania. Sposób weryfikacji zadań został ujęty w ostatniej kolumnie w Tabeli nr 4.

Główne, długoterminowe cele polityki miasta Lidzbark Warmiński, związane z ochroną zabytków to:

- Planowe i konsekwentne realizowanie zadań samorządowych w zakresie ochrony zabytków.
- Racjonalne wykorzystanie gminnych funduszy na prace ratownicze, konserwatorskie i dokumentacyjne.
- Powiązanie zadań służących ochronie wartości kulturowych ze strategią rozwoju społeczno-gospodarczego oraz polityką przestrzenną miasta.
- Wpieranie projektów związanych z opieką nad zabytkami i zagospodarowaniem obiektów zabytkowych.
- Powstrzymanie degradacji zagrożonych obiektów zabytkowych i obszarów oraz podjęcie działań w celu poprawy stanu ich zachowania.
- Wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego.
- Wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami.
- Realizacja przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.
- Prowadzenie działań informacyjnych, popularyzacyjnych i edukacyjnych związanych z promocją zabytków gminy i walorów krajobrazu kulturowego poprzez opracowanie m.in. katalogów dobrych praktyk dot. nawierzchni, elewacji, stolarek itp. oraz nowej architektury w przestrzeni zabytkowej.

Sposób realizacji i efektywność ww. celów będzie oceniany poprzez następujące wskaźniki:
– poziom wydatków (w zł) budżetu miasta na prace ratownicze, konserwatorskie i dokumentacyjne;
– wartość finansowa wykonanych prac remontowo-konserwatorskich przy zabytkach oraz liczba obiektów poddanych ww. pracom;

– wartość pozyskanych środków finansowych ze źródeł pozabudżetowych przez miasto;
– ilość przeprowadzonych kontroli stanu zachowania obiektów zabytkowych wpisanych do rejestru zabytków, stanowiących własność miasta i pozostałych jednostek;
– zakres współpracy z organizacjami pozarządowymi, forma wsparcia;
– liczba obiektów poddanych pracom zabezpieczającym przed zniszczeniem lub degradacją, wysokość wydatków na te zadanie;
– jak i ile obiektów zostało wyeksponowanych, z kim przy tym współpracowano;
– czy podjęto działania w celu stworzenia miejsca pracy związanego z opieką nad zabytkami, czy zatrudniono kogoś;
– liczba opracowanych i wydanych publikacji, folderów promocyjnych, przewodników, katalogów dobrych praktyk poświęconych problematyce dziedzictwa kulturowego gminy, z kim współpracowano w tym zakresie;
– liczba zorganizowanych konkursów szkolnych, wystaw popularyzujących historię gminy oraz jego zabytki, ich tematyka.

Tabela nr 4. Zadania w ramach wyznaczonych działań

DZIAŁANIA W ZAKRESIE ODNOWY ZABYTKÓW	
ZADANIA	**SPOSÓB WERYFIKACJI**
Pozyskiwanie środków zewnętrznych na odnowę zabytków będących własnością Miasta Lidzbark Warmiński.	czy pozyskano środki, skąd, na jaki cel, z kim współpracowano
Informowanie innych właścicieli obiektów zabytkowych o możliwościach pozyskania środków na odnowę zabytków.	czy i w jakiej formie przekazywano informacje, ile razy, w jakim zakresie
Wykonanie remontu czapy i elewacji zabytkowego średniowiecznego muru przy ul. Hożej w Lidzbarku Warmińskim.	zakres prac, wartość inwestycji, czy pozyskano środki zewnętrzne , skąd
Wykonanie elewacji zabytkowego budynku wielorodzinnego przy ul. Dąbrowskiego 9 w Lidzbarku Warmińskim.	zakres prac, wartość inwestycji, czy pozyskano środki zewnętrzne , skąd
Przeprowadzenie akcji informacyjnej w formie informacji na stronie internetowej urzędu, plakatu lub ulotek mającej na celu uświadomienie mieszkańcom Miasta Lidzbark Warmiński głównej zasady konserwatorskiej związanej z przeprowadzanymi remontami obiektów zabytkowych, tj. wykonywanie ich przy użyciu materiałów historycznie uzasadnionych, z maksymalnym zachowaniem substancji zabytkowej i minimalną w nią ingerencją.	czy przeprowadzono akcję, w jakiej formie, z kim współpracowano, ilość zaplanowanych/ poniesionych środków
Sprawowanie opieki nad dawnymi cmentarzami cywilnymi poprzez systematyczne usuwanie roślinności zielnej oraz samosiewek drzew, oznakowanie obiektów, upowszechnianie wiedzy na ich temat wśród mieszkańców gminy, zwłaszcza dzieci i młodzieży szkolnej. Zwracanie szczególnej uwagi na obowiązek otaczania opieką miejsc grzebalnych, niezależnie od pochodzenia i wyznania osób tam spoczywających.	czy, ile razy i gdzie przeprowadzono prace na cmentarzach, z kim współpracowano, ilość zaplanowanych/poniesionych środków
Oznakowanie wszystkich cmentarzy ujętych w gminnej ewidencji zabytków oraz ustawienie tablic informacyjnych	czy oznakowano cmentarze, które, czy i gdzie umieszczono tablice, wartość

o obiekcie.	poniesionych środków
Opracowanie zasad dotyczących umieszczania szyldów i reklam na obiektach zabytkowych w obszarze zabytkowej części miasta Lidzbark Warmiński w strefie zabytkowego układu urbanistycznego miasta.	czy opracowano zasady dotyczące umieszczania szyldów i reklam na obiektach zabytkowych, czy zasady te były przestrzegane
Utrzymanie obiektów zabytkowych we właściwym stanie technicznym i estetycznym oraz prowadzenie prac remontowo-konserwatorskich przy obiektach zabytkowych, stanowiących własność gminy.	jakie podjęto/zrealizowano/zaplanowano działania, wartość poniesionych/ zaplanowanych środków, przy jakich obiektach
Okresowa aktualizacja Planu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych.	czy Plan był aktualizowany
OKREŚLENIE ZASAD UDOSTĘPNIANIA ZABYTKÓW W CELACH TURYSTYCZNYCH	
ZADANIA	**SPOSÓB WERYFIKACJI**
Ustalenie z właścicielami obiektów zabytkowych zasad udostępniania w celach turystycznych.	czy opracowano/ustalono takie zasady, z kim, w jakiej formie, jakich obiektów dotyczyły
Oznakowanie obiektów udostępnianych w celach turystycznych.	jakie obiekty zostały oznakowane, jak, wartość poniesionych środków
Opracowanie tablic informacyjnych umieszczonych na zewnątrz obiektów, zawierających podstawowe dane historyczne o obiekcie.	
Upowszechniania wśród mieszkańców prowadzących działalność turystyczną i agroturystyczną zasad włączania obiektów historycznych do oferty turystycznej miasta oraz przygotowywania obiektów zabytkowych na cele turystyczne.	czy i jak współpracowano z mieszkańcami, jak często przekazywano informacje, z kim współpracowano, wartość poniesionych środków
EDUKACJA W ZAKRESIE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO	
ZADANIA	**SPOSÓB WERYFIKACJI**
Włączenie tematyki ochrony dóbr kultury do zajęć szkolnych w jednostkach prowadzonych przez miasto.	czy i gdzie włączono tematykę, czego dotyczyła, z kim współpracowano
Publikacja materiałów dotyczących ochrony zabytków i opieki nad zabytkami w prasie lokalnej, w materiałach promocyjnych oraz na stronie internetowej miasta.	gdzie i w jakiej formie publikowano materiały, jak często, czego dotyczyły, z kim współpracowano, wartość poniesionych środków
Wspieranie działalności edukacyjnej skierowanej do młodzieży szkolnej poprzez organizowanie dla niej wystaw, konkursów szkolnych popularyzujących historię miasta oraz jej zabytki itp.	ilość opracowanych konkursów, wystaw, ilość osób biorących udział
Promowanie imprez folklorystycznych, warsztatów, przeglądów, festiwali, lokalnych obrzędów, jako produktów turystycznych stanowiących o tożsamości miasta.	ilość odbytych imprez, ilość wypromowanych imprez, ilość osób uczestniczących

8. Instrumentarium realizacji Gminnego programu opieki nad zabytkami

GPOnZ realizowany będzie poprzez wykonanie wskazanych zadań, na rzecz osiągnięcia przyjętych kierunków działań. Podstawę instrumentarium stanowią obowiązujące przepisy prawa oraz zawarte w nich regulacje. Regulacje te dotyczą instrumentów ekonomiczno-prawnych, społecznych oraz finansów publicznych. Zakłada się, że zadania określone w niniejszym GPOnZ będą wykonywane za pomocą następujących instrumentów:

- **instrumenty prawne**, wynikające z obowiązujących przepisów prawnych:

– wpis do rejestru zabytków,
– decyzje administracyjne z zakresu ochrony i opieki nad zabytkami, np. wojewódzkiego konserwatora zabytków;
– ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami,
– ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym,
– ustawa Prawo budowlane,
– ustawa Prawo ochrony środowiska,
– ustawa o ochronie przyrody,
– ustawa o gospodarce nieruchomościami,
– ustawa o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej,
– ustawa o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu.

- **instrumenty finansowe**:

– dotacje na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy obiektach wpisanych do rejestru zabytków lub ujętych w gminnej ewidencji zabytków,
– korzystanie z programów uwzględniających finansowanie z funduszy europejskich oraz dotacje, subwencje,
– współpraca pomiędzy podmiotami publicznymi a sektorem prywatnym w ramach „Partnerstwa publiczno-prywatnego” (PPP).

- **instrumenty społeczne**:

– prowadzenie działań z zakresu współpracy i współdziałania z właścicielami oraz użytkownikami zabytków (władzami kościelnymi i parafiami, osobami fizycznymi), a także edukacja i informacja odnośnie dziedzictwa kulturowego Miasta Lidzbarka Warmińskiego),
– edukacja kulturowa,
– pozyskanie poparcia społecznego na rzecz ochrony środowiska kulturowego,
– współdziałanie z organizacjami społecznymi.

- **instrumenty koordynacji**:

– realizacja projektów i programów Miasta Lidzbarka Warmińskiego dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego gminy (np. strategia rozwoju gminy, plany rozwoju lokalnego, programy ochrony środowiska przyrodniczego, koncepcje, plany rewitalizacji),
– współpraca z wojewódzkim konserwatorem zabytków,
– współpraca z sąsiednimi samorządami w celu wypracowania wspólnej polityki ochrony środowiska kulturowego i przyrodniczego.

- **instrumenty kontrolne**:

– aktualizacja i weryfikacja gminnej ewidencji zabytków,
– oceny zmian w zagospodarowaniu przestrzennym Miasta Lidzbarka Warmińskiego,
– sporządzanie co dwa lata sprawozdania z realizacji GPOnZ oraz aktualizacja GPOnZ związana z ustawowym czteroletnim okresem obowiązywania,
– monitorowanie stanu zachowania i funkcjonowania środowiska kulturowego,

– prowadzenie stałej obserwacji procesów i zjawisk istotnych z punktu widzenia realizacji GPOnZ.

9. Źródła finansowania Gminnego programu opieki nad zabytkami

Zgodnie z obowiązującą ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, dbałość o zabytek polega między innymi na zapewnieniu warunków do dokumentowania zabytku, popularyzacji wiedzy o nim, prowadzeniu prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych oraz utrzymaniu zabytku i jego otoczenia w jak najlepszym stanie. Finansowanie tych działań jest obowiązkiem nie tylko właściciela zabytku, lecz także każdego podmiotu mającego tytuł prawny do zabytku, a więc trwałych zarządców, użytkowników wieczystych. Dla jednostki samorządu terytorialnego posiadającej tego rodzaju tytuł prawny do obiektu, opieka nad zabytkiem jest zadaniem własnym. Ochrona zabytków i opieka nad nimi, a także wszelkie działania związane ze zmianą ich funkcji w przestrzeni publicznej oraz ich popularyzacją i udostępnianiem społecznym, mogą być finansowane z różnych źródeł w zależności od typu działań.

Niniejszy rozdział wskazuje możliwości w zakresie pozyskiwania dodatkowych środków ze źródeł pozabudżetowych. Ważne jest, by władze gminy z własnej inicjatywy podjęły próbę wygospodarowania w budżecie środków przeznaczonych na realizację zapisów GPOnZ. Tym bardziej, że znaczna część źródeł zewnętrznych wymaga zapewnienia wkładu własnego w finansowanych przez nie projektach. Główny obowiązek związany z opieką, ochroną oraz finansowaniem wszelkich prac konserwatorskich lub robót budowlanych, spoczywa na właścicielach i użytkownikach obiektów zabytkowych.

Źródła zewnętrznego finansowania można podzielić następująco:

- **źródła krajowe**:

– dotacje Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego,
– dotacje wojewódzkiego konserwatora zabytków,
– dotacje wojewódzkie, powiatowe,
– dotacje gminne,
– Fundusz Termomodernizacji i Remontów,
– Wojewódzki Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej,
– Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej (NFOŚiGW),
– fundusze od fundacji,
– Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków,
– Fundusz Kościelny.

- **źródła pozostałe**:

– źródła unijne w ramach funduszy strukturalnych.

9.1. Dotacje

Zgodnie z ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, dotacja może zostać udzielona osobie fizycznej, jednostce samorządu terytorialnego lub innej jednostce organizacyjnej będącej właścicielem bądź posiadaczem zabytku wpisanego do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków. Dotacja udzielana jest na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych, planowanych do przeprowadzenia w roku złożenia wniosku lub następnym, bądź na zasadzie refundacji poniesionych już nakładów przed upływem 3 lat po wykonaniu prac.

Art. 77 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami określa szczegółowo wykaz działań, które mogą podlegać dofinansowaniu. Dotacja na prace konserwatorskie, restauratorskie

i roboty budowlane może obejmować wyłącznie nakłady konieczne poniesione na przeprowadzenie następujących działań:
– sporządzenie ekspertyz technicznych i konserwatorskich,
– przeprowadzenie badań konserwatorskich lub architektonicznych,
– wykonanie dokumentacji konserwatorskiej,
– opracowanie programu prac konserwatorskich i restauratorskich,
– wykonanie projektu budowlanego zgodnie z przepisami Prawa budowlanego,
– sporządzenie projektu odtworzenia kompozycji wnętrz,
– zabezpieczenie, zachowanie i utrwalenie substancji zabytku,
– stabilizację konstrukcyjną części składowych zabytku lub ich odtworzenie w zakresie niezbędnym dla zachowania tego zabytku,
– odnowienie lub uzupełnienie tynków i okładzin architektonicznych albo ich całkowite odtworzenie, z uwzględnieniem charakterystycznej dla tego zabytku kolorystyki,
– odtworzenie zniszczonej przynależności zabytku, jeżeli odtworzenie to nie przekracza 50% oryginalnej substancji tej przynależności,
– odnowienie lub całkowite odtworzenie okien, w tym ościeżnic i okiennic, zewnętrznych odrzwi i drzwi, więźby dachowej, pokrycia dachowego, rynien i rur spustowych,
– modernizację instalacji elektrycznej w zabytkach drewnianych lub w zabytkach, które posiadają oryginalne, wykonane z drewna części składowe i przynależności,
– wykonanie izolacji przeciwwilgociowej,
– uzupełnianie narysów ziemnych dzieł architektury obronnej oraz zabytków archeologicznych nieruchomych o własnych formach krajobrazowych,
– działania zmierzające do wyeksponowania istniejących, oryginalnych elementów zabytkowego układu parku lub ogrodu,
– zakup materiałów konserwatorskich i budowlanych, niezbędnych do wykonania prac i robót przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków,
– zakup i montaż instalacji przeciwwłamaniowej oraz przeciwpożarowej i odgromowej.

Standardowo dotacja udzielana jest w wysokości do 50% nakładów koniecznych na wykonanie powyższych działań. Natomiast wysokość dotacji może zostać zwiększona, nawet do 100% nakładów koniecznych, w wypadku jeżeli:
– zabytek posiada wyjątkową wartość historyczną, artystyczną lub naukową,
– wymaga przeprowadzenia złożonych pod względem, technologicznym prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych,
– stan zachowania zabytku wymaga niezwłocznego podjęcia prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych.

Jednocześnie łączna kwota dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków, udzielonych przez ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, wojewódzkiego konserwatora zabytków bądź organ stanowiący gminy, powiatu lub samorządu województwa, nie może przekraczać wysokości 100% nakładów koniecznych na wykonanie tych prac lub robót.

• **Środki Warmińsko-Mazurskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków** – działając na podstawie przepisów ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz Rozporządzenia Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 16 sierpnia 2017 r. w sprawie dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym

do rejestru zabytków ustala zasady rozpatrywania wniosków oraz udzielania i rozliczania dotacji celowej na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków usytuowanym na terenie województwa warmińsko-mazurskiego, w ramach środków finansowych przyznanych przez Wojewodę Warmińsko-Mazurskiego, pozostających w dyspozycji Warmińsko-Mazurskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

Dotacja może być udzielona na dofinansowanie nakładów koniecznych na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, które zostaną przeprowadzone w roku następującym po roku złożenia wniosku o dotację.

Refundacja może być udzielona na dofinansowanie nakładów koniecznych na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, które zostały przeprowadzone w okresie 3 lat poprzedzających rok złożenia wniosku (tj. lata 2022-2024). Refundacja jest możliwa wyłącznie po wykonaniu wszystkich prac lub robót określonych w pozwoleniu.

- **Dotacje wojewódzkie i powiatowe**

Dofinansowanie prac przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków lub znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków odbywa się na podstawie art. 81 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz na podstawie uchwały Sejmiku Województwa/Powiatu w sprawie trybu i zasad przyznawania dotacji celowej na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy tym zabytku.

Środki z budżetu Województwa Warmińsko-Mazurskiego – zasady udzielania dotacji określa szczegółowo Uchwała Nr XLIV/847/10 Sejmiku Województwa Warmińsko-Mazurskiego z dnia 26 października 2010 r. w sprawie zasad udzielania dotacji z budżetu samorządu województwa na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru. Priorytetowo traktowane są projekty mające na celu zabezpieczenie i utrwalenie substancji zabytku oraz zahamowanie procesów jego destrukcji.

Po uchwaleniu budżetu na dany rok Zarząd Województwa ogłasza otwarty konkurs ofert z co najmniej trzydziestodniowym wyprzedzeniem. Warunkiem przystąpienia do konkursu jest złożenie w terminie wskazanym w ogłoszeniu oferty.

Warmińsko-Mazurski Urząd Wojewódzki przyznaje także środki na ochronę i utrzymanie miejsc cmentarnictwa wojennego.

Środki z budżetu Powiatu Lidzbarskiego – dotacje przyznawane są zgodnie z Uchwałą Nr OR.0710.6.2024 Rady Powiatu Lidzbarskiego z dnia 21 sierpnia 2024 r. w sprawie określenia zasad udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków lub znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków, położonych lub znajdujących się na terenie powiatu lidzbarskiego.

Łączną kwotę dotacji w danym roku budżetowym określa każdorazowo uchwała budżetowa. Wnioski o dotację składa się w terminie do 30 marca roku, w którym dotacja ma być udzielona. Wysokość dotacji jest ustalona odrębnie dla każdego wniosku.

- **Dotacje gminne**

Zgodnie z art. 81 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, ustawą o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz niektórych innych ustaw oraz zgodnie z ustawą z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym dofinansowanie na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków może być udzielone przez organ stanowiący gminy, powiatu lub

samorządu województwa, na zasadach określonych w podjętej przez ten organ uchwale. Dla jednostki samorządu terytorialnego, posiadającej tytuł prawny do obiektu, opieka nad zabytkiem jest ponadto jej zadaniem własnym. Zasady i tryb postępowania o udzielenie dotacji z budżetu gminy na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków określa odpowiednia uchwała podjęta przez radę gminy.

Miasto Lidzbark Warmiński nie posiada uchwały w sprawie dofinansowanie na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków.

9.2. Źródła zewnętrznego finansowania – krajowe

- **Konkurs „Zabytek Zadbany"**

„Zabytek Zadbany" jest corocznym konkursem ogłaszanym przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Nadzór nad konkursem sprawuje Generalny Konserwator Zabytków. Od 2011 r. podmiotem realizującym procedurę konkursową jest Narodowy Instytut Dziedzictwa.

Konkurs skierowany jest do właścicieli, posiadaczy i zarządców zabytkowych obiektów wpisanych do rejestru zabytków. Jego celem jest promocja opieki nad zabytkami i upowszechnianie najlepszych wzorów właściwego utrzymania i zagospodarowania obiektów. Charakter edukacyjny konkursu polega na popularyzacji wiedzy dotyczącej właściwego postępowania z zabytkami architektury podczas ich użytkowania oraz w trakcie przeprowadzanych remontów.

Obiekty można zgłaszać w 6 kategoriach:

1) Utrwalenie wartości zabytkowej obiektu;
2) Rewaloryzacja przestrzeni kulturowej i krajobrazu (w tym założenia dworskie i pałacowe);
3) Adaptacja obiektów zabytkowych;
4) Architektura i budownictwo drewniane;
5) Architektura przemysłowa i budownictwo inżynieryjne;
6) Kategoria specjalna: właściwe użytkowanie i stała opieka nad zabytkiem.

- **Fundusz Termomodernizacji i Remontów**

Celem rządowego programu wsparcia remontów i termomodernizacji jest poprawa stanu technicznego istniejących zasobów mieszkaniowych, ze szczególnym uwzględnieniem ich termomodernizacji. Z programu mogą skorzystać właściciele zasobów mieszkaniowych (gminy, spółdzielnie mieszkaniowe, właściciele mieszkań zakładowych i prywatni właściciele). Jego beneficjentami są także osoby mieszkające w budynkach objętych programem, gdyż poprawia się komfort zamieszkiwania z jednoczesnym zmniejszeniem opłat za energię cieplną.

Program realizowany na podstawie ustawy o wspieraniu termomodernizacji i remontów obejmuje dwa główne moduły – wsparcie przedsięwzięć termomodernizacyjnych i wsparcie przedsięwzięć remontowych. Wprowadza on także dodatkowe wsparcie dla właścicieli budynków mieszkalnych objętych w przeszłości czynszem regulowanym. Wsparcie jest udzielane w postaci tzw. premii, czyli spłaty części kredytu wykorzystanego na realizację przedsięwzięcia. Spłata jest dokonywana ze środków Funduszu Termomodernizacji i Remontów, obsługiwanego przez Bank Gospodarstwa Krajowego i zasilanego ze środków budżetu państwa.

- **Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej (NFOŚiGW)**

Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej (NFOŚiGW) jest głównym źródłem finansowania w Polsce inwestycji proekologicznych. Wraz z wojewódzkimi funduszami ochrony środowiska i gospodarki wodnej NFOŚiGW tworzy system funduszy ekologicznych.

W ramach NFOŚiGW realizowane są projekty termomodernizacji zabytkowych budynków. Remonty termomodernizacyjne przyczynią się do redukcji zużycia energii pierwotnej i końcowej oraz

spowodują obniżenie kosztów zużycia energii elektrycznej i cieplnej. Dodatkowo prace remontowe będą miały również walor konserwatorski, gdyż zostaną przeprowadzone w obiektach zabytkowych, cennych dla kultury narodowej.

- **Program Kultura – Interwencje**

Organizatorem Programu Kultura – Interwencje jest Narodowe Centrum Kultury. Celem strategicznym Programu jest tworzenie warunków dla wzmacniania tożsamości i uczestnictwa w kulturze na poziomie regionalnym, lokalnym i krajowym poprzez finansowe wsparcie realizacji projektów upowszechniających dorobek kultury i zwiększających obecność kultury w życiu społecznym.

Koncepcja programu została oparta na założeniu, że uczestnictwo w kulturze sprzyja podnoszeniu kompetencji społeczeństwa, tworzeniu warunków do rozwijania aktywności twórczej i przygotowaniu obywateli do aktywnego udziału w różnych formach życia społecznego. O wsparcie w ramach programu Kultura – Interwencje mogą ubiegać się zarówno samorządowe instytucje kultury (z wyłączeniem instytucji współprowadzonych przez Ministra oraz jednostki samorządu terytorialnego), jak i organizacje pozarządowe.

- **Finansowanie z fundacji**

Kolejną możliwością pozyskiwania funduszy zewnętrznych jest finansowanie pochodzące z fundacji. Można tu wymienić np. fundacje bankowe, Fundację LOTTO Milion Marzeń, Fundację Polska Miedź – KGHM, Fundację PGNiG, Fundację Orange.

- **Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków**

Dnia 1 stycznia 2018 r. weszły w życie przepisy ustawy z dnia 22 czerwca 2017 r. o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, tworzące Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków jako państwowy fundusz celowy. To jest pierwsze pozabudżetowe źródło ich finansowania. Fundusz początkowo zasilony zostanie z kar administracyjnych oraz nawiązek orzekanych przez sądy za przestępstwa popełniane przeciwko zabytkom. Nowelizacja zakłada wprowadzenie administracyjnych kar pieniężnych w miejsce grzywien wyznaczanych wskutek postępowań w sprawach o wykroczenia. Grzywny, które były zasądzane przez sądy, były rażąco niskie. Niektórym opłacało się więc niszczyć zabytek, a grzywnę wpisać, np. w koszty inwestycyjne. Kary administracyjne są nakładane przez wojewódzkich konserwatorów od 1 stycznia 2018 r.

Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków pozwoli na szybkie dofinansowanie zabytków uszkodzonych, np. wskutek katastrof, jak powodzie czy pożary. Dodatkowe pieniądze pozwolą na pilne ratowanie zabytków, czyli naprawę uszkodzonego dachu, rynien czy powybijanych okien. Środkami Funduszu będzie dysponował Generalny Konserwator Zabytków, działający w imieniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

- **Fundusz dopłat z Banku Gospodarstwa Krajowego w Warszawie**

Celem rządowego programu bezzwrotnego finansowego wsparcia budownictwa jest zwiększenie zasobu lokali mieszkalnych oraz lokali i pomieszczeń z zakresu pomocy społecznej, służących zaspokajaniu potrzeb osób o niskich i przeciętnych dochodach.

- **Fundusz Kościelny**

Fundusz Kościelny został powołany na mocy art. 8 ustawy z dnia 20 marca 1950 r. o przejęciu przez Państwo dóbr martwej ręki, poręczeniu proboszczom posiadania gospodarstw rolnych i utworzeniu Funduszu Kościelnego (Dz. U. Nr 9, poz. 87 z późn. zm.) jako forma rekompensaty dla kościołów za przejęte przez Państwo nieruchomości ziemskie.

Kościelne osoby prawne mogą ubiegać się o przyznanie dotacji z Funduszu Kościelnego na konserwację i remonty obiektów sakralnych i kościelnych o wartości zabytkowej w znaczeniu nadanym przez aktualne ustawodawstwo.

Szczegółowe informacje dotyczące zasad postępowania przy udzielaniu dotacji z Funduszu Kościelnego ogłasza Minister Spraw Wewnętrznych i Administracji na stronie internetowej Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji, zwanego dalej „MSWiA", oraz w BIP MSWiA

9.2.1. Programy operacyjne Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego

Jednym z najważniejszych źródeł finansowania zadań związanych z ochroną i opieką zabytków są środki budżetu państwa będące w dyspozycji Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, który corocznie ogłasza stosowne konkursy.

Programy operacyjne Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego:

- **Programy Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Ochrona Zabytków**

Strategicznym celem programu jest zachowanie materialnego dziedzictwa kulturowego, realizowane poprzez konserwację i rewaloryzację zabytków nieruchomych i ruchomych oraz ich udostępnianie na cele publiczne.

W ramach Programu można ubiegać się o dofinansowanie następujących rodzajów zadań:

1) prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków planowanych do przeprowadzenia w roku udzielenia dofinansowania;

2) prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków planowanych do przeprowadzenia w roku udzielenia dofinansowania dla zabytków wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO oraz uznanych za Pomnik Historii (dotyczy wpisów indywidualnych oraz obszarowych);

3) prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków przeprowadzonych w okresie trzech lat poprzedzających rok złożenia wniosku (po wykonaniu wszystkich prac lub robót określonych w pozwoleniu wydanym przez wojewódzkiego konserwatora zabytków);

4) prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków przeprowadzonych w okresie trzech lat poprzedzających rok złożenia wniosku (po wykonaniu wszystkich prac lub robót określonych w pozwoleniu wydanym przez wojewódzkiego konserwatora zabytków) dla zabytków wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO oraz uznanych za Pomnik Historii (dotyczy wpisów indywidualnych oraz obszarowych).

Do programu nie kwalifikują się zadania, które są współfinansowane ze środków europejskich.

O dofinansowanie w ramach programu mogą ubiegać się podmioty prawa polskiego, osoby fizyczne, jednostki samorządu terytorialnego lub inne jednostki organizacyjne, będące właścicielem lub posiadaczem zabytku wpisanego do rejestru albo posiadające taki zabytek w trwałym zarządzie.

- **Program „Infrastruktura kultury"**

Celem programu jest poprawa warunków funkcjonowania instytucji i obiektów kultury. Przedmiotem dofinansowania mogą być modernizacje i remonty obiektów przeznaczonych na działalność kulturalną i edukacyjną, w zakresie kultury oraz przygotowanie dokumentacji technicznej do inwestycji.

- **Dotacje Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego na badania archeologiczne**

Celem programu jest ochrona dziedzictwa archeologicznego poprzez wspieranie kluczowych dla tego obszaru zadań, obejmujących niedestrukcyjne rozpoznanie i dokumentację zasobów dziedzictwa archeologicznego oraz opracowanie i publikację wyników przeprowadzonych badań archeologicznych.

W ramach programu można ubiegać się o dofinansowanie następujących rodzajów zadań służących ochronie dziedzictwa archeologicznego na terenie Rzeczypospolitej Polskiej, realizowanych zgodnie z obowiązującymi przepisami w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami:
1) niedestrukcyjne rozpoznanie i dokumentacja zasobów dziedzictwa archeologicznego z wykorzystaniem metod tradycyjnych i nowoczesnych, m.in. badań powierzchniowych, prospekcji podwodnej, badań geofizycznych, prospekcji lotniczej, skaningu laserowego;
2) opracowanie, wraz z obowiązkową publikacją książkową, wyników przeprowadzonych badań archeologicznych, w tym analiza i konserwacja pozyskanych w ramach tych badań zabytków.

9.3. Źródła zewnętrznego finansowania – pozostałe

Poza podstawowymi źródłami finansowania jakimi są środki publiczne pochodzące z budżetu państwa oraz budżetów samorządów, finansowanie ochrony zabytków może odbywać się również przy znaczącym udziale funduszy pochodzących z Unii Europejskiej.

- **Program Fundusze Europejskie dla Warmii i Mazur 2021-2027 (FEWiM 2021-2027)**

Polityka wsparcia finansowego inwestycji i działalności związanych z dziedzictwem kulturowym jest także zawarta w narzędziu realizacyjnym Strategii – w programie regionalnym Fundusze Europejskie dla Warmii i Mazur 2021-2027.

W FEWiM 2021-2027 wskazano obszary, zwane priorytetami, w których przeprowadzona zostanie interwencja służąca transformacji regionu. Jednym z priorytetów jest „Turystyka i kultura", a w nim zawarty jest cel szczegółowy: „Wzmacnianie roli kultury i zrównoważonej turystyki w rozwoju gospodarczym, włączeniu społecznym i innowacjach społecznych". Niezbędne działania związane z dziedzictwem kulturowym to m.in. działania ratunkowe przeprowadzane w celu poprawy stanu zabytków.

Interwencja zostanie ukierunkowana na działania, takie jak:

- przeciwdziałanie procesowi degradacji obiektów dziedzictwa kulturowego (m.in.: digitalizacja, działania ratunkowe, udostępnianie), adaptację obiektów zabytkowych na cele turystyczne i edukacyjne,
- ochrona i udostępnianie zabytków ruchomych oraz muzealiów i zbiorów audiowizualnych (w tym filmowych) także poprzez proces digitalizacji (jako element projektu inwestycyjnego w obiekcie o charakterze muzealnym),
- tworzenie i rozwój turystycznych szlaków tematycznych w oparciu o dziedzictwo regionu,
- inwestycje w infrastrukturę służącą zachowaniu i popularyzacji dziedzictwa,
- ułatwienie dostępu do zabytków, instytucji kultury oraz infrastruktury turystycznej, w tym dostosowanie ww. obiektów do potrzeb osób z niepełnosprawnościami.

W priorytecie „Rozwój obszarów miejskich" zaplanowano wsparcie finansowe działań rewitalizacyjnych w miastach (Cel szczegółowy „Wspieranie zintegrowanego i sprzyjającego włączeniu społecznemu rozwoju społecznego, gospodarczego i środowiskowego, kultury, dziedzictwa naturalnego, zrównoważonej turystyki i bezpieczeństwa na obszarach miejskich"). Inteligentna kontynuacja rewitalizacji obszarów zdegradowanych, w szczególności w małych i średnich miastach, prowadzona będzie w sposób kompleksowy poprzez zintegrowane działania w celu przeciwdziałania degradacji obszarów miejskich z zaangażowaniem lokalnych społeczności.

Z priorytetu „Gospodarka" wsparcie mogą otrzymać przedsiębiorstwa prowadzące działalność w obiektach zabytkowych w ramach odtwarzania dziedzictwa gospodarczego lub podnoszenia konkurencyjności (np. obiekty noclegowe w zabytkach).

- **Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko (FEnIKS)**

Program Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko (inaczej FEnIKS) na lata 2021-2027 to następca Programu Operacyjnego Infrastruktura i Środowisko (PO IiŚ). Budżet wynosi ponad 25 miliardów euro (w formie dotacji, instrumentów finansowych i instrumentów łączących finansowanie zwrotne oraz dotacyjne) i będzie przeznaczony na kluczowe projekty środowiskowe, energetyczne oraz transportowe, a także na wsparcie w obszarze kultury i ochrony zdrowia.

Głównym celem Programu jest poprawa warunków rozwoju kraju poprzez budowę infrastruktury technicznej i społecznej zgodnie z założeniami rozwoju zrównoważonego, w tym poprzez m.in. wzmocnienie roli kultury w rozwoju społecznym i gospodarczym. Program ma przyczynić się m.in. do wzmocnienia ochrony zabytków o krajowym i światowym znaczeniu, zarówno ruchomych, jak i nieruchomych. Wsparcie ukierunkowane zostanie na tworzenie odpowiednich warunków infrastrukturalnych stymulujących do aktywnego uczestnictwa w kulturze i w życiu społecznym, w tym eliminację barier w dostępie do kultury dla grup z różnych przyczyn wykluczonych. Zastosowane rozwiązania infrastrukturalne, w tym nowoczesne technologie, umożliwią tworzenie innowacyjnej oferty kulturalnej, rozszerzanie jej o nowe formy działalności i cele lub będą przyczyniać się do zwiększenia atrakcyjności świadczonej oferty, w celu budowania przewag konkurencyjnych w aspekcie zarówno gospodarczym jak i społecznym.

Inwestycje będą wspierały procesy transformacji cyfrowej poprzez rozwój infrastruktury, zakup wyposażenia i technologii umożliwiających rozszerzenie grup odbiorców realizowanej oferty (zwiększenie dostępności kultury poprzez umożliwienie korzystania z niej grupom dotychczas wykluczonym np. niepełnosprawni; zwiększenie zasięgu oferty – upowszechnianie oferty on-line) oraz zapewnienie bezpieczeństwa funkcjonowania w warunkach różnego rodzaju kryzysów (na podstawie doświadczeń związanych z wystąpieniem pandemii Covid-19).

Wsparciem zostaną objęte państwowe i współprowadzone instytucje kultury, biblioteki przechowujące Narodowy Zasób Biblioteczny oraz publiczne szkoły i uczelnie artystyczne. Ponadto o wsparcie mogą ubiegać się jednostki samorządu terytorialnego, NGO oraz kościoły i związki wyznaniowe w zakresie prowadzonej działalności kulturalnej, zlokalizowane na obszarach wpisanych na listę UNESCO lub Pomników Historii.

Zakres wsparcia w ramach celu szczegółowego obejmuje także działania infrastrukturalne mające na celu ochronę i zachowanie otoczenia zabytkowych obiektów. Niejednokrotnie inwestycje będą realizowane w bliskim sąsiedztwie lub na terenie objętym planem rewitalizacji, co wpłynie korzystnie na ogólny rozwój większych obszarów.

Wszystkie ww. typy działań będą mogły być realizowane w formule projektów partnerskich, które przyczynią się do lepszego zarządzania dziedzictwem kulturowym i promowania dziedzictwa kulturowego, co w konsekwencji wpłynie na większą identyfikację społeczeństwa z danym miejscem.

Ochrona, rozwój i promowanie dziedzictwa kulturowego i usług w dziedzinie kultury – 700 000 000 euro.

- **Fundusze Europejskie na Rozwój Cyfrowy 2021-2027**

Priorytet II: Zaawansowane usługi cyfrowe – jednym z celów programu jest stymulowanie rynku ponownego wykorzystywania zasobów kultury i danych naukowych. Powstałe e-usługi powinny zapewnić zdalny dostęp do unikalnych narzędzi oraz umożliwić przetwarzanie, analizę, bezpieczne gromadzenie i archiwizację dużych zbiorów danych, co będzie skutkowało przyspieszeniem rozwoju takich obszarów jak np.: kultura i rozrywka, motoryzacja, e-zdrowie, transport, bezpieczeństwo publiczne, energetyka, technologie finansowe czy rolnictwo.

2.1 Wysoka jakość i dostępność e-usług publicznych – np. tworzenie, rozwój, integracja e-usług publicznych, wykorzystanie potencjału informacji sektora publicznego (ISP) i technologii

w administracji z zastosowaniem np. analiz wielkich zbiorów danych oraz metod sztucznej inteligencji.
2.3 Cyfrowa dostępność i ponowne wykorzystanie informacji – np. digitalizacja zasobów kultury, administracji i nauki (m.in. dane z badań naukowych oraz zasobów edukacyjnych finansowanych ze środków publicznych). Program zakłada podejmowanie działań zwiększających otwartość oraz poziom ponownego wykorzystania danych z zasobów kultury (w tym niebędących ISP), nauki i administracji. Wsparcie będzie udzielane również na budowę lub modernizację i udostępnianie rozwiązań informatycznych do prowadzenia zaawansowanej analityki danych z wykorzystaniem nowych technologii.

Beneficjentami Programu mogą być m.in.: instytucje kultury, przedsiębiorcy, obywatele, NGO.

- **Kreatywna Europa 2021-2027**

Kreatywna Europa (Creative Europe) to program Komisji Europejskiej, którego celem jest wsparcie ponadnarodowych działań europejskich sektorów kultury, audiowizualnego i kreatywnego w obszarze kultury i sztuki przyczyniających się do budowania kompetencji, profesjonalizacji i zwiększania konkurencyjności sektorów na rynku globalnym, wpływ na zwiększanie dostępu do kultury i sztuki, docieranie do nowych grup odbiorców i zwiększanie uczestnictwa w kulturze, rozwój współpracy międzynarodowej oraz wsparcia ponadnarodowego obiegu europejskich dzieł i twórców, ochrony i propagowania różnorodności kulturowej i językowej oraz europejskiego dziedzictwa kulturowego, wykorzystanie technologii i wdrażanie innowacji w
sektorach oraz dostosowania sektorów do zmiany cyfrowej.

W ramach nowej edycji Programu istotne będą także wsparcie sektorów w odbudowie po kryzysie wywołanym pandemią COVID-19, zrównoważony rozwój i zielona transformacja sektorów, równość i równouprawnienie oraz włączanie społeczne poprzez kulturę i sztukę.

Program będzie wdrażany poprzez komponenty:
– komponent Media – wspierający działania sektora audiowizualnego,
– komponent Kultura – wspierający działania sektorów kultury i kreatywnego,
– komponent międzysektorowy – wspierający rozwój innowacji w projektach łączących sektory kultury, kreatywny i audiowizualny, a także sektor wysokiej jakości mediów informacyjnych i rozwój umiejętności krytycznego korzystania z mediów.

10. Bibliografia

1. Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami
2. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.
3. Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym
4. Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane
5. Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska
6. Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody
7. Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami.
8. Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej
9. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem
10. Materiały udostępnione przez Urząd Miejski w Lidzbarku Warmińskim
11. Gminny program opieki nad zabytkami Miasta Lidzbarka Warmińskiego na lata 2020-2023
12. Ogrodziński W., Lidzbark Warmiński, Warszawa 1958
13. Ogrodziński W., Pochwała Lidzbarka, Olsztyn 2008
14. Srokowski S., Heilsberg (Licbark), perła Warmji, b. m. w. 1928
15. Stanisław Srokowski: Miasta i ludzie Prus Wschodnich. Warszawa: Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, 1946
16. Tadeusz Glinka, Marek Piasecki: Perły architektury. Poznań: Publicat, s. 26-27, seria: Cuda Polski
17. Kubiszyn, Robert: Lidzbark Warmiński – kościół pw. św. św. Piotra i Pawła: nasze zabytki /Robert Kubiszyn//„Obserwator". – 2002, nr 19, s. 6
18. Rzempołuch, Andrzej: Kościoły na Warmii, Mazurach i Powiślu/Andrzej Rzempołuch – Olsztyn: Wydawnictwo Offer, 1991. – s. 26
19. Marian Biskup, Rozwój przestrzenny Lidzbarka Warmińskiego, w: Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 4, 481-496, 1961
20. Ogrodzieński W., Lidzbark Warmiński, Warszawa 1958
21. Szorc A., Życie codzienne na dworze biskupów warmińskich (na przykładzie dworów Stanisława Hozjusza i Marcina Kromera, w: Życie codzienne na dawnych ziemiach pruskich. Materiały z sesji naukowej. Olszynek, 10.X.1997, Olsztyn 1997
22. Lewandowska I., Zabiegi o ratowanie lidzbarskich dóbr kultury w latach 1945-1989 w świetle dokumentów Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Olszynie, w: Dziedzictwo Warmii, Lidzbark Warmiński 1308-2008, pod red. S. Achremczyka, Olsztyn 2008
23. Hoffmann M.J., Osadnictwo dorzecza środkowej Łyny w I tysiącleciu p.n.e., w: Komunikaty Mazursko-Warmińskie, nr 2, 155-164 2000
24. Kopiczko A., Historia parafii rzymskokatolickiej do końca XVIII wieku, w:Historia Lidzbarka Warmińskiego, t. 1, red. K. Mikulski i E. Borodij, Lidzbark Warmiński 2008
25. Piskorska J., Lidzbark Warmiński. Inwentarz ruchomych zabytków sztuki kościelnej diecezji warmińskiej według stanu z 1980 r., w: Studia Warmińskie, t. 19, 1982
26. Klemens E., Kroskowska-Ostrowska L. Lidzbark i okolice w legendach, podaniach, pieśniach i przysłowiach ludowych**,** Żuromin 2005
27. Jasiński J., Zagadnienia narodowościowe w Prusach Wschodnich w XIX i XX w., Olsztyn 1993; Borawska T., Czynniki kulturotwórcze w średniowieczu i w czasach nowożytnych, w: Komunikaty Warmińsko-Mazurskie 2004, nr 4 (246),s. 437-451
28. Powierski J., Najdawniejsze nazwy etniczne z terenu Prus i niektórych terenów sąsiednich, w: Komunikaty Warmińsko-Mazurskie 1965, nr 2(88), s. 161-183

29. Wykaz historycznych i aktualnych nazw z Urzędu Miasta zgodnie z uchwałą nr 11/64 r. Miejskiej Rady Narodowej w Lidzbarku-Warmińskim z dnia 30 czerwca 1964 r.
30. www.stat.gov.pl/gus
31. www.isap.sejm.gov.pl

11. Spis tabel i zdjęć

1. Tabela nr 1. Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków z terenu Miasta Lidzbarka Warmińskiego
2. Tabela nr 2. Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków z terenu Miasta Lidzbarka Warmińskiego
3. Tabela nr 3. Obiekty ujęte w gminnej ewidencji zabytków, których Miasto Lidzbarka Warmińskiego jest właścicielem lub współwłaścicielem
4. Tabela nr4. Analiza SWOT
5. Tabela nr 5. Zadania w ramach wyznaczonych działań.
6. Zdjęcie nr 1. Brama miejska „Wysoka", ul. Wysokiej Bramy 2
7. Zdjęcie nr 2, 3. Zamek biskupów warmińskich
8. Zdjęcie nr 4, 5. Letni pałac biskupi „Oranżeria"
9. Zdjęcia 6, 7. Kościół parafialny (kolegiata) św. Apostołów Piotra i Pawła, Plac Kościelny 1
10. Zdjęcia nr 8,9. Kościół ewangelicki, ob. cerkiew prawosławna pw. Św. Apostołów Piotra i Pawła, ul. Wysokiej Bramy 4-6
11. Zdjęcia nr 10,11. Kościół Podwyższenia Krzyża, ul. Wiejska
12. Zdjęcie nr 12. Kaplica św. Katarzyny, ul. Bartoszycka 1
13. Zdjęcie nr 13. Klasztor w zespole klasztoru Katarzynek, Plac Kościelny 2
14. Zdjęcie nr 14. Budynek wikariatu w zespole kościoła parafialnego, Plac Kościelny 3
15. Zdjęcie nr 15, Młyn (kaszarnia), Plac Młyński 5
16. Zdjęcie nr 16. Kolejowa wieża ciśnień, ul. Szwoleżerów
17. Zdjęcie nr 17. Most drogowy, ciąg ulic Reja-Kopernika
18. Zdjęcie 18, 19, 20, 21. ul. Ornecka, k. XIX w., ul. Polna, 1891 r., ul. Kopernika,1896 r., ul. Wiejska, XIX w.

12. Załączniki

Załącznik nr 1. Obiekty ujęte w gminnej ewidencji zabytków Miasta Lidzbarka Warmińskiego

LP.	ULICA	NR	OBIEKT	DATOWANIE	REJESTR ZABYTKÓW
1			układ urbanistyczny (50-200 m od murów miejskich)	XIV w.	A-443 z 17.12.1957 r.
2	11 Listopada	7/9	budynek mieszkalny	koniec lat 30-tych XX w.	
3	11 Listopada	11/13	budynek mieszkalny	początek XX w.	
4	Akacjowa	1	budynek mieszkalny	początek XX w.	
5	Akacjowa	3	budynek mieszkalny	początek XX w.	
6	Akacjowa	5	budynek mieszkalny	początek XX w.	
7	Akacjowa	9	budynek mieszkalny	początek XX w.	
8	Akacjowa	11	budynek mieszkalny	początek XX w.	
9	Bartoszycka	1	budynek mieszkalny	koniec XIX w.	
10	Bartoszycka	1	kaplica pw. św. Katarzyny	przed 1509 r.	A-440 z 17.12.1957 r.
11	Bartoszycka	2	budynek mieszkalny	XVIII/XIX w.	
12	Bartoszycka	3	budynek gospodarczy w zespole szpitala	koniec XIX w.	
13	Bartoszycka	3	budynek gospodarczy w zespole szpitala	koniec XIX w.	
14	Bartoszycka	3	budynek szpitalny w zespole szpitala	koniec XIX w.	
15	Bartoszycka	3	budynek prosektoryjny w zespole szpitala, ob. budynek gospodarczy	koniec XIX w.	
16	Bartoszycka	3	transformator w zespole szpitala	koniec XIX w.	
17	Bartoszycka	4	budynek mieszkalny	około 1930 r.	
18	Bartoszycka	5	budynek mieszkalny	początek XX w.	
19	Bartoszycka	6	budynek mieszkalny	koniec XIX – początek XX w.	
20	Bartoszycka	6b	budynek mieszkalny	koniec XIX – początek XX w.	
21	Bartoszycka	7	budynek mieszkalny	początek XX w.	
22	Bartoszycka	7c	budynek browaru św. Jerzego	koniec XIX w.	
23	Bartoszycka	7c	budynek gospodarczy	koniec XIX w.	
24	Bartoszycka	8	budynek mieszkalny	początek XX w.	
25	Bartoszycka	10	budynek mieszkalny	początek XX w.	
26	Bartoszycka	16	budynek mieszkalny	2 ćwierć XX w.	
27	Bartoszycka	22	budynek mieszkalny	koniec XIX – początek XX w.	
28	Bartoszycka	26	budynek mieszkalny	koniec XIX – początek XX w.	
29	Bartoszycka		wiadukt kolejowy I	koniec XIX w.	
30	Bartoszycka		wiadukt kolejowy II	koniec XIX w.	
31	Dantyszka	9	budynek mieszkalny	początek XX w.	
32	Dantyszka	11	budynek mieszkalny	koniec XIX w.	
33	Dantyszka	15	budynek mieszkalny	2 ćwierć XX w.	
34	Dąbrowskiego	2/4/6/8	budynek mieszkalny	2 ćwierć XX w.	
35	Dąbrowskiego	5/7	budynek mieszkalny	2 ćwierć XX w.	
36	Dąbrowskiego	9	budynek mieszkalny	początek XX w.	
37	Dąbrowskiego	10/12	budynek mieszkalny	2. ćwierć XX w.	
38	Dąbrowskiego	14/16	budynek mieszkalny	2 ćwierć XX w.	
39	Dąbrowskiego	18/20	budynek mieszkalny	2 ćwierć XX w.	

40	Dąbrowskiego/ Olsztyńska	19	radiostacja/ radiofoniczny ośrodek nadawczy	1930 r.	
41	Dąbrowskiego	22a	budynek gospodarczy ujęcia wody	koniec XIX w.	
42	Dąbrowskiego	22a	budynek gospodarczy ujęcia wody	koniec XIX w.	
43	Dąbrowskiego	22a	budynek mieszkalny	koniec XIX w.	
44	Dąbrowskiego		nastawnia kolejowa	koniec XIX w.	
45	Dębowa	8	budynek mieszkalny, ob. administracyjny	początek XX w.	
46	ul. Dębowa, Hoża, Plac Kościelny, Powstańców Warszawy, Wysokiej Bramy		mury obronne	3 ćwierć XV w., początek XIV w.	A-450 z 17.12.1957 r.
47	Gdańska	3	budynek mieszkalny	2 ćwierć XX w.	
48	Gdańska	14	budynek mieszkalny	2 ćwierć XX w.	
49	Grunwaldzka	1	budynek mieszkalny	początek XX w.	
50	Grunwaldzka	7	budynek mieszkalny	początek XX w.	
51	Grunwaldzka	8	budynek mieszkalny	koniec XIX w.	
52	Grunwaldzka	11	budynek mieszkalny	początek XX w.	
53	Grunwaldzka	13/1-13/2	budynek mieszkalny	koniec XIX w.	
54	Grunwaldzka	dz. nr 3048/2	cmentarz żydowski	1 poł. XIX w.	
55	Hoża	1	budynek mieszkalny, ob. biurowo-handlowy	4 ćwierć XIX w.	
56	Hoża	1	budynek mieszkalny, ob. biurowo-handlowy	koniec XIX w.	
57	Hoża	9	baszta, ob. budynek mieszkalno-usługowy wraz z otoczeniem 100 m	XIV– XVIII/XIX w.	A-446 z 17.12.1957 r.
58	Hoża	9a	budynek mieszkalny	XVIII w.	A-436 z 17.12.1957 r.
59	Hoża	9b	budynek mieszkalny	XVIII w.	A-435 z 17.12.1957 r.
60	Hoża	9c	budynek mieszkalny	początek XX w.	A-1199 z 4.10.1973 r.
61	Hoża	11	budynek mieszkalny	2 połowa XIX w.	
62	Hoża	11a	kamienica	XVIII w.	A-439 z 17.12.1957 r.
63	Hoża	13	budynek mieszkalny	2 połowa XIX w.	
64	Hoża	13a	baszta, ob. budynek handlowy	XIV– XVIII/XIX w.	A-434 z 17.12.1957 r.
65	Hoża	15	budynek mieszkalny	1 połowa XIX w.	
66	Hoża	17	budynek mieszkalny	XIX w.	A-442 z 17.12.1957 r.
67	Hoża	19	budynek mieszkalny	XIX w.	
68	Hoża	21	baszta, ob. budynek biurowy	XIV– XVIII/XIX w.	
69	Hoża	39	budynek gospodarczy, ob. restauracja	2. połowa XIX w. (2 i 3 kondygnacja w 2007 r.)	
70	Kajki	2	budynek mieszkalno-handlowy	2 połowa XIX w.	A-443 z 17.12.1957 r.
71	Kajki	7	budynek mieszkalno-handlowy	2 połowa XIX w.	A-443 z 17.12.1957 r.
72	Kajki	9	budynek mieszkalno-handlowy	2 połowa XIX w.	A-443 z 17.12.1957 r.
73	Kajki	11	budynek mieszkalny	2 połowa XIX w.	A-443 z

					17.12.1957 r.
74	Kajki	13	budynek mieszkalny, ob. budynek mieszkalno-handlowy	2 połowa XIX w.	A-443 z 17.12.1957 r.
75	Kajki	15	budynek mieszkalny	2 połowa XIX w.	
76	Kajki	17	budynek mieszkalny	2 połowa XIX w.	
77	Kajki	19	budynek mieszkalny	2 połowa XIX w.	
78	Kanałowa	20	budynek mieszkalny	2 ćwierć XX w.	
79	Kanałowa	22/24	budynek mieszkalny	koniec XIX w.	
80	Kasprowicza	2	budynek mieszkalny, ob. mieszkalno-handlowy	1 ćwierć XX w.	
81	Kasprowicza	5	budynek mieszkalny, ob. mieszkalno-handlowy	XIX w.	
82	Kasprowicza	7	budynek mieszkalny, ob. mieszkalno-usługowy	połowa XIX w.	
83	Kasprowicza	8	budynek mieszkalny, ob. mieszkalno-handlowy	połowa XIX w.	
84	Kasprowicza	10	budynek mieszkalny, ob. mieszkalno-handlowy	przełom XIX i XX w.	A-4103 z 22.02.1999 r.
85	Kolejowa	1	budynek magazynowy z rampą, ob. budynek usługowy	koniec XIX w.	
86	Kolejowa	1a	kuźnia kolejowa, ob. budynek gospodarczy	koniec XIX w.	
87	Kolejowa	2	budynek mieszkalny	koniec XIX w.	
88	Kolejowa	3	budynek mieszkalny	2 połowa XIX w.	
89	Kolejowa	4	budynek mieszkalny	koniec XIX w.	
90	Kolejowa	5	budynek mieszkalno-gospodarczy w zespole stacji kolejowej	koniec XIX w.	
91	Kolejowa	7	dworzec w zespole stacji kolejowej	koniec XIX w.	
92	Konopnickiej	5	budynek mieszkalny	XIX w.	
93	Konopnickiej	9	budynek mieszkalny	XIX w.	
94	Konopnickiej	15	budynek mieszkalny	XIX w.	
95	Konstytucji 3 Maja	2	budynek mieszkalno-handlowy wraz z działką 76/37 obr. 7	po 1900 r.	A-4246 z 26.02.2003 r.
96	Konstytucji 3 Maja	2a	oficyna	koniec XIX w.	
97	Konstytucji 3 Maja	4	budynek mieszkalno-handlowy	1904 r.	
98	Konstytucji 3 Maja	5	budynek mieszkalny	koniec XIX w.	
99	Konstytucji 3 Maja	6	budynek mieszkalno-handlowy	około 1904 r.	A-4051 z 26.03.1998 r.
100	Konstytucji 3 Maja	8	budynek mieszkalno-handlowy (usługowy)	około 1905 r.	A-4076 z 3.09.1998 r.
101	Konstytucji 3 Maja	10	budynek mieszkalny, ob. mieszkalno-biurowy	przed 1908 r.	
102	Konstytucji 3 Maja	12	budynek mieszkalny	początek XX w.	
103	Konstytucji 3 Maja	14	budynek mieszkalno-użytkowy	początek XX w.	A-4080 z 10.09.1998 r.
104	Konstytucji 3 Maja	16	budynek mieszkalno-użytkowy	1908 r.	
105	Kopernika	2	budynek mieszkalny	1902 r.	
106	Kopernika	4	budynek mieszkalny	XIX w.	
107	Kopernika	5	budynek mieszkalno-użytkowy	połowa XIX w.	A-918 z 19.05.1968 r.

108	Kopernika	8	budynek mieszkalny, ob. handlowy	Przełom XVIII i XIX w.	
109	Kopernika	10	budynek mieszkalny	początek XX w.	
110	Kopernika	18	dom		A-447 z 17.12.1957 r.
111	Kopernika	19	budynek mieszkalny	koniec XIX w.	
112	Kopernika	22	budynek mieszkalny	2 ćwierć XX w.	
113	Kopernika	23	kamienica wraz z otoczeniem	początek XX w.	A-4534 z 05.10.2009 r.
114	Kopernika	25	willa wraz z otoczeniem w postaci dz. nr 21, 22	początek XX w.	A-4662 z 04.12.2018 r.
115	Kopernika	26	budynek mieszkalny	XIX w.	
116	Kopernika	27	budynek mieszkalny	1907 r.	
117	Kopernika	29	budynek mieszkalny	1907 r.	
118	Kopernika	30	budynek mieszkalny	1 ćwierć XX w.	
119	Kopernika	31	budynek mieszkalny	koniec XIX w.	
120	Kopernika	32	budynek mieszkalny	2 ćwierć XX w.	
121	Kopernika	34	budynek mieszkalny	2 ćwierć XX w.	
122	Kopernika	38	budynek mieszkalny	2 ćwierć XX w.	
123	Kopernika	42	budynek mieszkalny	2 ćwierć XX w.	
124	Kopernika		cmentarz rzymskokatolicki, ob. komunalny	1925 r.	
125	Kopernika		I kapliczka drogi krzyżowej w zespole cmentarza komunalnego	1927 r.	
126	Kopernika		II kapliczka drogi krzyżowej w zespole cmentarza komunalnego	1927 r.	
127	Kopernika		III kapliczka drogi krzyżowej w zespole cmentarza komunalnego	1927 r.	
128	Kopernika		IV kapliczka drogi krzyżowej w zespole cmentarza komunalnego	1927 r.	
129	Kopernika		V kapliczka drogi krzyżowej	1927 r.	
130	Kopernika		VI kapliczka drogi krzyżowej w zespole cmentarza komunalnego	1927 r.	
131	Kopernika		VII kapliczka drogi krzyżowej w zespole cmentarza komunalnego	1927 r.	
132	Kopernika		VIII kapliczka drogi krzyżowej w zespole cmentarza komunalnego	1927 r.	
133	Kopernika		IX kapliczka drogi krzyżowej w zespole cmentarza komunalnego	1927 r.	
134	Kopernika		X kapliczka drogi krzyżowej w zespole cmentarza komunalnego	1927 r.	
135	Kopernika		XI kapliczka drogi krzyżowej w zespole cmentarza komunalnego	1927 r.	
136	Kopernika		XII kapliczka drogi krzyżowej (Kalwaria) w zespole cmentarza komunalnego	1927 r.	
137	Kopernika		XIII kapliczka drogi	1927 r.	

			krzyżowej (z grotą) w zespole cmentarza komunalnego		
138	Kopernika		ogrodzenie z bramami w zespole cmentarza komunalnego	1927 r.	
139	Kopernika/Reja		most drogowy	4 ćwierć XIX w.	A-4261 z 27.10.2003 r.
140	Kościuszki	1	budynek mieszkalny	2 ćwierć XX w.	
141	Kościuszki	1a	budynek mieszkalny	2 ćwierć XX w.	
142	Kościuszki	4	budynek mieszkalny	2 ćwierć XX w.	
143	Kościuszki	6	budynek mieszkalny	2 ćwierć XX w.	
144	Kościuszki	8	budynek mieszkalny	2 ćwierć XX w.	
145	Kościuszki	14	budynek mieszkalny	2 ćwierć XX w.	
146	Kościuszki	18/20	budynek mieszkalny	2 ćwierć XX w.	
147	Kościuszki	22	budynek mieszkalny	2 ćwierć XX w.	
148	Kościuszki	24	budynek mieszkalny	2 ćwierć XX w.	
149	Kościuszki	26	budynek mieszkalny	2 ćwierć XX w.	
150	Kościuszki		wiadukt drogowy	XIX w.	
151	Krasickiego	1	budynek administracyjny (Urząd Gminy)	początek XX w.	
152	Krasickiego	1a	budynek mieszkalny, ob. Zgromadzenie zakonne Sióstr Misjonarek	koniec XIX w.	
153	Krasickiego	2	letni pałacyk „Oranżeria”	1711-1723 r.; 1770 r.	A-448 z 17.12.1957 r.
154	Krasickiego	2	park w zespole letniego pałacyku	XVIII-XIX w.	A-448 z 17.12.1957 r.
155	Krasickiego	4	budynek szkolny	2 ćwierć XX w.	
156	Kresowa	2	budynek mieszkalny	1 ćwierć XX w.	
157	Kresowa	2a	budynek mieszkalny	2 ćwierć XX w.	
158	Kresowa	4	budynek mieszkalny	2 ćwierć XX w.	
159	Kresowa	10	budynek mieszkalny	2 ćwierć XX w.	
160	Kresowa	12	budynek mieszkalny	2 ćwierć XX w.	
161	Kresowa	15	budynek mieszkalny	2 ćwierć XX w.	
162	Kresowa	17	budynek mieszkalny	2 ćwierć XX w.	
163	Krucza	4	budynek mieszkalny	XIX w.	
164	Krucza	6	budynek mieszkalny	XIX w.	
165	Krucza	8	budynek mieszkalny, ob. mieszkalno-biurowy	XIX w.	
166	Krzywa	3	budynek magazynowy, ob. usługowy	1902 r.	
167	Krzywa	4	budynek mieszkalny	XIX w.	
168	Krzywa	4a	budynek siłowni wodnej dawnej olejarni, ob. restauracja	1908 r.	
169	Krzywa	6	budynek mieszkalny	początek XX w.	
170	Krzywa		most drogowy	XIX w.	
171	Legionów/ Szwoleżerów	2a/2	budynek mieszkalny	2 ćwierć XX w.	
172	Leśna	1	budynek mieszkalny	2 połowa XIX w.	
173	Leśna	6	budynek mieszkalny	2 połowa XIX w.	
174	Leśna	11	budynek mieszkalny	2 połowa XIX w.	
175	Lipowa	11/13	budynek mieszkalny	przełom XIX i XX w.	
176	Lipowa	15	budynek mieszkalny	przełom XIX i XX w.	
177	Lipowa	17	budynek mieszkalny	przełom XIX i XX w.	

178	Lipowa	23	budynek mieszkalny	2 ćwierć XX w.	
179	Lipowa	25	budynek mieszkalny	początek XX w.	A-4001 z 11.08.1997 r.
180	Łazienna	5/5a	budynek mieszkalny	2 ćwierć XX w.	
181	Łazienna	6/8	budynek mieszkalny	2 połowa XIX w.	
182	Majowa	2/4	budynek mieszkalny	2 ćwierć XX w.	
183	Majowa	6/8	budynek mieszkalny	2 ćwierć XX w.	
184	Majowa	10/12	budynek mieszkalny	2 ćwierć XX w.	
185	Majowa	14/16	budynek mieszkalny	2 ćwierć XX w.	
186	Mazurska	2	budynek szkolny, ob. biurowy	koniec XIX w.	
187	Mazurska	4	budynek mieszkalny	2 ćwierć XX w.	
188	Mazurska	11	budynek mieszkalny	2 połowa XIX w.	
189	Mickiewicza	9	budynek mieszkalny, ob. biurowy	2 połowa XIX w.	A-451 z 18.12.1957 r.
190	Mickiewicza	11	budynek mieszkalno-użytkowy	2 połowa XIX w.	A-453 z 18.12.1957 r.
191	Mickiewicza	13	budynek mieszkalny	2 połowa XIX w.	A-452 z 18.12.1957 r.
192	Mickiewicza	15	budynek mieszkalny, ob. mieszkalno-handlowy	2 połowa XIX w.	A-4081 z 11.09.1998 r.
193	Nowa	2	budynek mieszkalny	2 ćwierć XX w.	
194	Nowa	6	budynek mieszkalny	2 ćwierć XX w.	
195	Nowa	9	budynek mieszkalny	2 ćwierć XX w.	
196	Ogrodowa	2/2a	budynek mieszkalny	2 ćwierć XX w.	
197	Ogrodowa	4/4a	budynek mieszkalny	początek XX w.	
198	Orła Białego	1	budynek mieszkalny	2 ćwierć XX w.	
199	Orła Białego	3	budynek mieszkalny	koniec XIX w.	
200	Orła Białego	5	budynek szkolny	koniec XIX w.	
201	Orła Białego	5	budynek szkolny	koniec XIX w.	
202	Orła Białego	5	budynek szkolny	koniec XIX w.	
203	Orła Białego	6	budynek mieszkalny, ob. administracyjny	lata 20-te XX w.	
204	Orła Białego	7	budynek mieszkalny, ob. szkolny i administracyjny	koniec XIX w.	
205	Orła Białego	9	budynek mieszkalny, ob. budynek nieużytkowany	koniec XIX w.	
206	Orła Białego	10	budynek mieszkalny, ob. administracyjny i szkolny	początek XX w.	
207	Orła Białego	11	budynek mieszkalny, ob. mieszkalno-handlowy	początek XX w.	
208	Ornecka	2	budynek mieszkalny	początek XX w.	
209	Ornecka		cmentarz wojenny żołnierzy Armii Czerwonej	1945 r.	
210	Ornecka		kaplica murowana tzw. Jerozolimska	koniec XIX w.	
211	Ornecka	dz. nr 8-153	Klub garnizonowy oraz kasyno wojskowe, ob. Klub Wojskowy	2 połowa XIX w.	
212	Ornecka		zespół koszar artylerii	XIX w.	
213	Ornecka		zespół koszar piechoty	XIX w.	
214	Piękna	6	budynek mieszkalny	2 ćwierć XX w.	
215	Piękna	8	budynek mieszkalny	2 ćwierć XX w.	
216	Piękna	9/11	budynek mieszkalny	2 ćwierć XX w.	
217	Piłsudskiego	1	budynek administracyjny, ob. biurowo-handlowy	koniec XIX w.	
218	Piłsudskiego	3	budynek administracyjny, ob. biurowo-handlowy	koniec XIX w.	
219	Piłsudskiego	9	budynek mieszkalny	2 ćwierć XX w.	

220	Piłsudskiego	11	budynek mieszkalny	2 ćwierć XX w.	
221	Piłsudskiego	13	budynek mieszkalny	początek XX w.	
222	Piłsudskiego	14/14a	budynek mieszkalny	2 ćwierć XX w.	
223	Piłsudskiego	15	budynek mieszkalny	2 ćwierć XX w.	
224	Piłsudskiego	16/16a	budynek mieszkalny	2 ćwierć XX w.	
225	Piłsudskiego	20	budynek mieszkalny	2 ćwierć XX w.	
226	Piłsudskiego	22	budynek mieszkalny	2 ćwierć XX w.	
227	Plac Kościelny	1	budynek gospodarczy przy plebanii w zespole kościoła parafialnego	koniec XIX w.	A-53 z 16.09.1949 r.
228	Plac Kościelny	1	dzwonnica w zespole kościoła parafialnego	1760 r.	A-53 z 16.09.1949 r.
229	Plac Kościelny	1	figura Matki Boskiej na kolumnie w zespole kościoła parafialnego	1709 r.	A-53 z 16.09.1949 r.
230	Plac Kościelny	1	kościół rzymskokatolicki, parafialny pw. św. Apostołów Piotra i Pawła	połowa XIV w., 1893 r.	A-53 z 16.09.1949 r.
231	Plac Kościelny	1	ogrodzenie w zespole kościoła parafialnego	XVIII – XIX w.	A-53 z 16.09.1949 r.
232	Plac Kościelny	1	plebania w zespole kościoła parafialnego	początek XVIII w.	A-53 z 16.09.1949 r.
233	Plac Kościelny	2	budynek klasztoru s.s. katarzynek	XIX w.	A-445 z 17.12.1957 r.
234	Plac Kościelny	3	budynek wikariatu w zespole kościoła parafialnego	XIX w.	A-478/O z 17.12.1957 r.
235	Plac Kościelny	4	budynek mieszkalny	koniec XIX w.	
236	Plac Kościelny		most dla pieszych (kładka)	XIX – początek XX w.	
237	Plac Młyński	2	budynek elektrowni wodnej nr 2 w zespole Stopnia Wodnego Lidzbark	początek XX w.	
238	Plac Młyński	4	budynek mieszkalny, ob. mieszkalno-handlowy	koniec XIX w.	
239	Plac Młyński	5	młyn (kaszarnia), ob. budynek nieużytkowany wraz otoczeniem dz. nr 43 obr. 5	1915 r.	A-4414 z 25.05.2006 r.
240	Plac Młyński		budynek elektrowni nr 1 w zespole Stopnia Wodnego Lidzbark	1915 r.	
241	Plac Młyński		jaz regulowany przy budynku elektrowni nr 1 w zespole Stopnia Wodnego Lidzbark	1915 r.	
242	Plac Młyński		most drogowy na rzece Łynie	XVIII – XIX w.	
243	Plac Młyński		zastawa na rzece Symsarnie w zespole Stopnia Wodnego Lidzbark	początek XX w.	
244	Plac Wolności	3	budynek mieszkalny, ob. mieszkalno-handlowy	koniec XIX w.	A-487/O z 17.12.1957 r.
245	Plac Wolności	5	budynek mieszkalny, ob. usługowo-handlowy	koniec XIX w.	A-487/0 z 17.12.1957 r.
246	Plac Wolności	7-9	budynek mieszkalny	koniec XIX w.	WEZ
247	Plac Zamkowy	1	bastion zamkowy w zespole zamku biskupiego	koniec XVI w., XVII – XIX w.	A-917 z 18.05.1968 r.
248	Plac Zamkowy	1	figura św. Katarzyny w	1756 r.	A-99 z

			zespole zamku biskupiego		24.06.1953 r.
249	Plac Zamkowy	1	skrzydło zabudowań gospodarczych I w zespole zamku biskupiego, ob. Hotel Krasicki	XV w., XVII-XIX w.	A-99 z 24.06.1953 r.
250	Plac Zamkowy	1	skrzydło zabudowań gospodarczych II w zespole zamku biskupiego, ob. Hotel Krasicki	XV w., XVII-XIX w.	A-99 z 24.06.1953 r.
251	Plac Zamkowy	1	pałac biskupa Grabowskiego w zespole zamku biskupiego, ob. Hotel Krasicki	XV – XVII w.	A-99 z 24.06.1953 r.
252	Plac Zamkowy	1	sucha fosa w zespole zamku biskupiego	2 połowa XIV w.,	A-99 z 24.06.1953 r.
253	Plac Zamkowy	1	zamek biskupów warmińskich w zespole, ob. Muzeum	2 połowa XIV w., koniec XV w.	A-99 z 24.06.1953 r.
254	Plac Zamkowy	1	baszta w zespole fortyfikacji zamku biskupiego, ob. Hotel Krasicki	XV w.	A-1137 z 1.09.1968 r.
255	Plac Zamkowy	1	park zamkowy (pozostałości w postaci układu fos)	XVI w.	
256	Polna	1	budynek mieszkalny	2 ćwierć XX w.	
257	Polna	3	budynek mieszkalny	2 ćwierć XX w.	
258	Polna	16/18	budynek mieszkalny	koniec XIX w.	
259	Polna	20	budynek mieszkalny	koniec XIX w.	
260	Polna	22	budynek mieszkalny	koniec XIX w.	
261	Polna	24	budynek mieszkalny	2 ćwierć XX w.	
262	Polna	26	budynek mieszkalny	koniec XIX w.	
263	Polna	28/30	budynek mieszkalny	koniec XIX w.	
264	Polna		kapliczka ceglana	koniec XIX w.	
265	Poniatowskiego	1	budynek mieszkalny, ob. usługowo-biurowy	koniec XIX w.	
266	Poniatowskiego	3	budynek mieszkalny, ob. mieszkalno-biurowy	koniec XIX w.	
267	Poniatowskiego	4	budynek mieszkalny, ob. mieszkalno-usługowy	koniec XIX w.	
268	Poniatowskiego	9a	budynek mieszkalny	koniec XIX w.	
269	Poniatowskiego	11	budynek mieszkalny	początek XX w.	
270	Poniatowskiego	12	budynek mieszkalny	koniec XIX – początek XX w.	
271	Poniatowskiego	15/17/19/21	budynek mieszkalny	początek XX w.	
272	Poniatowskiego	20	budynek mieszkalny	początek XX w.	
273	Poniatowskiego	22	budynek mieszkalny, ob. mieszkalno-biurowy	początek XX w.	
274	Poniatowskiego	23	budynek mieszkalny	początek XX w.	
275	Poniatowskiego	25	budynek mieszkalny, ob. mieszkalno-usługowy	koniec XIX - początek XX w.	
276	Poniatowskiego	27	budynek mieszkalny	koniec XIX - początek XX w.	
277	Poniatowskiego	33/35	budynek mieszkalny	koniec XIX w.	
278	Poniatowskiego	37	budynek mieszkalny	koniec XIX – początek XX w.	
279	Poniatowskiego	39	budynek mieszkalny	koniec XIX – początek XX w.	
280	Poniatowskiego	41	budynek mieszkalny	koniec XIX –	

				początek XX w.	
281	Powstańców Warszawy	4	budynek mieszkalny, ob. usługowy	koniec XIX – początek XX w.	
282	Powstańców Warszawy	8	budynek mieszkalny, ob. mieszkalno-handlowy	koniec XIX – początek XX w.	
283	Powstańców Warszawy	10	budynek mieszkalny, ob. mieszkalno-handlowy	koniec XIX – początek XX w.	
284	ul. Powstańców Warszawy 12-Kasprowicza 1	12	budynek mieszkalny, ob. mieszkalno-handlowy	koniec XIX w.	
285	Powstańców Warszawy	14	budynek mieszkalny, ob. mieszkalno-handlowy	koniec XIX w.	
286	Prosta	17	remiza strażacka, ob. gospodarczy	2 połowa XIX w.	
287	Przechodnia	1	budynek mieszkalny	koniec XIX w.	
288	Przechodnia	3	budynek mieszkalny	koniec XIX w.	
289	Ratuszowa	1	budynek mieszkalny, ob. mieszkalno-handlowy	koniec XIX w.	A-486/O z 17.12.1957 r.
290	Ratuszowa	2	budynek mieszkalny, ob. mieszkalno-handlowy	koniec XIX w.	A-4072 z 7.07.1998 r.
291	Ratuszowa	3	budynek mieszkalny, ob. mieszkalno-handlowy	koniec XIX w.	
292	Ratuszowa	4	budynek mieszkalny, ob. biurowy	koniec XIX w.	
293	Ratuszowa	5	budynek administracyjny (dawny ratusz)	koniec XIX w.	
294	Reja	2	budynek mieszkalny w zespole domu zakonnego s.s. katarzynek	początek XVIII – XIX w.	A-4464 z 26.04.2007 r.
295	Reja	2	oficyna mieszkalno-gospodarcza w zespole domu zakonnego s.s. katarzynek	około 1700 r., XIX w.	A-4462 z 2.04.2007 r.
296	Reja	3	budynek mieszkalny	koniec XIX w.	
297	Reja	4	budynek mieszkalny w zespole domu zakonnego s.s. katarzynek	XIX w.	A-4464 z 26.04.2007 r.
298	Reja	5	budynek mieszkalny	koniec XIX w.	
299	Reja	6	budynek mieszkalny w zespole domu zakonnego s.s. katarzynek	XIX w.	A-4464 z 26.04.2007 r.
300	Reja	7	budynek mieszkalny	koniec XIX w.	
301	Słowackiego	6/8	budynek mieszkalny	2 ćwierć XX w.	
302	Słowackiego	10	budynek mieszkalny	2 ćwierć XX w.	
303	Słowackiego	10a	budynek mieszkalny	2 ćwierć XX w.	
304	Słowackiego	14	budynek mieszkalny	2 ćwierć XX w.	
305	Spółdzielców	3/5	budynek mieszkalny z oficyną, ob. mieszkalno-handlowy	początek XX w.	
306	Spółdzielców	4	budynek mieszkalny	początek XX w.	
307	Spółdzielców	6	budynek mieszkalny	początek XX w.	
308	Spółdzielców	8	budynek mieszkalny	początek XX w.	
309	Spółdzielców	9	budynek mieszkalny	początek XX w.	
310	Spółdzielców	13	budynek mieszkalny	koniec XIX w.	
311	Spółdzielców	14	budynek mieszkalny, ob. mieszkalno-handlowy	początek XX w.	
312	Spółdzielców	15	budynek mieszkalny	początek XX w.	
313	Spółdzielców	15	budynek mieszkalny	początek XX w.	
314	Spółdzielców	16	budynek mieszkalny	początek XX w.	

315	Spółdzielców	20	budynek mieszkalny	koniec XIX w.	
316	Spółdzielców	24	budynek mieszkalny, ob. biurowy	początek XX w.	
317	Szkolna	1	budynek mieszkalny	1910-1920 r.	
318	Szkolna	2/2a	budynek gospodarczy, ob. obserwatorium astronomiczne	koniec XIX w.	
319	Szkolna	2/2a	budynek szkolny	początek XX w.	
320	Szkolna	4	budynek mieszkalny	początek XX w.	
321	Szkolna	5	budynek mieszkalny	początek XX w.	
322	Szkolna	7	budynek mieszkalny	początek XX w.	
323	Szkolna	11	budynek mieszkalny	początek XX w.	
324	Szwoleżerów	14/16/18	budynek gospodarczy ze spichlerzem, ob. budynek magazynowy	koniec XIX w.	
325	Szwoleżerów	25	budynek mieszkalny	2 ćwierć XX w.	
326	Szwoleżerów	27	budynek mieszkalny	2 ćwierć XX w.	
327	Szwoleżerów	27	elewator, ob. budynek przemysłowy	początek XX w.	
328	Szwoleżerów		kolejowa wieża ciśnień	1912 r.	A-3889 z 7.05.1996 r.
329	Świętochowskiego	3	budynek mieszkalny	2 ćwierć XX w.	
330	Świętochowskiego	4	budynek mieszkalny	początek XX w.	
331	Świętochowskiego	5	budynek mieszkalno-administracyjny	początek XX w.	
332	Świętochowskiego	7	budynek mieszkalny, ob. mieszkalno-handlowy	początek XX w.	
333	Świętochowskiego	9	budynek mieszkalny	koniec XIX – początek XX w.	
334	Świętochowskiego	10/12	budynek mieszkalny	początek XX w.	
335	Świętochowskiego	14	budynek mieszkalny, ob. administracyjny	początek XX w.	
336	Świętochowskiego	16	budynek mieszkalny	początek XX w.	
337	Warmińska	1	budynek mieszkalny	2 ćwierć XX w.	
338	Warmińska	2/4	budynek mieszkalny	koniec XIX – początek XX w.	
339	Warmińska	3	budynek mieszkalny	koniec XIX – początek XX w.	
340	Warmińska	5	budynek mieszkalny	koniec XIX – początek XX w.	
341	Warmińska	6	budynek mieszkalny	początek XX w.	
342	Warmińska	8	budynek mieszkalny, ob. administracyjny	początek XX w.	
343	Warmińska	13	budynek mieszkalny	2 ćwierć XX w.	
344	Warmińska	16	budynek mieszkalny	koniec XIX w.	
345	Warmińska	17	budynek mieszkalny	2 ćwierć XX w.	
346	Warmińska	18	budynek mieszkalny	koniec XIX w.	
347	Warmińska	20	budynek mieszkalny	początek XX w.	
348	Warmińska	22	budynek mieszkalny	2 ćwierć XX w.	
349	Warmińska	26	budynek mieszkalny, ob. budynek mieszkalno-usługowy	2 ćwierć XX w.	
350	Wiejska	8	budynek mieszkalny	2 ćwierć XX w.	
351	Wiejska	18/20	budynek mieszkalny	2 ćwierć XX w.	
352	Wiejska	24	budynek mieszkalny	2 ćwierć XX w.	
353	Wiejska	28/30	budynek mieszkalny	2 ćwierć XX w.	
354	Wiejska	32/34	budynek mieszkalny	2 ćwierć XX w.	
355	Wiejska	33	budynek mieszkalny	około 1910 r.	
356	Wiejska	35	budynek mieszkalny	2 ćwierć XX w.	

357	Wiejska	36/38/40	budynek mieszkalny	2 ćwierć XX w.	
358	Wiejska	39	budynek mieszkalny	koniec XIX w.	
359	Wiejska	41	budynek mieszkalny	koniec XIX w.	
360	Wiejska	42/44	budynek mieszkalny	2 ćwierć XX w.	
361	Wiejska	43	budynek mieszkalny	koniec XIX w.	
362	Wiejska	45	budynek mieszkalny	koniec XIX w.	
363	Wiejska	49	budynek mieszkalny	koniec XIX w. – początek XX w.	
364	Wiejska	51	budynek mieszkalny	koniec XIX w.	
365	Wiejska	53	budynek mieszkalny	koniec XIX w.	
366	Wiejska	59/59a	budynek mieszkalny	2 ćwierć XX w.	
367	Wiejska	61	budynek mieszkalny (dwór)	XVIII – XIX w.	
368	Wiejska	62	budynek mieszkalny	2 ćwierć XX w.	
369	Wiejska	64	budynek mieszkalny	2 ćwierć XX w.	
370	Wiejska	65/67	budynek mieszkalny	koniec XIX w.	
371	Wiejska	66	budynek mieszkalny	2. ćwierć XX w.	
372	Wiejska	70	budynek mieszkalny	koniec XIX – początek XX w.	
373	Wiejska	72	budynek mieszkalny	koniec XIX – początek XX w.	
374	Wiejska	74	budynek mieszkalny	koniec XIX – początek XX w.	
375	Wiejska	76	budynek mieszkalny	koniec XIX – początek XX w.	
376	Wiejska	77/79	budynek mieszkalny	koniec XIX – początek XX w.	
377	Wiejska	78	budynek mieszkalny	koniec XIX – początek XX w.	
378	Wiejska	80	budynek mieszkalny	koniec XIX – początek XX w.	
379	Wiejska	81	budynek mieszkalny	koniec XIX – początek XX w.	
380	Wiejska	82	budynek mieszkalny	2 ćwierć XX w.	
381	Wiejska	87	budynek mieszkalny	koniec XIX – początek XX w.	
382	Wiejska	88	budynek mieszkalny	koniec XIX – początek XX w.	
383	Wiejska	89	budynek mieszkalny	koniec XIX – początek XX w.	
384	Wiejska	90	budynek mieszkalny	koniec XIX – początek XX w.	
385	Wiejska	102	budynek mieszkalny	2 ćwierć XX w.	
386	Wiejska	104	budynek mieszkalny	koniec XIX – początek XX w.	
387	Wiejska	105	budynek mieszkalny	2 ćwierć XX w.	
388	Wiejska	106	budynek mieszkalny	2 ćwierć XX w.	
389	Wiejska	106a	budynek mieszkalny	2 ćwierć XX w.	
390	Wiejska	108a	budynek mieszkalny	2 ćwierć XX w.	
391	Wiejska	113	brama w zespole kościoła pw. Podwyższenia Krzyża Świętego	1709 r., 1789 r.	A-84 z 28.06.1950 r.
392	Wiejska	113	cmentarz przykościelny w zespole kościoła pw. Podwyższenia Krzyża Świętego	XVIII w.	A-84 z 28.06.1950 r.
393	Wiejska	113	kaplica w zespole kościoła pw. Podwyższenia Krzyża Świętego	1709 r., 1789 r.	A-84 z 28.06.1950 r.
394	Wiejska	113	kaplica w zespole kościoła	1709 r., 1789 r.	A-84 z

			pw. Podwyższenia Krzyża Świętego		28.06.1950 r.
395	Wiejska	113	kościół pw. Podwyższenia Krzyża Świętego	1709 r.	A-84 z 28.06.1950 r.
396	Wiejska	przy nr 93	kapliczka	XIX w.	
397	Wiejska (róg Kopernika)		kapliczka	1896 r.	
398	Wierzbickiego	1a	budynek mieszkalny	2 ćwierć XX w.	
399	Wierzbickiego	3a	budynek szkolny	1913 r.	
400	Wiślana	1/3	budynek mieszkalny	koniec XIX – początek XX w.	A-443 z 17.12.1957 r.
401	Wiślana		kamienne mury oporowe w suchej fosie	połowa XV – XIX w.	
402	Wodna	2	budynek mieszkalny	koniec XIX w.	
403	Wodna	4	budynek mieszkalny	koniec XIX w.	
404	Wodna	6	budynek mieszkalny	koniec XIX w.	
405	Wysokiej Bramy	1	budynek mieszkalny	połowa XIX w.	
406	Wysokiej Bramy	2	brama miejska „Wysoka”	XIV w.	A-441 z 17.12.1957 r.
407	Wysokiej Bramy	3	budynek mieszkalny ob. mieszkalno-handlowy		A-495/O z 18.12.1957 r.
408	Wysokiej Bramy	4-6	kościół ewangelicki, ob. cerkiew parafialna pw. Apostołów Piotra i Pawła	1821-1823 r.	A-444 z 17.12.1957 r.
409	Wysokiej Bramy	5	budynek mieszkalny, ob. mieszkalno-handlowy	2 połowa XIX w.	A-461 z 18.12.1957 r.
410	Wysokiej Bramy	7	budynek mieszkalny, ob. mieszkalno-handlowy	połowa XIX w.	A-460 z 18.12.1957 r.
411	Wysokiej Bramy	9	budynek mieszkalny, ob. mieszkalno-handlowy	połowa XIX w.	A-459 z 18.12.1957 r.
412	Wysokiej Bramy	11	budynek mieszkalny, ob. mieszkalno-usługowy	połowa XIX w.	A-458 z 18.12.1957 r.
413	Wysokiej Bramy	13	budynek mieszkalny, ob. mieszkalno-handlowy	połowa XIX w.	A-457 z 18.12.1957 r.
414	Wysokiej Bramy	15/15a	budynek mieszkalny, ob. mieszkalno-handlowy	połowa XIX w.	A-456 z 18.12.1957 r.
415	Wysokiej Bramy	17	budynek mieszkalny, ob. mieszkalno-handlowy	połowa XIX w.	A-455 z 18.12.1957 r.
416	Wysokiej Bramy	19/19a	budynek mieszkalny, ob. mieszkalno-handlowy	połowa XIX w.	A-454 z 18.12.1957 r.
417	Wysokiej Bramy	21	budynek mieszkalny, ob. mieszkalno-handlowy	połowa XIX w.	A-463 z 18.12.1957 r.
418	Wysokiej Bramy	23	budynek mieszkalny, ob. mieszkalno-handlowy	połowa XIX w.	
419	Wysokiej Bramy	25	budynek mieszkalny	połowa XIX w.	
420	Wyszyńskiego	1	budynek mieszkalny, ob. budynek nieużytkowany	2 ćwierć XX w.	
421	Wyszyńskiego	2	budynek mieszkalny	początek XX w.	
422	Wyszyńskiego	2a	budynek mieszkalny	początek XX w.	
423	Wyszyńskiego	2b	budynek mieszkalny	początek XX w.	
424	Wyszyńskiego	3	budynek mieszkalny, ob. mieszkalno-usługowy	początek XX w.	A-462 z 17.12.1957 r.
425	Wyszyńskiego	4	budynek mieszkalny	początek XX w.	
426	Wyszyńskiego	5/7	budynek mieszkalny, ob. mieszkalno-handlowy	2 połowa XIX w.	A-443 z 17.12.1957 r.
427	Wyszyńskiego	8	spichlerz, obecnie cerkiew grekokatolicka	koniec XIX w.	
428	Wyszyńskiego	9	budynek mieszkalny	koniec XIX w.	
429	Wyszyńskiego	11	budynek mieszkalny, ob.	koniec XIX –	

			przedszkole	początek XX w.	
430	Wyszyńskiego	13/13a	budynek mieszkalny	koniec XIX w.	
431	Wyszyńskiego	15	budynek mieszkalny	2 połowa XIX w.	
432	Wyszyńskiego	16	spichlerz, ob. budynek nieużytkowany	koniec XIX w.	
433	Wyszyńskiego	17	budynek mieszkalny	połowa XIX w.	
434	Wyszyńskiego	17	ogrodzenie budynku mieszkalnego	połowa XIX w.	
435	Wyszyńskiego	18	budynek mieszkalny	połowa XIX w.	
436	Wyszyńskiego	18	ogrodzenie budynku mieszkalnego	połowa XIX w.	
437	Wyszyńskiego	18a	budynek gospodarczy	koniec XIX w.	
438	Wyszyńskiego	19	budynek mieszkalny	połowa XIX w.	
439	Wyszyńskiego	20	budynek mieszkalny, ob. biurowo-usługowy	2 połowa XIX w.	
440	Wyszyńskiego	21	budynek mieszkalny	koniec XIX w.	
441	Wyszyńskiego	22	budynek magazynu	koniec XIX w.	
442	Wyszyńskiego	23	budynek mieszkalny	2 połowa XIX w.	
443	Wyszyńskiego	24/24a	budynek mieszkalny	około 1900 r.	
444	Wyszyńskiego	29	budynek mieszkalny	2 połowa XIX w.	
445	Wyszyńskiego	29a	budynek mieszkalny	początek XX w.	
446	Wyszyńskiego	29a	budynek gospodarczy, ob. usługowy	koniec XIX w.	
447	Wyszyńskiego	31	budynek mieszkalny	koniec XIX w.	
448	Wyszyńskiego	37	budynek administracyjno-biurowy	koniec XIX w.	
449	Wyszyńskiego	39	budynek mieszkalny	koniec XIX w.	
450	Zamkowa	1	budynek mieszkalny	XIX w.	
451	Zamkowa	4	budynek mieszkalny	1907 r.	
452	Zielona	1	budynek mieszkalny	koniec XIX – początek XX w.	
453	Zielona	2	budynek mieszkalny, ob. mieszkalno-handlowy	koniec XIX w.	
454	Zielona	3	budynek mieszkalny	koniec XIX w.	
455	Zielona	4	budynek mieszkalny	koniec XIX w.	
456	Zielona	6	budynek mieszkalny	2 połowa XIX w.	
457	Zielona	10	budynek mieszkalny	2 ćwierć XX w.	
458	Zielona	12	budynek mieszkalny	koniec XIX w.	
459	Żytnia		budynek gospodarczy	XIX w.	

Załącznik nr 2. Stanowiska archeologiczne ujęte w gminnej ewidencji zabytków na terenie Miasta Lidzbark Warmiński

LP.	NR OBSZARU AZP	NR STANOWISKA W MIEJSCOWOŚCI/ NA OBSZARZE	FUNKCJA	CHRONOLOGIA
1	16-62	1/1	kurhan	400-100 p.n.e.
2	16-62	5/7	ślad osadnictwa	XV-XVII w.
3	16-62	6/8	punkt osadnictwa	XVI-XVII w.
4	16-62	7/10	punkt osadnictwa	XVII-XVIII w.
5	16-62	8/11	punkt osadnictwa	XVIII-XIX w.
6	16-62	9/12	ślad osadnictwa	XVIII w.
7	16-62	10/13	ślad osadnictwa	XV-XVII w.
8	16-62	11/14	punkt osadnictwa	XV-XVIII w.
9	16-62	12/15	punkt osadnictwa	XVI-XVIII w.
10	16-62	13/16	punkt osadnictwa	XVIII-XIX w.
11	16-62	14/17	ślad osadnictwa	XV-XVI w.

12	16-62	15/18	osada	XVI-XVIII w.
13	16-62	16/19	osada ?	XVI-XVIII w.
14	16-62	17/20	ślad osadnictwa	XVI w.
15	16-62	18/38	punkt osadnictwa	XVI-XVIII w.
16	16-62	19/61	zamek	średniowiecze
17	16-62	20/62	osada miejska	średniowiecze
18	16-62	21/63	cmentarz	połowa XIX w.-połowa XX w.
19	17-62	2/53	ślad osadnictwa	XV-XVII w.
20	17-62	3/54	ślad osadnictwa	XVI-XVII w.
21	17-62	4/55	ślad osadnictwa	XVI-XVII w.

***** obiekt zaznaczony na niebiesko wpisany jest do rejestru zabytków